

การส่งนักเรียนไปศึกษาต่อต่างประเทศ
ตั้งแต่ พ.ศ. 2411 - พ.ศ. 2435

ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการส่งนักเรียนไปศึกษาต่อต่างประเทศของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว

ในระยะห่ามีแรก (พ.ศ. 2411 - พ.ศ. 2416) หลังการเสด็จขึ้นครองราชย์
ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น การบริหารราชการบ้านเมืองจำเป็นต้อง
มีผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ทั้งนี้เนื่องด้วยพระองค์ทรงมีพระชนมายุเพียง 15 พรรษาเศษ
เท่านั้น และเมื่อทรงมีพระชนมายุครบรอบ 20 พรรษาบริบูรณ์จึงได้เข้าพระราชพิธีบรมราชา
ภิเษกอีกครั้งเมื่อ พ.ศ. 2416

ในรัชสมัยของพระองค์ ได้มีการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ จนเรียกได้ว่าเป็นยุคของ
การปฏิรูป (Age of Reform) ให้ทันสมัยแบบตะวันตกอย่างแท้จริง อาจกล่าวได้ว่า
การเปลี่ยนแปลงในสมัยนี้สืบเนื่องมาจากแนวพระบรมราโชบายของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว สมเด็จพระบรมชนกนาถที่ทรงมีพระราชดำริและทรงกรุยทางไว้บ้างแล้ว ซึ่ง
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้พระอัจฉริยภาพของพระองค์ดำเนินงานต่อมา
จนทรงได้รับการยกย่องสรรเสริญว่า ทรงเป็นผู้นำที่เห็นการณ์ไกลของประเทศ

การดำเนินพระบรมราโชบายปรับปรุงบ้านเมืองค้ำต่าง ๆ รวมทั้งความตื่นตัว
ในการส่งเสริมการศึกษาจากตะวันตกของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อันจะ
มีผลต่อการพัฒนาบ้านเมืองนั้น มีปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อพระบรมราโชบายดังกล่าวหลายประการคือ

ก. สภาพของบ้านเมือง

สภาพของบ้านเมืองนับแต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ขึ้นครองราชย์นั้น สามารถแยกวิเคราะห์ได้ 2 ทาง คือ

1. สภาพการณ์ภายนอกประเทศ

จะเห็นได้ว่าการขยายอิทธิพลทางการเมืองและการรุกรานของจักรวรรดินิยมตะวันตกต่อประเทศต่าง ๆ ในเอเชีย ซึ่งเริ่มขึ้นในระยะเวลาเกี่ยวกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ได้ทวีความรุนแรงที่สะท้อนเจตนาที่มุ่งมั่นในการแสวงหาอาณานิคมมากขึ้น ทำให้ประเทศรอบ ๆ ประเทศไทยต้องตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของตะวันตกเกือบทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็น อินเดียน มลายู พม่า ญวน หรือเขมร ก็ตาม สำหรับประเทศไทยนั้น การรุกรานจากจักรวรรดินิยมเริ่มปรากฏชัดขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีผลทำให้พระองค์ต้องทรงใช้วิธีการ 2 ประการ คือ การผ่อนปรนทางการทูตด้วยการยินยอมทำสนธิสัญญาบาวริงกับอังกฤษใน พ.ศ. 2398 รวมทั้งทำสนธิสัญญาในลักษณะเดียวกันกับประเทศอื่น ๆ อีก¹ รวมทั้งยอมเสียดินแดนเขมรส่วนนอกให้แก่ฝรั่งเศส เมื่อ พ.ศ. 2410 การเสียดินแดนครั้งนี้เป็นพระบรมราโชบายของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่จะรักษาไว้ซึ่งเอกราชของชาติเป็นสำคัญ ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาที่พระราชทานไปยัง

¹ไทยทำสนธิสัญญากับประเทศต่าง ๆ ตามลำดับดังนี้

อังกฤษ	พ.ศ. 2398	เนเธอร์แลนด์	พ.ศ. 2403	อิตาลี	พ.ศ. 2411
สหรัฐอเมริกา	" 2399	เยอรมัน	" 2405	ออสเตรีย-ฮังการี	" 2412
ฝรั่งเศส	" 2399	สวีเดน	" 2411	สเปน	" 2413
เดนมาร์ก	" 2401	นอร์เวย์	" 2411	ญี่ปุ่น	" 2441
โปรตุเกส	" 2402	เบลเยียม	" 2411	รัสเซีย	" 2442

ที่มา : J.C. Ingram, Economic Change in Thailand 1850-1970, 2d ed.rev (California:Stanford University Press, 1955), p. 35.

ราชทูตไทย ณ กรุงปารีส เมื่อ วันที่ 4 มีนาคม พ.ศ. 2410 ว่า " . . . อะนะมิต์กลายเป็น โคลโณนี้เฮนนี่ ก็เปรียบเหมือนเป็นต้นไม้ พุททวง และ คือทั้งกัน เช่น กรุงสยามในรัชกาล ที่แล้ว ผลที่สุดความคือค่านองอะนะมิต์ ก็คือถึงซึ่งกาลอวสานค้ คือตกเป็นเมืองขึ้นของเขานั่นเอง . . . " ¹

อย่างไรก็ตามพระบรมราชาโบายที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้นั้น มีผลเพียงแต่ระงับการรุกรานของจักรวรรดินิยมเป็นครั้งคราวเท่านั้น ฉะนั้น เมื่อถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งฝรั่งเศสและอังกฤษก็ได้มีท่าทีว่าจะยุติการแสวงหาผลประโยชน์จากฝ่ายไทยเลยแม้แต่น้อย ทำให้กองทัพสูญเสียดินแดนให้แก่ทั้งสองชาติ อีกหลายครั้ง ² การสูญเสียดินแดนในสมัยนี้ชี้ให้เห็นพระบรมราชาโบายของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไว้ว่า เป็นการ ผ่อนปรน ในเชิงการทูตกับประเทศตะวันตกเพื่อความอยู่รอดของประเทศ เช่นเดียวกับสมเด็จพระบรมชนกนาถ

2. สภาพการณ์ในประเทศ

ในขณะที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงขึ้นครองราชย์นั้น เป็นระยะเวลาที่เสนาบดีและขุนนางกำลังมีอำนาจมากโดยเฉพาะกลุ่มสกุลขุนนาง ซึ่งมี

¹เฟรด คับลิว. ริกส์, การปรับตัวเข้าสู่ยุคใหม่ของสยามและพม่า แปลโดย อมร โสภณวิเชษฐวงศ์ และ เอกวิทย์ ฉ. ฉกลาง (กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2519), หน้า 92.

²ดินแดนบางส่วนที่ต้องเสียไปในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ

1. เสียแคว้นสิบสองจุไทย ให้แก่ฝรั่งเศส เมื่อ พ.ศ. 2431
2. เสียฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง ให้แก่ฝรั่งเศส เมื่อ พ.ศ. 2436
3. เสียฝั่งขวาของแม่น้ำโขง ให้แก่ฝรั่งเศส เมื่อ พ.ศ. 2446
4. เสียมณฑลบูรพา ให้แก่ฝรั่งเศส เมื่อ พ.ศ. 2449
5. เสียหัวเมืองมลายู ให้แก่อังกฤษ เมื่อ พ.ศ. 2451

เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) เป็นผู้นำ สกุนต์ได้ เข้ากุมอำนาจการบริหารราชการแผ่นดินระดับสูงทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็น เจ้าพระยาสุรวงค์ไวยวัฒน์ (วอน บุนนาค) สมุหพระกลาโหม เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี (ท้วม บุนนาค) เสนาบดีกรมพระคลัง หรือ พระยาอาหารบริรักษ์ (บุษ บุญหลง) ซึ่งเป็นหลานและมีตำแหน่งเป็นเกษตราธิบดี

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักถึงอำนาจของเสนาบดีเป็นอย่างดี และทรงกล่าวไว้ว่า . . . อำนาจเสนาบดีได้เจริญขึ้น เพราะมีอำนาจได้ตั้งเจ้าแผ่นดินมาแต่ก่อนมากนัก จนตลอดถึงเวลาเราได้เป็นเจ้าแผ่นดินขึ้นก็เป็นเวลาเคราะห์ร้าย ที่ตัวเราเป็นเด็ก เป็นโอกาสยิ่งใหญ่ที่จะถอนอำนาจเจ้าแผ่นดินได้หมด . . ."¹

ลักษณะทางการเมืองภายในประเทศสมัยนี้ จึงเป็นลักษณะแห่งของการต่อสู้เพื่อรวมอำนาจคืนมาไว้ที่สถาบันกษัตริย์ รวมทั้งเป็นลักษณะการต่อสู้ของคนรุ่นใหม่ ซึ่งมีพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นผู้นำกับกลุ่มขุนนางเก่า และไต่ล้นสุดลงใน พ.ศ. 2425 เมื่อสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ผู้นำกลุ่มขุนนางเก่าถึงแก่อสัญกรรม²

ฉะนั้นเมื่อพิจารณาจากสถานการณ์ทั้งภายในและภายนอกประเทศแล้ว อาจวิเคราะห์ได้ว่า สถานการณ์ดังกล่าวเป็นแรงผลักดันส่วนหนึ่งที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องทรงปรับปรุงประเทศทุกด้าน ไม่ว่าจะเป็นแบบแผนการปกครอง หรือ เศรษฐกิจของประเทศหรือสภาพสังคมภายใน ทั้งนี้เพราะทรงตระหนักถึงความสัมพันธ์ระหว่างจักรวรรดินิยม เอกราชของชาติ กับความเจริญของชาติ เช่นเดียวกับสมเด็จพระบรมชนกนาถ

นอกจากสภาพของบ้านเมืองดังกล่าวที่เป็นแรงผลักดัน และมีอิทธิพลต่อการดำเนินพระบรมราโชบายของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการปฏิรูปบ้านเมืองด้าน

¹ รัชอนันต์ สมุทวณิช และ ชัยคิยา กรรณสูต, (รวบรวม) เอกสารการเมืองการปกครองของไทย (พระนคร : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2518), หน้า 77.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 11.

ต่าง ๆ รวมทั้งเน้นให้เห็นความสำคัญของการศึกษามากขึ้นแล้ว จากการศึกษายังพบว่ามี
เหตุผลอื่น ๆ อีก คือ

๑. การเสด็จประพาสต่างประเทศ

การเสด็จประพาสที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงขนบธรรมเนียมประเพณีตลอดจน
แนวความคิดทางการศึกษา เป็นอันมากนั้น เริ่มตั้งแต่ครั้งเมื่อเสด็จประพาสสิงคโปร์เมื่อ
พ.ศ. 2413 และเสด็จประพาสอินเดียเมื่อปลาย พ.ศ. 2414 ซึ่งเป็นระยะต้นรัชกาลตั้งแต่
ยังมีไคทรงมีพระราชอำนาจในการปกครองอย่างแท้จริง การเสด็จประพาสสิงคโปร์มีสาเหตุ
สืบเนื่องมาจากการที่ เซอร์ เฮนรี ออร์ค ผู้ว่าราชการเมืองสิงคโปร์กราบบังคมทูลเชิญ
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสิงคโปร์เมื่อ พ.ศ. 2411 ดังได้กล่าวมาแล้ว
สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ได้รับพระราชดำริของ
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่จะทรงเสด็จสิงคโปร์มาดำเนินการ เพื่อให้พระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงศึกษาวิธีการปกครองบ้านเมืองแบบตะวันตกนั้นเอง¹

เมื่อเสด็จกลับจากสิงคโปร์แล้ว ทรงมีพระราชดำริว่าไคทอดพระเนตรแต่เมืองขึ้น
ที่ฝรั่งปกครอง ยังไคประโยชน์น้อยนัก ไคจะเสด็จไปถึงยุโรปเลย แต่ผู้สำเร็จราชการ
กราบบังคมทูลคัดค้านเพราะระยะทางไกลเกรงว่าจะไม่ทรงได้รับความสะดวก จึงทูลให้
เสด็จอินเดียแทน เนื่องจากอินเดียขณะนั้นก็มีความเจริญรุ่งเรืองคล้ายยุโรปมาก²

การเสด็จประพาสต่างประเทศครั้งนั้น นอกจากจะมีผลต่อการปรับปรุงขนบธรรมเนียม
ประเพณีโบราณ เช่น การไว้ผม การยัดถายค่านับ การแต่งตัวแบบฝรั่ง หรือ การสร้างถนน
ริมกำแพงรอบพระนคร การสร้างสะพานข้ามคลองเชื่อมกับถนน ซึ่งถือได้ว่าเป็นการปรับปรุง
บ้านเมืองให้เจริญขึ้นแล้ว ยังได้ทรงปรับปรุงกรมทหารมหาดเล็กซึ่งอยู่ในพระราชอำนาจของ

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ, หน้า 246-248.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 263-264.

พระองค์ให้ทันสมัยขึ้น ที่สำคัญก็คือ ทรงเริ่มงานปรับปรุงด้านการศึกษาให้เป็นแบบฝรั่ง เพราะ
 " . . . ทรงตระหนักแก่พระทัยว่าหนทางแห่งความก้าวหน้าของชาตินั้นจะมีมาได้ก็โดยการศึกษา
 เฉพาะอย่างยิ่งในความรู้ภาษาต่างประเทศ ซึ่งในขณะนั้นภาษาอังกฤษ เป็นประโยชน์ที่สุด
 แก่ไทยเรา. . ."¹ และ " . . . ทรงตั้งพระทัยอย่างเด็ดเดี่ยวว่า ยุวชนรุ่นใหม่ที่
 พระราชวงศ์และบุตรขุนนาง จะต้องได้รับการศึกษาอย่างดีกว่ารุ่นพระองค์เอง. . ."²

อันที่จริงพระบรมราโชบายในการปรับปรุงการศึกษาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอม
 เกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น มีอยู่ก่อนที่จะเสด็จประพาสสิงคโปร์ คือ โปรดฯ ให้ตั้งโรงเรียนราษฎร
 ขึ้นสอนภาษาไทยสำหรับพระราชวงศ์และบุตรขุนนางชั้นผู้ใหญ่ในพระบรมมหาราชวัง และทรง
 มีพระราชดำริที่จะตั้งโรงเรียนสอนภาษาอังกฤษแก่ลูกผู้ดีด้วย แต่ต้องประสบปัญหาเพราะหา
 ครูไม่ได้ โรงเรียนสอนภาษาอังกฤษนี้มาสำเร็จลงหลังจากเสด็จกลับจากอินเดียแล้วใน พ.ศ.
 2415 โดยทรงจ้างครูอังกฤษชื่อ ฟรานซิส จอร์จ แพคเตอร์สัน มาทำการสอน และโปรด
 ให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ และพระเจ้าน้องยาเธอ รวมทั้งนักเรียนในโรงเรียนสอน
 ภาษาไทยกับนายทหารมหาดเล็กเข้าเรียนเป็นจำนวนประมาณ 50 คน นอกจากนั้นยัง
 โปรดฯ ให้ครูแพคเตอร์สันถวายการสอนภาษาอังกฤษแก่พระองค์เองอีกด้วย โรงเรียนนี้ตั้งอยู่
 ได้เพียง 3 ปี ก็เลิก เพราะครบสัญญาจ้างครูและครูได้เดินทางกลับไปอังกฤษเมื่อ พ.ศ. 2417

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและบรรดาเจ้านายที่ทรงรักเรียนจึงต้อง
 พยายามเรียนรู้และศึกษาค้นคว้าด้วยตนเองด้วยการอ่านและการถามจากผู้รู้ จนสามารถใช้ใน
 ราชการได้เป็นอย่างดี สำหรับเจ้านายที่เป็นลูกศิษย์ของครูแพคเตอร์สัน ซึ่งต่อมาได้ทำ
 คุณประโยชน์ให้แก่บ้านเมืองเป็นอันมาก ได้แก่ พระองค์เจ้าเทวัญอุทัยวงศ์ (สมเด็จพระยา
 เทวะวงศ์วโรปการ) สมเด็จพระเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ (สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยาภาณุพันธุ
 วงศ์วรเดช) พระองค์เจ้ากษัตริย์นิฮาร (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศวรฤทธิ)

¹ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เจ้าชีวิต, หน้า 456.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 457.

พระองค์เจ้ามุนยนาคนามพ (สมเด็จพระยาวชิรญาณวโรรส) และพระองค์เจ้าพรหมกุมาร (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ)

การที่สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ และ พระเจ้าน้องยาเธอ ที่ทรงมีความสามารถ และรอบรู้ในภาษาและวิชาการของตะวันตกถึงกับสามารถนำมาใช้ในการทำนุบำรุงบ้านเมือง ได้ตามพระราชประสงค์ โดยที่มิได้มีโอกาสไปศึกษาจากต่างประเทศนั้น อาจเนื่องมาจาก ความมานะพยายามและความไม่ประหัยในการศึกษาของเจ้านายทั้งหลายเอง กับการที่ทรง มีโอกาสใกล้ชิดสมเด็จพระเชษฐาธิราช ทำให้ได้ใช้ความสามารถของแต่ละพระองค์เพื่อ ปรับปรุงบ้านเมืองอย่างเต็มที่

สำหรับการส่งเสริมการศึกษาแบบตะวันตกนั้น กังไกรกล่าวมาแล้วว่าพระองค์ทรง เล็งเห็นความสำคัญของการศึกษาแบบตะวันตกถึงกับจะทรงตั้งโรงเรียนภาษาอังกฤษขึ้นใน เมืองไทย แต่ย้งหาครูสอนไม่ได้ ฉะนั้นเมื่อเสด็จประพาสสิงคโปร์ จึงโปรดฯ ให้เลือก หม่อมเจ้าและหม่อมราชวงศ์ที่เยาว์วัยประมาณ 20 คน ส่งไปเรียนที่สิงคโปร์ใน พ.ศ. 2414 ต่อมาเมื่อทรงตั้งโรงเรียนภาษาอังกฤษขึ้นแล้ว จึงโปรดฯ ให้นักเรียนเหล่านั้นกลับมาเรียน ในกรุงเทพฯ ยกเว้น พระองค์เจ้าปฤษฎางค์ หม่อมเจ้าเจ๊ก นพวงศ์ และ หม่อมราชวงศ์ เทวะหนึ่ง สิริวงศ์ (พระยาไชยสุนทร) ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ส่งไปเรียนต่อที่ อังกฤษ นับว่าเป็นนักเรียนหลวงรุ่นแรกของรัชกาลนี้ที่ไปศึกษาต่อในยุโรป

การที่ทรงเลือกบุคคลในราชสกุลไปศึกษาต่อต่างประเทศก่อนบุคคลอื่นนั้น มีผู้ศึกษา และสรุปไว้ว่าเนื่องจาก

1. ทรงรักเด็กได้ง่ายและควบคุมได้ง่าย ด้วยทรงทราบภูมิหลังของบุคคล ในราชสกุลอย่างดีทุกคน
2. การศึกษาในราชสกุลขณะนั้นอยู่ในระดับดีกว่าบุคคลอื่น ๆ และมีความรู้ พอที่จะไปเรียนต่อไป [การศึกษาดังกล่าวน่าจะหมายถึงการศึกษาตามแบบยุโรปทั้งหมดนี้เนื่องมาจากหม่อมเจ้าและหม่อมราชวงศ์ที่ทรง เลือกส่ง ไปนั้นไม่รู ภาษาอังกฤษมาก่อน]

๖. เป็นการจึกครั้งแรก จึงทรงหาคนที่ใกล้พระองค์ก่อน เพราะพระองค์ทรงจึก ส่วนภายนอกนั้นไม่ทรงจึกคือพอ¹

ในระยะต่อมาเมื่อเสด็จประพาสยุโรปครั้งใด ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีข้าราชการและนักเรียนตามเสด็จออกไปดูงานและเรียนต่อทุกครั้ง² ทั้งนี้เพราะทรงเห็นว่า ". . . การเล่าเรียนในที่นี้ถึงจะจึกให้ได้อย่างไร ก็จะไม่เร็วไวได้เหมือนในประเทศซึ่งเป็นเจ้าของภาษา . . ." ³ นอกจากนั้นยังทรงส่งพระราชโอรสออกไปศึกษายังต่างประเทศอีกด้วย และเมื่อกลับมาแล้วได้เป็นกำลังสำคัญในการปกครองบ้านเมืองของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้อย่างดี

จะเห็นได้ว่าการเสด็จประพาสต่างประเทศของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น นอกจากจะมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงด้านอื่น ๆ แล้ว น่าจะเป็นเหตุผลสำคัญที่มีอิทธิพลต่อความคิดและแนวทางปฏิบัติในการปฏิรูปการศึกษาของพระองค์ด้วย

¹แจ่มจันทร์ วงศ์วิเศษ, "การปรับปรุงกองทัพบกของไทยตามแบบตะวันตก ตั้งแต่ พ.ศ. 2394-2475" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519), หน้า 133.

²พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เจ้าชีวิต, หน้า 533.

³หจช., ร.5 ต.49/7 พระราชหัตถเลขาพระราชทานพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ ลงวันที่ 27 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 113

197
1724
2427

ก. คำกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดินของเจ้านาย
และขุนนาง ร.ศ. 103¹

ในขณะที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจ ในการปรับปรุงบ้านเมืองด้านต่าง ๆ เป็นอันว่าทรงตั้งกรมทหารบก (พ.ศ. 2415) ตั้ง ทอรัณฎการพิพัฒน์ (พ.ศ. 2416) ตั้งกรมอุทกศาสตร์ ซึ่งต่อมาคือกรมแผนที่ (พ.ศ. 2416) ตั้งสภาการแผ่นดิน (พ.ศ. 2417) คือ รัฐมนตรีสภา (Council of State) และ องคมนตรีสภา (Privy Council) ตั้งศาลพิเศษ (Special Court พ.ศ. 2417) ตั้งโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบเพื่อฝึกหัดทหารมหาดเล็ก (พ.ศ. 2424) ตั้งโรงเรียน ท้าแผ่นดิน (พ.ศ. 2425) ตั้งกรมท่น้ำ ซึ่งต่อมาคือ กรมคลอง (พ.ศ. 2425) ตั้งกรม ไปรษณีย์ กรมโทรเลข (พ.ศ. 2426) รวมทั้งประกาศกฎหมายเกี่ยวกับการเลิกทาสเป็น ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2417 เพื่อความเจริญก้าวหน้าของประเทศอยู่นั้น เป็นขณะเดียวกับ ที่ประเทศเพื่อนบ้านต้องประสบปัญหาการคุกคามจากประเทศมหาอำนาจตะวันตกอย่างหนัก หนักยิ่งขึ้น โดยที่ทั้งอังกฤษและฝรั่งเศสอ้างว่าเป็นภาระของคนผิวขาว (The Whiteman's

¹เจ้านายและขุนนางที่กราบบังคมทูลความเห็นในครั้งนั้นมีจำนวนรวมทั้งสิ้น 11 ท่าน คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศร์วรฤทธิ (พระองค์เจ้าชายกฤษฎากนินหาร) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นทิพยลาภพิศุทธาภา (พระองค์เจ้าชายโสภณภักดิ์) สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาสวัสดิ์วัฒนวิเชียร (พระองค์เจ้าชายสวัสดิ์โสภณ) พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าปฤษฎางค์ พระยาคำรงค์ราชพลชั้นี (นกแก้ว คชเสนี) หลวงเดชะนายเวร (สุน์ สาคตราภัย) หลวงวิเศษสาส์ (นาค) บุคย์ เพ็ญกุล (ต่อมาได้เป็นจมีนไวยวรรณาถ) ขุนปฏิภาณพิจิตร (หรั่ง) นายเปลี่ยน และ สัปเสฬเคอร์เนนท์สอาก ในปี ร.ศ. 103 นั้น พระองค์เจ้าปฤษฎางค์ทรงดำรงตำแหน่งเป็นอัครราชทูตประจำฝรั่งเศส พระองค์เจ้าชาย สวัสดิ์โสภณกำลังทรงศึกษาอยู่ในมหาวิทยาลัยออกฟอร์ด ประเทศอังกฤษ บุคคลที่เหลือเป็น ผู้ที่อยู่ในคณะทูตที่เดินทางออกไปประจำอยู่ ณ ประเทศอังกฤษเมื่อ พ.ศ. 2426 โดยมี กรมพระนเรศร์วรฤทธิทรงดำรงตำแหน่งเป็นอัครราชทูตและพระองค์เจ้าโสภณภักดิ์ทรงดำรง ตำแหน่ง เป็นที่ปรึกษา

burden) ที่จะนำความเจริญมาสู่ประชาชนและดินแดนที่ยังล้าหลังเหล่านี้¹ ประเทศไทยต้องเสี่ยงต่อการตกเป็นอาณานิคมมากขึ้น เนื่องจากฝรั่งเศสได้ญวนเป็นเมืองขึ้นทั้งหมดใน พ.ศ. 2426 และเมื่อ " . . . ฝรั่งเศสได้ไปใกล้กรุงสยามมาก . . ." ² เช่นนี้ทำให้เจ้านายและขุนนางซึ่งอยู่ในยุโรปรวม 11 ท่านเห็นว่า การปกครองประเทศในขณะนั้น มีส่วนที่จะก่อให้เกิดภัยอันตรายถึงประเทศเพื่อนบ้านได้ ฉะนั้นจะต้องมีการแก้ไขเปลี่ยนแปลงวิธีการปกครองให้คล้ายคลึงกับระบบการปกครองของประเทศที่เจริญแล้ว จึงจะสามารถรักษาบ้านเมืองไว้ได้³ ส่วนการเปลี่ยนแปลงแก้ไขธรรมเนียมการปกครองบ้านเมืองของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงปฏิบัติมานั้น เจ้านายและขุนนางกลุ่มนี้มีความเห็นว่า " . . . หากใช้การจัดแจงให้ดีขึ้นแต่หันรากของการไม่ เป็นแค่เพียงเพิ่มเติมขึ้นให้เข้ากับพวกยุโรปได้ในเวลาจำเป็น . . . แบบแผนจัดการพื้นบ้านเมืองมีโครงกระดูกอันไม่แน่นอนหา . . ." ⁴ ทั้งนี้เพราะเป็นเรื่องซึ่งเป็นพระราชดำริและทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ขึ้นทั้งสิ้น

เจ้านายและขุนนางกลุ่มนี้ไ้กรวมบังคมทูลความเห็นว่

. . . การบำรุงรักษาโดยทางที่จะให้ยุติธรรมจะมีได้ก็ต่อองอาศัยความร่วมมือเพรียงผู้ที่เป็นเสนาบดีก็เป็นผู้แทนของราษฎรซึ่งเลือกมาคอ ๆ ขึ้นไปเป็นชั้น ๆ ทั้งต้องรับผิดชอบทั่วกันเหมือนอาศัย บัญญาแลความคึกคักความยุติธรรมของคนมากควยกันการจึงจะเป็นที่เชื่อถือว่เป็นยุติธรรมจริงแน่แท้ แลเจริญรุ่งเรืองได้

¹ หจช., ร.5 บ.2/16 เจ้านายและข้าราชการกรวมบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน ร.ศ. 103.

² เรื่องเดียวกัน.

³ ชัยอนันต์ สมุทวณิช, แผนพัฒนาการเมืองฉบับแรกของไทย คำกรวมบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน ร.ศ. 103 (พระนคร : โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, 2513), หน้า 14.

⁴ หจช. ร.5 บ.2/16 เจ้านายและข้าราชการกรวมบังคมทูลความเห็น . . .

เหตุฉะนั้นจึงจะก้องจัดการบ้านเมืองเปลี่ยนแปลงพระราชประเพณีของเก่า ให้เป็นประเพณีฎาคอนสทิทิวชันใหม่ ตามทางชาวยุโรปทำให้ไกลทางยุโรป ที่สุดที่จะเป็นไปได้เหมือนดังเมืองญี่ปุ่น ซึ่งเป็นประเทศเดียวในตะวันออกที่ ไคเซ็นในทางยุโรปมาแล้ว . . . เป็นคอนสทิทิวชันยุโรปนั้น หากได้ประสงค์ ที่จะให้มีปาลิเมนต์ในเวลาอันไม่ . . .¹

ฝ่ายผู้กราบบังคมทูลความเห็นต้องการเพียงแต่ให้พระมหากษัตริย์มีต้องทรงว่า ราชการด้วยพระองค์เองทั่วไปทุกอย่าง แต่ให้อยู่ในอำนาจและความคิดตัดสินใจของข้าราชการ ผู้ใหญ่ ซึ่งจะไต่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งขึ้นเป็นพวกคาบิเนตเท่านั้นเอง²

ความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดินดังกล่าวนี้ ได้รับพระบรมราชวินิจฉัย จากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยละเอียดถี่ถ้วน ถึงกับทรงมีพระราชดำรัส ตอบว่า

. . . ในข้อความบรรดาที่ไต่กล่าวมาแล้วที่เป็นตัวใจความสำคัญทุกอย่างนั้น เรายอมรับว่าเป็นการจริงดังนั้น . . . แต่เราขอแจ้งความแก่ท่านทั้งปวง ให้ทราบพร้อมกันด้วย ว่าความที่ไต่กล่าวมานั้น ซึ่งไต่กล่าวมานั้น ไม่เป็นการที่จะแลเห็นโคชันใหม่ของเราเลย แต่เป็นการไต่ลึกลงเห็นอยู่แล้ว ทั้งสิ้น แลการที่ควรจะทำนบารุงให้เจริญอย่างไรเล่า เราก็มีความปรารถนา แรงกล้าที่จะไต่จัดการนั้น ให้สำเร็จตลอดไปได้ . . .³

¹ เรื่องเดียวกัน.

² เรื่องเดียวกัน.

³ หจข., ร.5 บ.4/16 พระราชดำรัสตอบความเห็นของผู้จะให้เปลี่ยนแปลง ราชการปกครอง จ.ศ. 1247. (ชี้ค.เส้นใต้โดยผู้เขียน)

และทรงชี้แจงว่า

. . . เพราะฉะนั้น การต้องการในเมืองเราเวลานี้ ที่เป็นกิจการสำคัญนั้นคือ คอเวนเมนต์รีฟอร์ม จำเป็นที่จะให้พนักงานของราชการแผ่นดินทุก ๆ กรม ทำการให้โคเน็คตีฟหน้าที แลให้โคประชุมปรึกษาหารือกัน ทำการเค้นให้ถึงกันโดยง่ายโดยเร็ว . . . ความต้องการอีกอย่างหนึ่งนั้น ก็คือทำกฎหมาย¹ ให้เป็นผู้สำหรับที่จะครีเอตองครวจการทุกสิ่งทุกอย่าง ในพวกที่เข้ามาแล้วนั้นจะทำหน้าที่คัสการซิคของควย ทุกวันนี้จะหาผู้ที่ทำกฎหมายโคเก็บบจะเรียกว่าไม่มีที่เคียว . . .²

จะเห็นได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริในเรื่องนี้อยู่ก่อนแล้ว และในคำชี้แจงของพระองค์ก็ได้แสดงให้เห็นข้อขัดข้องที่ทำให้พระองค์ไม่สามารถจะเปลี่ยนแปลงได้ในเวลาอันรวดเร็ว ทั้งนี้เนื่องมาจากการขาดกำลังคนที่มีความสามารถ ซึ่งทรงเห็นว่าปัญหาใหญ่มีโคอยู่ที่ไม่มีตัวบุคคล แต่เป็นเพราะข้าราชการละเลยต่อหน้าที่³ รวมทั้งขาดความรู้ความสามารถที่ทันสมัย

อย่างไรก็ตามอาจวิเคราะห์ได้ว่า ถ้ากราบบังคมทูลของเจ้านายและขุนนางทั้ง 11 ท่านนี้ น่าจะมีส่วนเร่งเร้าและกระตุ้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้ทรงดำเนินการปฏิรูปการปกครองตามที่ทรงตั้งพระราชหฤทัยไว้ โดยมีค้องพะวงอีกโคไปคอบัญหาความไม่เห็นชอบของกลุ่มขุนนางเก่า ทั้งนี้เพราะอำนาจของกลุ่มขุนนางรุ่นเก่า

¹ในขณะนั้นประเทศไทยต้องประสบปัญหาเกี่ยวกับสิทธิสภาพนอกอาณาเขตของชาติตะวันตกในเรื่องคนในบังคับและศาลกงสุลเป็นอันมาก จำเป็นที่ต้องปรับปรุงการศาลรวมทั้งการจัดทำประมวลกฎหมายขึ้นใหม่ นอกจากนั้นยังต้องจัดระเบียบการพิจารณาคดีให้เป็นแบบอย่างที่ใช้อยู่ในประเทศตะวันตก ซึ่งมีผลทำให้การพิจารณาคดีตามแบบจารีตนครบาลต้องยกเลิกไปในที่สุด.

²หจข., ร.5 บ.4/16 พระราชดำรัสตอบความเห็น . . .

³ชัยอนันต์ สมุทวณิช, แผนพัฒนาการเมืองฉบับแรกของไทย . . ., หน้า 30.

เริ่มลดลงหลังจากอสังกรรมของ สมเด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวใน พ.ศ. 2425 นอกจากนั้นกลุ่มเจ้านายและขุนนางทั้ง 11 ท่านนี้ยังทำให้พระองค์ทรงแน่พระทัยได้ว่า จะทรงมีผู้สนับสนุนและช่วยเหลือให้แนวพระราชดำริของพระองค์สำเร็จลงได้

ฉะนั้น ใน พ.ศ. 2435 จึงได้ทรงปฏิรูปการปกครองอย่างแท้จริง โดยทรงตั้งกระทรวงขึ้น 12 กระทรวง และให้แต่ละกระทรวงมีเสนาบดีรับผิดชอบงานในหน้าที่ หลังจากทรงเตรียมงานปฏิรูปครั้งนี้เป็นระยะเวลาหลายปีที่ผ่านมา พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชวิจารณ์การปฏิรูปครั้งนี้ว่า ". . . พวกกันตามธรรมดาว่า พลิกแผ่นดิน ถ้าใช้คำอังกฤษก็ต้องเรียกว่า 'Revolution' ไม่ใช่ 'Evolution'..."¹

ในการดำเนินงานปฏิรูปการปกครองบ้านเมือง ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนับแต่เริ่มแรกนั้น พระองค์ต้องประสบปัญหาการขาดแคลนบุคคลที่มีความสามารถมาตลอดเวลา จนอาจกล่าวได้ว่า การปฏิรูปบ้านเมืองที่ต้องล่าช้านั้นก็เพราะปัญหานี้ นั่นเอง ดังที่ทรงพระราชปริารภว่า ". . . ตกลงเป็นใจความว่าในเมืองเราเวลานี้ ไม่ซัดสนอันใดยิ่งกว่าคน การเจริญอันใดจะเป็นไปไม่ได้เร็วก็เพราะเรื่องคนนี่อย่างเดียว . . ." ² และวิธีหนึ่งที่ทรงใช้ในการแก้ปัญหานี้ก็คือ ทรงว่าจ้างชาวต่างประเทศเข้ามาบริหารราชการ ซึ่งก็ได้ประสบผลสำเร็จอย่างที่ตั้งหมด กลับเป็นการเพิ่มปัญหาบาง

¹พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชนิพนธ์คำนำ," ใน พระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานแจกเนื่องในงานทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสนองพระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง ในวันตรงกับวันเสด็จสวรรคตที่ 23 ตุลาคม พ.ศ. 2470 (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2470), หน้า ช.

²พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2506), 2 : 146.

อย่างให้แก่พระองค์ เช่น ปัญหาที่เกิดจากความพยายามขยายอิทธิพลของชาติต่าง ๆ ในระบบราชการไทย ก็จะได้กล่าวโดยละเอียดต่อไป

สรุปได้ว่า ทั้งการเสด็จประพาสต่างประเทศและคำกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดินของเจ้านายและขุนนาง ร.ศ. 103 ต่างก็มีอิทธิพลต่อแนวความคิดในการปกครองบ้านเมืองของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิใช่น้อย นอกเหนือไปจากความสำนึกในพระราชนิพนธ์ของพระองค์อันสืบเนื่องมาจากการอบรมถ่ายทอดตลอดจนการเรียนรู้จากสมเด็จพระบรมชนกนาถ รวมทั้งการมองเห็นการฉ้อโกงในเรื่องของการต่างประเทศของพระองค์เอง โดยเฉพาะคำกราบบังคมทูลดังกล่าวนั้น แม้ว่าจะมิได้ทรงปฏิบัติความความเห็นนั้นอย่างเร่งด่วน เนื่องจากทรงประสบปัญหาดังกล่าวมาแล้วก็จริงอยู่ แต่หลังจากนั้นก็ให้ทรงปรับปรุงบ้านเมืองไปในลักษณะคล้ายคลึงกับคำกราบบังคมทูล เช่น ให้เสนาบดีมีหน้าที่บริหารราชการใน 12 กระทรวง ที่ทรงตั้งขึ้น และที่สำคัญก็คือ ได้เน้นถึงความสำคัญของการศึกษาเพื่อ "เป็นเครื่องมือผลิตคนให้แก่สังคม" ตามความต้องการมากขึ้น

ก่อนที่จะกล่าวถึงการส่งนักเรียนไปศึกษาต่อต่างประเทศ น่าจะได้พิจารณาถึงการศึกษาภายในประเทศเสียก่อน ทั้งนี้เพราะการจัดการศึกษาภายในประเทศย่อมมีความสัมพันธ์และมีผลต่อความสำเร็จในการศึกษาของนักเรียนไทยในต่างประเทศอยู่ไม่น้อย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงตระหนักถึงการขาดแคลนคนที่มีความสามารถ จึงได้กล่าวมาบ้างแล้ว และได้ทรงใช้วิธีการว่าจ้างชาวต่างประเทศเข้ามาบริหาร ในขณะที่เดียวกันก็ทรงเริ่มจัดการศึกษาภายในประเทศให้กว้างขวางขึ้นพร้อม ๆ กับทรงส่งนักเรียนไปศึกษาต่อต่างประเทศ โดยเหตุที่การศึกษาจากต่างประเทศจำเป็นต้องใช้ระยะเวลานาน ลักษณะการจัดการศึกษาภายในประเทศจึงดำเนินไปเพื่อสนองความต้องการในการจัดหาคนเข้ารับราชการเป็นสำคัญ ทั้งนี้เพื่อให้ทันต่อการขยายตัวของงานราชการซึ่งกว้างขวางออกไปเรื่อย ๆ

โรงเรียนที่ทรงจัดขึ้นในระยะเวลาดังกล่าวในระยะนั้น เป็นโรงเรียนที่สอนความรู้เบื้องต้นเท่านั้น เช่น โรงเรียนหลวงในพระบรมมหาราชวัง (พ.ศ. 2414) โรงเรียนภาษาอังกฤษในพระบรมมหาราชวัง (พ.ศ. 2415) โรงเรียนภาษาอังกฤษ

ที่นั่นทอทยาน (พ.ศ. 2424) ซึ่งจะเห็นได้ว่าเป็นโรงเรียนที่ทรงจัดขึ้นเพื่อชนชั้นผู้ปกครอง โดยเฉพาะ สำหรับโรงเรียนของราษฎร ทรงจัดขึ้นเป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2427 คือ โรงเรียนวัดนครพรหมพาราม ส่วนโรงเรียนทหารมหาดเล็ก (พ.ศ. 2424) โรงเรียนท่าแพนที่ (พ.ศ. 2425) โรงเรียนแพทยากร (พ.ศ. 2432) หรือโรงเรียนฝึกหัดครู (พ.ศ. 2435) นั้น จัดขึ้นเพื่อสนองความต้องการของส่วนราชการต่าง ๆ โดยแท้จริง

สำหรับมาตรฐานการศึกษา พิจารณาได้จากการจัดหลักสูตร ปรากฏว่าเพิ่งจะมีการไล่หนังสือไทยขึ้นด้วยการสอบเป็นครั้งแรกใน พ.ศ. 2428 ซึ่งแบ่งระดับการศึกษา ออกเป็นประโยค 1 และ ประโยค 2 เท่านั้น เมื่อถึง พ.ศ. 2433 จึงขยายระดับการศึกษาขึ้นถึงประโยค 3 และกำหนดระดับความรู้ภาษาอังกฤษออกเป็น 6 ชั้น การจัดหลักสูตรให้คล้อยตามแนวการศึกษาแบบตะวันตกเกิดขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2441 เมื่อมีการประกาศโครงการศึกษาสำหรับชาติขึ้น อย่างไรก็ตามการจัดหลักสูตร หรือแผนการศึกษาของไทยก็หา คงที่แน่นอนไม่ มีการเปลี่ยนแปลงการศึกษากันบ่อย ๆ เป็นเพราะการจัดการศึกษาของไทย ในสมัยนั้นไม่ได้วางปรัชญาหรือหลักการอันมั่นคงเพียงพอนั่นเอง

หากจะหันกลับมาดูการศึกษาแบบตะวันตกที่จัดโดยมิชชันนารีซึ่ง เริ่มต้นแต่ครั้ง รัชกาลที่สามมา ปรากฏว่าความนิยมในวิทยาการแบบตะวันตกขยายตัวมากขึ้นในหมู่ชนชั้นสูง โรงเรียนที่ตั้งขึ้นโดยมิชชันนารีไม่ว่าจะเป็นโรงเรียนกรุงเทพคริสเตียนวิทยาลัยซึ่งตั้งขึ้น แต่รัชกาลก่อน โรงเรียนอัสสัมชัญ (พ.ศ. 2420) หรือโรงเรียนกุลสตรีวังหลัง (พ.ศ. 2417) ซึ่งเป็นโรงเรียนสำหรับสตรีแห่งแรกของประเทศ ได้กลายเป็นสถานการศึกษา สำคัญสำหรับบุตรหลานข้าราชการชั้นสูง ทั้งนี้เพราะการติดต่อกับตะวันตกขยายตัว มากขึ้น บรรดาข้าราชการรวมทั้งคนทั้งหลายจึงจำเป็นต้องแสวงหาความรู้เพื่อให้ทันต่อ เหตุการณ์

ความนิยมในโรงเรียนของมิชชันนารีในหมู่ชนชั้นสูง ของประเทศจะเห็นได้ชัดเจน เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้คัดเลือกนักเรียนตามเสด็จเมื่อครั้ง เสด็จประพาสยุโรปครั้งแรก (พ.ศ. 2440) โปรดฯ ให้บาทหลวงตลอดจนเบญจกุลเกล้าฯ ถวาย

รายชื่อนักเรียนโรงเรียนอัสสัมชัญและไค้ทรงคัดเลือกไว้เป็นจำนวน 6 คน ส่วนอีก 6 คน ไปรดา ให้กรมศึกษาธิการจัดการสอบคัดเลือกซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการสอบชิงทุนเล่าเรียนหลวง (King's Scholarship) ก็จะไค้กล่าวต่อไป ปรากฏว่านักเรียนโรงเรียนอัสสัมชัญทั้ง 6 คน ที่ทรงเลือกนั้น ล้วนแต่เป็นบุตรขุนนางชั้นสูงและข้าราชการไค้เบื้องบุคคลบาททั้งสิ้น นักเรียนทั้ง 6 คน ไค้แก่ นายนิม บุตรหลวงชำนาญการ นายทองสุข บุตรหลวงชำนาญการ นายชม บุตรหลวงบริหารหิรัญราช นายมานิต บุตรเจ้าพระยานรรัตนหม่อมหลวงประยูรและหม่อมหลวงคุ้ม บุตรพระยาเทเวศร์วงษ์วิวัฒน์ (ม.ร.ว. หลาน กุญชร)¹

การส่งนักเรียนไปศึกษาต่อต่างประเทศตั้งแต่ พ.ศ. 2411 - พ.ศ. 2435²

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา) มีความเห็นเกี่ยวกับการส่งนักเรียนไปศึกษาต่อต่างประเทศไว้ว่า " . . . เป็นวิธีแสวงหาความเจริญให้ทันเพื่อนหรือดีกว่าเพื่อนในการแข่งขัน . . . ซึ่งต้องอาศัยการศึกษาเป็นปัจจัย . . . การส่งนักเรียนไปเรียนต่างประเทศจึงจำเป็นทุกเมื่อ ไม่ว่าสำหรับประเทศเก่าหรือประเทศใหม่ ประเทศเจริญมากหรือประเทศเจริญน้อย . . ."³ และไค้กล่าวต่อไปอีกว่า เป็นความ

¹ หจข., ศธ. 21.1/4 สอบคัดเลือกนักเรียนทุนหลวงส่งไปเรียนในประเทศยุโรปพร้อมกับการเสด็จพระราชดำเนินประเทศยุโรป ศก 115 รวม 12 นาย (29 มกราคม พ.ศ. 2439 - เมษายน พ.ศ. 2440)

² ใน พ.ศ. 2435 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งกระทรวงขึ้น 12 กระทรวง และให้อำนาจในการบริหารงานในความรับผิดชอบของแต่ละกระทรวงตกอยู่แก่เสนาบดีเจ้ากระทรวง ฉะนั้นหลังจาก พ.ศ. 2435 แล้ว การส่งนักเรียนไปศึกษาต่อต่างประเทศจึงขึ้นอยู่กับนโยบายหรือความต้องการของแต่ละกระทรวงเป็นสำคัญ.

³ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, "การไปศึกษาที่ต่างประเทศ," คุณลักษณะฉบับพิเศษ (1 มกราคม 2466) : 2.

จำเป็นเท่ากับไปท่อวิชาหรือไปชนวิชาซึ่งประเทศของตัวยังบกพร่องอยู่¹

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นความสำคัญในการปรับปรุงบ้านเมืองให้ทันสมัยแบบตะวันตก และทรงกำเนินพระบรมราโชบายเช่นเดียวกับสมเด็จพระบรมชนกนาถ โดยทรงใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือไปสู่ความนึกคิดของตะวันตก ทั้งนี้เพื่อกองไว้ซึ่งเอกราชเป็นสำคัญ ตามพระราชดำริดังนี้ " . . . การที่ชาติจะดำรงเอกราชไว้ได้นั้น จำเป็นต้องรู้ใจฝรั่งว่า เขาจะมาไม่ไหนจะรู้ได้เท่าทัน สำหรับประเทศเล็กอย่างเราต้องรักษาเอกราชไว้ให้ได้ก่อนเป็นสำคัญกว่าอะไรหมด เมื่อมีเอกราชแล้วเราจึงจะห่านุบำรุงการปกครองภายในและเศรษฐกิจการค้า . . ."²

และเนื่องจากทรงเห็นว่า " . . . การเล่าเรียนที่ในนี้ถึงจะจัดให้ทุกอย่างไว้ก็ไม่เร็วไวได้เหมือนในประเทศซึ่งเป็นเจ้าของภาษา . . ."³ จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ส่งนักเรียนออกไปตั้งแต่ต้นรัชกาล นักเรียนที่ได้รับพระมหากรุณาธิคุณนั้นสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 กลุ่ม คือ

1. สามัญชน ในการศึกษาครั้งนี้หมายถึง เฉพาะพระราชวงศ์และบุตรหลานข้าราชการชั้นสูงเท่านั้น
2. พระราชโอรส ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
- ก. วัตถุประสงค์ในการส่งนักเรียนไปศึกษาต่อต่างประเทศตั้งแต่ พ.ศ. 2411 - พ.ศ. 2435

จากการศึกษาอาจจำแนกวัตถุประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

¹ เรื่องเดียวกัน.

² หม่อมเจ้าหญิง จงจิตรัตนอม คิสกุล, "สัมภาษณ์พิเศษ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร" สังคมศาสตร์ปริทัศน์ 6 (กันยายน 2511) : 110-111.

³ หจข., ร.5 ต.49/7 พระราชหัตถเลขาพระราชทานพระเจ้านองยาเชอพระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ ลงวันที่ 27 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 113.

ที่ทรงส่งนักเรียนไปศึกษาในต่างประเทศได้เป็นประเด็นที่สำคัญ 2 ประเด็น ซึ่งทั้งสองประเด็นนี้ต่างก็มีลักษณะสัมพันธ์ซึ่งกันและกันอยู่

1. ความต้องการที่จะปรับปรุงประเทศ

งานด้านการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยตามกติกนิยามตะวันตกในรัชสมัยนั้น อันที่จริงเป็นงานที่สืบทอดมาจากรัชกาลก่อน หากแต่ได้ขยายขอบเขตกว้างขวางครอบคลุมชีวิตของคนไทยทุกด้านทั้งการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม เป็นการเจาะลึกลงไปถึงพื้นฐานของสังคมไทยมากกว่าในสมัยที่ผ่านมา และดำเนินไปตามแนวพระบรมราโชบายที่จะทรงหลีกเลี่ยงให้รอกพ้นจากอิทธิพลของตะวันตกซึ่งกำลังคุกคามอยู่รอบ ๆ ประเทศนั่นเอง ดังปรากฏพระราชดำริว่า

. . . การซึ่งจะสำเร็จเป็นความเจริญแก่บ้านเมืองได้ ต้องตั้งไปพร้อมกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันว่า บ้านเมืองเราเป็นเวลาจำเป็นที่จะต้องจัดการให้มีความเจริญ เดินทางไปเสมอ ๆ กับประเทศทั้งปวง ถ้าจะนิ่งอยู่ไม่จัดการอันใด คงจะเป็นการเสียอำนาจบ้านเมืองลดหย่อนไป บ้านเมืองจะไม่มีกำลังแข็งแรงพอที่จะรักษาตัวเองได้ . . .¹

และอีกตอนหนึ่งว่า

. . . การบ้านเมืองที่ควรจะต้องเปลี่ยนแปลงไปได้นั้น ก็ควรจะต้องคิดว่า บ้านเมืองเราเป็นเวลาที่ควรต้องทำนุบำรุงการอันใดควรจะต้องแก้ไขเปลี่ยนแปลงก็จะต้องแก้ไขเปลี่ยนแปลง การอันใดควรจะต้องจะเลิกเสียก็จะต้องเสีย การอันใดควรจะต้องเพิ่มขึ้นก็จะต้องเพิ่มขึ้น . . .²

¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระบรมราชาธิบายว่าด้วยความสามัคคี," ใน ประวัติศาสตร์และการเมือง หนังสืออ่านประกอบวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2516), หน้า 184.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 172.

และ " . . . การอันใดซึ่งเห็นว่าเป็นเวลาควรจักควรทำ เป็นการมีคุณภาพเพิ่มขึ้น เป็นความ
สุขแก่ราษฎร เป็นการที่จะให้พระราชอาณาจักรตั้งอยู่นิ่งงั้นกับลงใจของพร้อมกัน คิดอ่าน
ตั้งหน้าจัดการอันนี้ไปให้สำเร็จ . . . " ¹

จากที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่าการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ นั้น มีจุดเริ่มต้นมาจากแนว
พระราชดำริขององค์พระประมุขทั้งสิ้น แต่ในการปฏิบัติจริง ๆ ก็ต้องประสบกับปัญหาความ
ขัดแย้งกับกลุ่มคนที่ไม่ต้องการเปลี่ยนแปลงอีก ดังปรากฏในพระบรมราชาธิบายว่าด้วย
ความสามัคคี ว่า

. . . เมืองไทยกับเมืองยุโรปกลับตรงกันข้าม ฝ่ายประเทศยุโรปนั้นราษฎร
มีความปรารถนาที่จะเปลี่ยนแปลงร่ำไป ฝ่ายผู้ปกครองเป็นที่กักขวางตอการ
เปลี่ยนแปลงนั้น จนมีเหตุการณ์ใหญ่ ๆ โศก ๆ เนื่อง ๆ มาแต่โบราณ ส่วน
เมืองเราราษฎรไม่มีความปรารถนาอยากเปลี่ยนแปลงอันใด นอกจากขอความ
อันใดซึ่งมากระทบไม่เป็นที่ชอบใจตัวเขายาวคนบางหม ในขณะที่หนึ่งคราวหนึ่ง
เท่านั้น ถ้าจัดการเปลี่ยนแปลงอันใดแล้ว ก็มักจะเห็นเป็นการเดือดร้อนทุกสิ่ง
ทุกอย่าง . . . เพราะไม่ชอบการที่จะต้องเปลี่ยนแปลงให้ลำบาก การที่
อยากเปลี่ยนแปลงนั้น กลับเป็นของผู้ปกครองบ้านเมืองอยากเปลี่ยนแปลง เพราะ
รัฐธรรมนูญประเทศอื่นที่เห็นวาคิดว่านั้น . . . ²

ที่เป็นเช่นนี้เพราะ แต่เดิมนั้นพระมหากษัตริย์จะไม่ทรงสามารถใช้พระราชอำนาจ
ได้ตามอำเภอพระทัย จะต้องทรงคำนึงถึงผลประโยชน์ของบรรดาพระราชวงศ์และขุนนาง
อำมาตย์³ ประการหนึ่ง อีกประการหนึ่ง เป็นเพราะลักษณะพิเศษแห่งการสืบราชสมบัติ
ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรงขึ้นครองราชสมบัติในขณะที่มีพระชนมายุ

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 180.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 181. (ขีดเส้นใต้โดยผู้เขียน)

³ เกษม. ศิริสัมพันธ์ และ นีออน สนิทวงศ์, "แนวพระราชดำริทางการเมืองใน
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว," ใน ประวัติศาสตร์และการเมือง..., หน้า 200.

“ . . . เพียง 15 ปีเหมือนตะเกียงวิปริตจวนจะดับ . . . ”¹ ก้องผ่านกรวยอมรับเห็น
 ขอบจากพระบรมวงศานุวงศ์และเสนาบดีผู้ใหญ่ อีกทั้งยังต้องมีผู้สำเร็จราชการแผ่นดินไปก่อน
 จนเมื่อทรงบรรลุนิติภาวะแล้วจึงได้พระราชอำนาจในการปกครองแผ่นดิน อย่างไรก็ตาม
 พระองค์ก็ไม่ทรงสามารถดำเนินนโยบายต่าง ๆ ได้อย่างเต็มที่ เพราะบรรดาผู้คนในช่วงนั้น
 ต่างแตกแยกความคิดออกเป็นหลายฝักหลายฝ่าย² ซึ่งมีผลทำให้งานปรับปรุงบ้านเมืองต้อง
 ค่อยทำค่อยไป

ทั้ง ๆ ที่พระองค์ทรงพยายามเป็นอย่างยิ่งและเห็นว่า “ . . . ควรจะรวมความ
 คิดเข้าเป็นกลางให้ลงเป็นอันหนึ่งอันเดียว . . . ”³ ก็ตาม แต่เมื่อมีการเปลี่ยนแปลง
 เกิดขึ้นครั้งไร ก็มักจะมีเหตุให้เกิดความขัดแย้ง ทั้งนี้เพราะการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ นั้น
 มีผลกระทบกระเทือนต่อ “ . . . ผลประโยชน์ต่าง ๆ ของฝ่ายซึ่งพึงมีพึงได้ในระบบสังคม
 เดิม . . . ”⁴ ไม่ว่าจะเป็นกรณีขาดความหวางวังหลวง-วังหน้า พ.ศ. 2417 หรือ
 กรณีพระยาอาหารบริรักษ์ (บุษ บุตฺต-หลง) จตุสดมภ์ตำแหน่งเกษตรราชบัณฑิตที่ไม่ยอมส่งภาษี
 ฝ่ายนาให้ทอรัษฎากรพิพัฒน์ เมื่อปี พ.ศ. 2417⁵ ก็ตาม

¹พระบรมราชาธิราชในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทาน
พระเจ้าลูกยาเธอ พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ คุณหญิงเล็ก ศรีธรรมสุภราช
 วันที่ 13 สิงหาคม 2515, (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2515), หน้า 23.

²David K. Wyatt ได้แบ่งกลุ่มผู้นำของไทยสมัยนี้เป็น 3 กลุ่มคือ กลุ่มสยามหนุ่ม
 กลุ่มอนุรักษนิยม และกลุ่มสยามเก่า ดู David K. Wyatt, The Politics of Reform
 in Thailand . . ., pp. 44-48.

³พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “พระบรมราชาธิบายว่าด้วยความ
 สามัคคี,” ใน ประวัติศาสตร์และการเมือง . . ., หน้า 180.

⁴เกษม สิริสัมพันธ์ และ นิออน สนิทวงศ์, “แนวพระราชดำริทางการเมืองใน
 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” ใน ประวัติศาสตร์และการเมือง . . ., หน้า 195.

⁵เรื่องเดียวกัน, หน้า 196-197.

ความซัดซึ้งในการปรับปรุงประเทศในต้นรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งได้กล่าวมานั้น พอสรุปได้ว่า เนื่องมาจากความซัดซึ้งทางความคิดและการปฏิบัติระหว่างคนรุ่นใหม่ทีพระองค์ทรงเป็นผู้นำกับคนรุ่นเก่านั้นเอง ซึ่งทำให้เห็นความจำเป็นที่พระองค์จะต้องทรงตั้งอำนาจกลับมาสู่สถาบันกษัตริย์มากยิ่งขึ้น และด้วยพระราชหฤทัยที่รำลึกอยู่เสมอว่า ไม่ทรงมีพรรคพวกตั้งแต่อริราชศัตรู กังปรากฏอยู่ในพระราชหัตถเลขาที่พระราชทานสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ ลงวันที่ 8 กรกฎาคม ร.ศ. 112 (พ.ศ. 2436) ว่า “. . . ฝ่ายข้าราชการถึงว่ามีผู้ที่ใคร่รักใคร่สนิทสนมอยู่บ้าง ก็เป็นแต่ผู้น้อยโดยมากที่เป็นผู้ใหญ่ก็ไม่มีกำลังสามารถจะอุคหนุนอันใด ฝ่ายพี่น้อง . . . ก็เป็นเด็ก มีแต่อายุต่ำกว่าพ่อลงไป ไม่สามารถทำอะไรได้ทั้งสิ้น . . .” ทำให้ทรงเห็นความสำคัญของบุคคลซึ่งมีความสามารถที่จะรับพระบรมราโชบายไปปฏิบัติให้ลุล่วงไปตามพระราชประสงค์ จึงทรงเริ่มเสริมสร้างฐานอำนาจของพระองค์เอง โดย "การสร้างคน" เพื่อเป็นกำลังในการปรับปรุงบ้านเมืองซึ่งจำเป็นต้องมีจำนวนมากขึ้นเรื่อย ๆ ไป พร้อม ๆ กับทรงตั้งพระราชอำนาจมาสู่พระองค์เองหลายวิธีการ เช่น การตั้งสภาการแผ่นดิน คือรัฐมนตรีสภาและองคมนตรีสภา¹ เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อเป็นปัจจัยสำคัญที่จะนำสังคมไทยไปสู่ความเจริญก้าวหน้า²

จากที่กล่าวมาทั้งหมดนี้จะเห็นได้ว่า ความต้องการที่จะปรับปรุงบ้านเมืองของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวประการหนึ่ง และการที่ทรงทรงประสบปัญหา

ศูนย์วิจัยทรัพยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ รัชอนันต์ สุ่มทวนิช และชัคคิยา วรรณสุต, (รวบรวม), เอกสารการเมืองการปกครองของไทย, หน้า 13.

² เกนม คิริสัมพันธ์ และ นีออน สนิทวงศ์, "แนวพระราชดำริทางการเมืองในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว," ใน ประวัติศาสตร์และการเมือง. . . , หน้า 200.

ความซัดแย้งกับกรุ่นเกล้าอีกประการหนึ่ง ได้เป็นมูลเหตุสำคัญให้ทรงส่งพระราชโอรสและนักเรียนออกไปศึกษาในต่างประเทศ เพื่อกลับมารับหน้าที่สำคัญ ๆ ในการบริหารประเทศ¹ เป็นกำลังของพระองค์ต่อไป

และด้วยสาเหตุที่ทรงต้องการสร้าง "คนชั้นนำ" เข้ามารับหน้าที่สำคัญดังกล่าวมาแล้ว นวกับสภาพสังคมสมัยนั้นที่ทำให้ประชาชนธรรมดาไม่สามารถ "เข้าถึง" ราชสำนักได้นี่เอง เป็นผลให้นักเรียนที่ทรงส่งออกไปนั้นล้วนแต่เป็นเชื้อสายแห่งพระราชวงศ์และบุตรหลานขุนนางชั้นสูงทั้งสิ้น ทั้งนี้เพราะทรงเห็นว่า ". . . ตระกูลเป็นเหมือนหนึ่ง ประกันตัวเองอยู่ชั้นหนึ่ง. . ." ²

2. ความต้องการกำลังคนที่มีความสามารถเพื่อใช้ในราชการ

การปรับปรุงบ้านเมืองตามแบบสังคมเก่าให้ทันสมัยเป็นสิ่งใหม่แบบตะวันตก ในขณะที่ประเทศยังไม่พร้อม โดยเฉพาะความไม่พร้อมทางด้านการศึกษาไม่ว่าจะเป็นมาตรฐานการศึกษาที่ต่ำ หรือรูปแบบการศึกษาแบบเก่าที่ยังมิได้รับการพัฒนา ใ้ก่อให้เกิดปัญหาสังคมตามมาคือ การขาดแคลนบุคคลที่มีความสามารถที่จะปรับปรุง และดำเนินงานด้านต่าง ๆ ซึ่งขยายตัวออกไปควบคู่กับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นสมัยแรกๆ ที่เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงภายในบ้านเมือง การขาดแคลนกำลังคนที่มีความสามารถถือได้ว่าเป็นปัญหาสำคัญ ทั้งนี้เพราะคนที่มีความรู้แบบตะวันตกในรัชกาลของพระองค์นั้นมีเพียงไม่กี่คนเท่านั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงแก้ปัญหาเฉพาะหน้าดังกล่าว ด้วยวิธีจ้าง

¹พาขึ้น สมคำนึ่ง, "ความสำคัญของการศึกษาของพระราชโอรส . . .," หน้า 90.

²"ประกาศให้บุตรข้าราชการเข้ารับราชการตามออฟฟิศต่าง ๆ," ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 12 ภาค 2 (ร.ศ. 109) : หน้า 122.

ชาวยุโรปเข้ามารับราชการ ซึ่งปรากฏว่ามีจำนวนถึง 34 คน¹ โดยทรงหวังว่า "การใช้ฝรั่ง" จะช่วยกลั่นคายปัญหาต่าง ๆ ที่จะพัวพันกับชาติตะวันตกได้บ้าง และในขณะที่เดียวกันก็ทรงเริ่มส่งนักเรียนออกไปเรียนถึงยุโรป เป็นการ "สร้างคน" ให้กับประเทศต่อไป

ครั้นถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การติดต่อกับชาติตะวันตก ได้ขยายตัวมากขึ้นกว่าเดิม พระองค์ทรงตระหนักในพระราชหฤทัยถึงปัญหาเรื่องการขาดแคลนคนที่มีความสามารถ พระองค์จึงต้องทรงใช้ชาวต่างประเทศที่เข้ามารับราชการอยู่ตั้งแต่รัชกาลก่อนต่อไป² และในขณะที่เดียวกันก็ได้ทรงดำเนินการส่งนักเรียนออกไปเล่าเรียนที่สิงคโปร์เป็นการเตรียมก่อนที่จะทรงส่งออกไปยังยุโรป³ หลังจากนั้นจึงทรงส่งนักเรียนออกไปศึกษาถึงยุโรปเป็นจำนวนไม่น้อย การว่าจ้างชาวต่างประเทศในสมัยนี้ได้ขยายออกไปอย่างกว้างขวาง หลังจากที่ทรงมีพระราชอำนาจในการปกครองอย่างแท้จริงใน พ.ศ. 2416 แล้ว⁴

การใช้ชาวต่างประเทศในราชการไทย ในขณะที่ความสัมพันธ์ของไทยกับชาติตะวันตกอยู่ในภาวะที่ไม่สามารถไว้วางใจกันได้นั้น เป็นเรื่องที่ต้องระมัดระวังเป็นอย่างยิ่ง ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงตระหนักเป็นอย่างดี ฉะนั้น จะเห็นได้ว่า

¹W.F. Vella, The Impact of the West on Government in Thailand, p. 334.

²ชมพูนุช นาคีรักษ์, "บทบาทของที่ปรึกษาชาวต่างประเทศในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2514), หน้า 10.

³หจช., ร.5 กค. (เอกสารเย็บเล่ม) จ.ศ. 1233 เล่ม 3/171 หนังสือเจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี ถึง พระยาอัครมหาเสนาบดีศรีกรมการสยามประชาชนุกลกิจ กงสุลสยามที่สิงคโปร์ ลงวัน 5¹⁴ 7 ค่ำ ปีมะแมตรีศก ตรงกับวันที่ 1 เดือนยุน ค.ศ. 1871.

⁴ชมพูนุช นาคีรักษ์, "บทบาทของที่ปรึกษาชาวต่างประเทศ . . .," หน้า 10.

ได้ทรงวางหลักในการพิจารณาว่าจ้างไว้อย่างรอบคอบ ไม่ว่าจะเป็นการพิจารณาความรู้
ค่าแห่งหน้าที่เดิม และที่สำคัญก็คือ เชื้อชาติ รวมทั้งต้องมีการทำสัญญาต่อกันเป็นเวลา
3 ปี ทั้งนี้เพื่อป้องกันมิให้ผูกมัดตัวเองมากเกินไปนั่นเอง¹ ถึงกระนั้นก็ยังไม่สามารถทำให้
เกิดความไว้วางใจได้เต็มที่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกิจการที่เกี่ยวข้องกับการต่างประเทศ
ดังเช่น กิจการโทรเลข ซึ่งเริ่มต้นจัดขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2423 (จ.พ. 1242) ต้องประสบ
กับปัญหาการขยายอิทธิพลของฝรั่งเศสที่พยายามบีบบังคับให้ไทยจ้างชาวฝรั่งเศสแต่เพียงชาติเดียว
เข้ามารับราชการในกรณีนี้ ทำให้ฝ่ายไทยต้องหาวิธีการแก้ปัญหาด้วยการพยายามใช้
คนไทยแทนชาวต่างประเทศเพื่อแก้ปัญหาความขัดแย้งดังกล่าว รวมทั้งลดค่าจ้าง ดังนั้น
สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ จึงทรงขอให้หม่อมเจ้าปฤษฎางค์
ทรงช่วยจัดให้นักเรียนในต่างประเทศขณะนั้นเรียนวิชาโทรเลขด้วย เพราะการใช้คนไทยทำเอง
รับจ้างเอง ทำให้รักษาความลับของราชการไม่ให้ฝรั่งเศสรู้ได้²

จะเห็นได้ว่า ในขณะที่บ้านเมืองกำลังอยู่ในระยะเวลาแห่งการเปลี่ยนแปลงนั้น
(Transitional Period) ปัญหาเรื่อง "คน" จะเข้ามามีบทบาทในฐานะที่จะเป็น
"ตัวชี้" ความสำเร็จหรือความล้มเหลวของการต่าง ๆ ได้เป็นอันมาก ดังได้กล่าวมาแล้ว
บ้างและจะได้อีกโดยละเอียดต่อไป

¹หจข., ร.5 รล.3/1 พระบรมราชาโฆวาท ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
พระราชทานให้แก่หม่อมเจ้าปฤษฎางค์ ราชทูตวิเสศออกไปเมืองยุโรป มีเมืองออสเตรีย
เยอรมนี ฝรั่งเศส แอลังกลุส เป็นต้น จากกรุงเทพมหานครแต่วันที่ 1⁵ 9 ค่ำ ปีมะเส็ง
ตรีศก 1243 กรมหมื่นเทวะวงศ์วโรปการ ผู้รับสนองพระบรมราชโองการ ทำให้ไว้แต่
ณ วัน 7⁴ 9 ค่ำ ปีมะเส็งตรีศก 1243¹⁴

²หจข., ร.5 สมุคพิเศษ เลม.30/21 สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุ
รังษีสว่างวงศ์ กรมหลวงภาณุพันธุวงศ์วรเดช แจ้งความมายัง พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า
ปฤษฎางค์ ราชทูตประจำคอนติแนนต์ประเทศยุโรป ลงวันที่ 5¹⁰ 4 ค่ำ ปีมแมเบญจศก
จ.ศ. 1245.

อย่างไรก็ตาม ในตอนต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นักเรียนที่พระองค์ทรงส่งออกไปศึกษาต่อต่างประเทศส่วนใหญ่ยังมิสามารถเรียนสำเร็จกลับมารับใช้บ้านเมืองได้ดังที่ทรงคาดหวังไว้ ทั้งนี้เนื่องจากเหตุผลหลายประการทั้งจะได้กล่าวต่อไป ฉะนั้นปัญหาการขาดแคลนกำลังคนยังคงเป็นปัญหาใหญ่สำหรับพระองค์ต่อมา แม้ว่าจะได้ทรงจัดการศึกษาภายในเป็นการช่วยอีกทางหนึ่ง โดยการตั้งโรงเรียนต่าง ๆ ขึ้นสนองความต้องการของราชการแล้วก็ตาม ก็ยังแก้ปัญหาไม่ได้มากนัก ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาของพระองค์ ดังนี้

... การที่มาเที่ยวเห็นการบ้านเมืองของเรา และรู้หรือเห็นการของฝรั่งแล้วทำให้ไม่สบายใจไ้มาก เพราะการของเรามันเสียเปรียบเขาอื่น ๆ ก็พอประมาณ แต่เรื่องคนแล้วเป็นชั้อย่างยิ่ง หากที่ใดคนอ่อนนัก ลึกไปว่าทำไมหากคนจึงยากก็เห็นได้ว่าเพราะ คนเราไม่มีความรู้ ไซ้แต่ฝรั่งมันจะไม่โง่บ้างที่โง่ก็มี แต่มันมีความรู้ไม่ลึกซึ้ง คนเรานั้นลึกซึ้งเพราะไม่มีวิชา การที่ตั้งโรงเรียนขึ้นได้เป็นทางที่จะให้มีคนไซ้ขึ้น แต่มันลาเกินไปไม่ทันเขาเลย เป็นอันต้องเดินหลังอยู่วันยังค่ำ . . .¹

จะเห็นได้ว่าการขาดแคลนกำลังคนนี้เป็นเหตุให้เกิดการขัดข้องที่จะปรับปรุงบ้านเมืองให้เจริญแบบตะวันตกไม่น้อย และทรงหวังที่จะได้รับประโยชน์จากการศึกษาของนักเรียนในต่างประเทศอย่างเต็มที่ แม้แต่พวกควบคุมดูแลนักเรียนที่ส่งออกไปต่างประเทศก็ยังโปรดฯ ให้เล่าเรียนภาษาและวิชาอื่นจะทำประโยชน์ให้แก่บ้านเมืองได้ด้วย เพื่อมิให้เป็นการเสียพระราชทรัพย์ที่ทรงส่งออกไปเปล่า ๆ² ฉะนั้นถึงแม้ว่าพระองค์จะทรงเห็นด้วยกับคำกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน ร.ศ. 103 ก็ตาม แต่ก็มิทรงสามารถจัดให้เป็นไปตามนั้นได้อย่างรวดเร็ว เพราะ " . . . จะป่วยกล่าวไปโดย

¹พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ระยะทางเสด็จพระราชดำเนินประพาสทางบก ทางเรือรอบแหลมมลายู ร.ศ. 109 (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2507), 1:84.

²หจข., ร.5 รล.3/1 พระบรมราชาวาที่ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานให้แก่หม่อมเจ้าปฤษฎางค์ . . .

ถึงความกึกที่จะกึ่งปาลีแมนตขึ้นในหมู่มนซึ่งไม่มีความรู้พอที่จะคิดราชการ และไม่เป็นการ
ต้องการของคนทั้งปวง . . . "1

กล่าวโดยสรุป วัตถุประสงค์ในการส่งนักเรียนไปศึกษาต่อต่างประเทศ ไม่ว่าจะ
จะเป็นเพราะความต้องการปรับปรุงประเทศหรือเพราะความขาดแคลนกำลังคนก็ตาม ต่าง
มีผลมาจากกัรขยายอิทธิพลทางการเมืองแบบจักรวรรดินิยมตะวันตกนั้นเอง และเมื่อการ
เปลี่ยนแปลงปรับปรุงประเทศไม่สามารถดำเนินไปได้ อันเนื่องมาจากไม่เป็นความต้องการ
ของคนทั้งหลาย ประกอบกับการขาดกำลังคนที่มีความสามารถ จึงจำเป็นต้อง "สร้างคน"
รุ่นใหม่ขึ้นมารับหน้าที่สำคัญ ๆ ในการบริหารประเทศ² ทั้งนี้เพราะการใช้ฝรั่งในราชการ
ไทยนั้น ก็ไม่ได้ผลเป็นที่น่าพอใจนัก การส่งทั้งพระราชโอรสและบุตรหลานข้าราชการ
ชั้นสูงออกไปศึกษาในต่างประเทศจึงต้องดำเนินไปอย่างรีบด่วน ขาดการวางแผน ควบคุม
และติดตามผลอย่างเป็นขั้นตอนโดยรอบคอบ ฉะนั้นในระยะต่อ ๆ มาจึงเห็นได้ว่า การส่ง
นักเรียนไปต่างประเทศไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควรและไม่คุ้มกับการลงทุน ในขณะเดียวกัน
ก็ได้โปรดฯ ให้จัดการศึกษาภายในเพื่อสนองความต้องการของราชการด้วย โดยทรง
เห็นว่า " . . . มีพระราชประสงค์อันยิ่งใหญ่ที่จะให้บุตรหลานข้าราชการ ซึ่งได้มีตระกูล
เป็นขุนนางสืบมาแต่ก่อน ได้รับราชการตามกรมซึ่งบิดาได้เคยรับราชการตำแหน่งใหญ่
ยิ่งกว่านั้นขึ้นไป ยิ่งกว่าที่จะให้ผู้ซึ่งไม่มีตระกูลเข้ารับราชการ . . . "3 เพื่อให้นักเรียน
เหล่านั้นเป็นพื้นฐานรองรับพระราชอำนาจของพระองค์เอง ซึ่งจะมีผลต่อการเปลี่ยนแปลง
ต่าง ๆ ที่จะนำสังคมไทยและประเทศไปสู่ความเจริญก้าวหน้าทัดเทียมอารยประเทศในที่สุด
นั่นเอง

1 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระบรมราชาธิบายว่าด้วยความ
สามัคคี," ใน ประวัติศาสตร์และการเมือง . . . , หน้า 130.

2 พาสัน สมคำนึ่ง, "ความสำคัญของการศึกษาของพระราชโอรส . . . ," หน้า 90.

3 "ประกาศให้บุตรข้าราชการเข้ารับราชการตามออฟฟิศต่าง ๆ," ประชุมกฎหมาย
ประจำศก เล่ม 12 ภาค 2 (ร.ศ. 109) หน้า 121.

ข. วิธีการคัดเลือกนักเรียนเพื่อส่งไปศึกษาต่อต่างประเทศ

ดังที่กล่าวมาแล้วว่า การเปลี่ยนแปลงภายในบ้านเมืองนับตั้งแต่ต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวหรือแม่แต่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ตาม ล้วนแต่เป็นสิ่งที่ " . . . พระเจ้าแผ่นดินคิดเห็นว่าควรจะทำ เพราะจะเป็นการเจริญแก่บ้านเมืองและเป็นความสุขแก่ราษฎรทั่วไป จึงได้คิดทำ . . ." ¹ ดังนั้นการส่งนักเรียนไปศึกษาต่อต่างประเทศ จึงมักเกิดขึ้นด้วยการที่จะ "ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ" ² ทั้งสิ้น โดยผ่านชั้นต่อนักคัดเลือกตามความเหมาะสมจากผู้มีหน้าที่รับผิดชอบพระบรมราชโองการ³ ที่จะนำรายชื่อนักเรียนขึ้นกราบบังคมทูลขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตตามที่ทรงมีพระราชดำรัสสั่งให้เลือกหาส่วนหนึ่ง/อีกส่วนนั้นมาจาก "พระบรมราชโองการ" ⁴ สั่งให้จัดการส่งนักเรียนผู้หนึ่งผู้ใดออกไปตามพระราชประสงค์ ซึ่งมักได้แก่พระราชวงศ์ชั้นสูง⁵ หรือในบางครั้งก็จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตตามคำกราบบังคมทูลขอพระราชทานพระมหากรุณาธิคุณ เช่น กรณีของหม่อมราชวงศ์สวหนิ สนิทวงศ์ ที่พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ได้รับคำแนะนำจากหม่อมเกาแวนให้ส่งนักเรียนไปเรียนวิชาแพทย์ จึงกราบบังคมทูลขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตใน พ.ศ. 2418⁴

¹พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชดำรัสทรงแถลงพระบรมราชธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน," ใน ประวัติศาสตร์และการเมือง . . ., หน้า 169.

²ผู้รับผิดชอบพระบรมราชโองการในขณะนั้นคือ จุฬสภมภิกรมท่า ซึ่งมีหน้าที่ฝ่ายการต่างประเทศอยู่แล้ว ดู หจข., ร.5 กต.(เอกสารเย็บเล่ม) จ.ศ. 1233 เล่ม 3/171, 182, 183, 184, 189, 197 ฯลฯ หนังสือโคตอมเจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี เสนาบดีกรมท่า กับพระยาอัสสัมชัญคหิรัยศาสตร์สยามประชานุกลกิจ กงสุลสยามที่สิงคโปร์

³ดู หจข., ร.5 ค.49/55 พระราชวงศ์แลนักเรียนไทยในต่างประเทศ (ร.ศ. 104-129).

⁴สมเด็จพระนครพระยาคำรงราชานุภาพ, ประวัติบุคคลสำคัญ ฉบับสมบูรณ์ (พระนคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2505), หน้า 142-143.

ส่วนหลักเกณฑ์ในการคัดเลือกนั้น จะอยู่ในเกณฑ์ " . . . การให้บำเหน็จแก่บิดาค่าย เป็นเกณฑ์เลือกอย่างดีที่สุดสำหรับสมัยนั้นด้วย เพราะเหตุหน้าข้าราชการเกี่ยวกับตัวบุคคลมาก บ้านยังเป็นสำนักงานอยู่ ความรู้ในหน้าที่ถ่ายจากบิดาถึงบุตร ตำแหน่งหน้าที่โดยมากจึงรับทายาทตามกัน . . ." ¹

จากที่กล่าวมานี้ จะเห็นได้ว่าเกณฑ์การเลือกนั้นเน้นที่ ชาติตระกูล เป็นสำคัญ และอาจจะมีการพิจารณาสิ่งอื่นประกอบด้วย ดังเช่น คำบอกเล่าของหม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย กิติกุล ที่ทรงเล่าไว้ว่า " . . . ท่านจะให้ไป ท่านเลือกคนรูปสวย คนกริยาม คนมีสมองพอที่จะเก็บเอาอะไรต่ออะไรมาได้ . . ." ² จึงเห็นได้ว่ายังขึ้นอยู่กับพื้นฐานเดิมคือชาติตระกูล ประกอบกับลักษณะส่วนตัวของบุคคลเป็นสำคัญอยู่นั่นเอง ส่วนเกณฑ์การเลือกที่จะตัดสินด้วยความรู้ นั้น ยังไม่ได้มีการพิจารณาเช่นในระยะหลัง ทั้งนี้เพราะมาตรฐานความรู้ของประเทศยังอยู่ในระดับต่ำ จะเห็นได้ว่าระหว่าง พ.ศ. 2411 - พ.ศ. 2435 ระดับความรู้ขั้นสูงของเราเพิ่งจะมีถึงประโยค 3 ในวิชาหนังสือไทย ส่วนวิชาภาษาอังกฤษนั้นมีถึงประโยค 6 (ในทางปฏิบัติแล้วสามารถเปิดสอนได้เพียงประโยค 4 เท่านั้น) ³ และมีสอนกันเฉพาะในโรงเรียนสอนภาษาอังกฤษ เช่น โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ หรือในโรงเรียนของมิชชันนารี เท่านั้น

ฉะนั้นโอกาสของบุคคลทั่วไปในการที่จะได้รับกวรคัดเลือก จึงถูกจำกัดด้วยเกณฑ์การคัดเลือกดังกล่าว ทำให้บุตรหลานของข้าราชการและขุนนางชั้นสูงซึ่งตามปกติแล้วก็มักจะ

¹ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, "การไปศึกษาที่ต่างประเทศ," ใน กุสุมิต. . . . , 4 - 5.

² หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย กิติกุล, "รายการคุยกันเรื่องเก่า," สนทนา ๓ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 11 มกราคม 2520 (ถอดเทป)

³ กระทรวงศึกษาธิการ, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435-2507 พิมพ์เป็นที่ระลึกในวันครบรอบเจ็ดสิบสองปีของกระทรวง วันที่ 1 เมษายน พุทธศักราช 2507, (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2507), หน้า 93.

ได้เล่าเรียนเรียนหนังสือไทยมากกว่าคนสามัญ ได้รับเลือกไปศึกษาต่อต่างประเทศมากกว่า บุครของคนสามัญ¹ วิธีการคัดเลือกนี้อาจกล่าวได้ว่าสามารถสนองความคองการของชนชั้นปกครองในการ "สร้างคนรุ่นใหม่" ได้เป็นอย่างดี

การศึกษาของสามัญชน²

ก. การส่งนักเรียนออกไปศึกษาที่สิงคโปร์

การส่งนักเรียนชุดแรกออกไปศึกษานอกพระราชอาณาเขตในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีมูลเหตุมาจากพระราชดำริที่จะจัดโรงเรียนภาษาอังกฤษให้แก่ลูกผู้ดีในกรุงเทพฯ แต่ซัดของควายหาครุไม่ได้ โรงเรียนนี้จึงไม่สามารถตั้งขึ้นได้ แม้เมื่อเสด็จกลับจากสิงคโปร์แล้วก็ตาม จึงโปรดฯ ให้เลือกหม่อมเจ้าและหม่อมราชวงศ์ที่ยังเยาว์วัยส่งออกไปเล่าเรียนที่โรงเรียนแรพเพิลส์ในสิงคโปร์เมื่อ พ.ศ. 2414³

¹ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, "การไปศึกษาที่ต่างประเทศ," ใน คุณลักษณะ. . . , : 4 - 5.

² "สามัญชน" ในที่นี้หมายถึงพระราชวงศ์และบุครขุนนางชั้นสูงเท่านั้น ทั้งนี้เนื่องมาจากเงื่อนไขหลายประการที่กล่าวมาแล้ว แม้ในชั้นหลังจะมีการส่งนักเรียนไปยุโรปมากขึ้นแล้วก็ตาม พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากรก็ยังทรงเล่าวว่า นอกจากพระราชโอรสแล้ว "นักเรียนไทยชั้นอนุวงศ์" ทั้งหลายเช่นท่าน ท้าวราชการก็มีได้เรียกว่า "เจ้า" ทั้งนี้เพื่อความสะดวกที่จะเล่าเรียนและติดต่อกับคนทั่วไปนั่นเอง ดู พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, อัครชีวิตประวัติ พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ณ พระเมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส 15 ธันวาคม 2517, (กรุงเทพฯ นคร : โรงพิมพ์ศรีนคร, 2517), หน้า 22. เนื่องจากทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ส่งนักเรียนสามัญชนเหล่านี้ออกไปก่อนที่จะส่งพระราชโอรสไปทรงศึกษา ฉะนั้นวิทยานิพนธ์ฉบับนี้จึงมุ่งพิจารณาเรื่องการศึกษาของสามัญชนก่อน

³ สมเด็จพระยาคุณากรราชานุภาพ, ความทรงจำ, หน้า 260.

การเล่าเรียนในครั้งนั้นเป็นการเรียนเฉพาะภาษาอังกฤษและวิชาพื้นฐานต่าง ๆ เช่น เลข ภายในระยะเวลาเพียงปีเดียวเท่านั้น . เนื่องจากทรงมีพระราชประสงค์ที่จะส่งเด็กเหล่านั้นไปเรียนยังยุโรป แต่ขัดที่เด็ก ๆ ใม่มีความรู้ในภาษาอังกฤษ จึงเป็นการยากลำบากถ้าจะส่งออกไปยังยุโรปทีเดียว¹

สำหรับจำนวนนักเรียนที่ทรงมีพระราชประสงค์จะส่งออกไปนั้น เกิมทรงกะไว้เพียง 3 คน แต่เมื่อทรงส่งออกไปจริง ๆ กลับมีจำนวนถึง 20 คน² และแบ่งส่งเป็น 3 รุ่น คือ รุ่นที่ 1 จำนวน 8 คน รุ่นที่ 2 จำนวน 6 คน รุ่นที่ 3 จำนวน 6 คน³ (ดูรายชื่อนักเรียนประกอบ)

เป็นที่น่าสังเกตว่า สิงคโปร์ซึ่งเป็นเมืองภายใต้การปกครองของอังกฤษในขณะนั้น คงเป็นแหล่งรวมความเจริญก้าวหน้าและอารยธรรมต่าง ๆ ตามแบบยุโรปไว้อย่างครบถ้วน เป็นตัวแทนของยุโรปในเอเชียได้เป็นอย่างดี คนไทยเองก็ได้ให้ความสำคัญแก่สิงคโปร์ในประเด็นนี้เป็นอันมาก ดังจะเห็นได้จากในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นคนมา พระองค์ทรงรับข่าวสารและความเคลื่อนไหวต่าง ๆ ของยุโรปและของโลกมา

¹ หจช., ร.5 กต. (เอกสารเย็บเล่ม) จ.ร. 1233 เล่ม 3/171 หนังสือเจ้าพระยาภาณุวงษ์มหาโกษาธิบดี ถึงพระยาอัครภูมกคททศรักษาฯ ลงวันที่ 5¹⁴ 7 ค่ำ ปีมะแมศรศก

² เรื่องเดียวกัน. และ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าพระยาภาณุวงษ์มหาโกษาธิบดี, ความทรงจำ, หน้า 260.

³ สำหรับนักเรียนรุ่นที่ 3 นี้ได้เดินทางไปถึงสิงคโปร์หลังจากที่หม่อมเจ้าปฤษฎางค์ หม่อมเจ้าเจ๊ก และหม่อมราชวงศ์เทวะหนึ่งได้เดินทางออกไปเรียนที่ยุโรปพร้อมกับนายโต และน้องชายบุตรเจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์ซึ่งเดินทางกลับไปเรียนที่อังกฤษคือ นักเรียนรุ่นที่ 3 นี้ออกเดินทางไปพร้อมกับการเสด็จประพาสอินเดียของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดู หจช., ร.5 กต. (เอกสารเย็บเล่ม) จ.ร. 1233 เล่ม 3/184, 212 หนังสือโต้ตอบเจ้าพระยาภาณุวงษ์มหาโกษาธิบดีกับพระยาอัครภูมกคททศรักษาฯ

จากสิงคโปร์ทั้งสิ้น และยังรับรูปแบบและลักษณะความเจริญก้าวหน้าตามแบบตะวันตกจากสิงคโปร์อีกทอดหนึ่งด้วย

นอกจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงส่งนักเรียนไปเรียนที่สิงคโปร์แล้ว ยังโปรดฯ ให้ส่งคนออกไปศึกษาและปฏิบัติงานในระยะเวลาสั้น ๆ เช่นเดียวกับที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงส่งเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์กับพระเจ้าลูกเธอกรมหมื่นวิฆณุภาณุไปปฏิบัติงานตั้งแต่ พ.ศ. 2404 พระองค์ทรงส่ง นายรวง นายบุน นายเปีย และนายแยม ออกไปคุรุกรรมเนียมการคุกเมื่อ พ.ศ. 2414¹

อย่างไรก็ตาม หลังจากที่ทรงส่งนักเรียนออกไปศึกษาในยุโรปแล้ว ก็ไม่ปรากฏหลักฐานว่าทรงส่งนักเรียนออกมาเรียนภาษาหรือปฏิบัติงานที่สิงคโปร์อีก ทั้งนี้คงเนื่องมาจากโรงเรียนในกรุงเทพฯ ที่ทรงจัดตั้งขึ้นนั้นสามารถสอนภาษาอังกฤษเพื่อเป็นพื้นฐานเบื้องต้นแก่นักเรียนที่จะทรงส่งออกไปยังยุโรปได้แล้วประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งคือความนิยมในการไปศึกษาในยุโรปซึ่งเป็นต้นแบบของความเจริญมีมากขึ้น โดยไม่คำนึงถึงพื้นความรู้เดิมของนักเรียน ถือว่าเป็นการไป "ถ่ายแบบ" จากยุโรปตั้งแต่เริ่มต้นเลยทีเดียว ปัญหาเรื่องระยะทางและเวลาในการเดินทางจึงมิใช่ปัญหาสำคัญอีกต่อไป

สำหรับผลการศึกษาของนักเรียนซึ่งออกไปศึกษาที่สิงคโปร์ครั้งนี้ เนื่องจากนักเรียนชุดนี้อยู่เล่าเรียนที่สิงคโปร์เป็นระยะเวลาสั้น เพราะหลังจากได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนภาษาอังกฤษขึ้นในพระบรมมหาราชวัง เมื่อเสด็จกลับจากอินเดียแล้ว โปรดฯ ให้เรียกนักเรียนเหล่านั้นกลับมาเรียนต่อในกรุงเทพฯ (ยกเว้นหม่อมเจ้าปฤษฎางค์ หม่อมเจ้าเจ๊ก และหม่อมราชวงศ์เทวะหนึ่ง ที่ทรงโปรดฯ ให้ส่งไปเรียนยุโรปก่อนแล้ว) และไม่ปรากฏหลักฐานรายงานการเล่าเรียน จึงไม่สามารถทราบได้ว่า ผลของการศึกษาของนักเรียนเป็นอย่างไร เจริญขึ้นมากน้อยเพียงใด แต่ก็อาจกล่าวได้ว่าได้รับ

¹ หจข., ร.5 กค. (เอกสารเย็บเล่ม) เล่ม 3/184, 212 หนังสือโต้ตอบเจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี กับพระยาอัษฎกตทิสรักษา (จ.ศ. 1233)

ความเข้าใจพอควร หากจะพิจารณาจากความสนใจในการเล่าเรียนของนักเรียนบางคน เช่น หม่อมเจ้าปฤษฎางค์ หม่อมราชวงศ์เทวะหนึ่ง หรือเทวาธิราช ซึ่งถึงกับขออนุญาตจากเจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี จุฬศุภมภ์กรมท่า ชื่อหนังสือสำหรับใช้เรียนคนละเล่มกับขอลงไปพักที่บ้านกงสุลสยามคือพระยาอภัยภูธรศึกษาสยามประชานุถดกิจ เพื่อจะได้ฝึกหัดภาษาในคอนเซ็น เพราะการที่ศึกษาในโรงเรียนที่จักให้เรียนนั้นล่าช้า และไม่ใคร่จะได้วิธามากนัก ในเรื่องนี้เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดีมีความยินดีและอนุญาตให้หม่อมเจ้าปฤษฎางค์ไปรักษาหรือกับกงสุลเอง¹ และเป็นที่เชื่อได้ว่าจากความสนใจของหม่อมเจ้าปฤษฎางค์และหม่อมราชวงศ์เทวะหนึ่งถึงกล่าวนี้เอง เป็นเหตุให้นักเรียนทั้งสองและหม่อมเจ้าเจ๊กได้รับเลือกจากกงสุลสยามให้ออกไปเรียนที่ยุโรป นอกเหนือไปจากที่ทรงเป็น "นักเรียนผู้ใหญ่" [ขณะนั้นมีชันษาประมาณ 20 ปี] ซึ่งจะต้องคอยดูแลหม่อมเจ้าเล็ก ๆ ที่ออกไปเรียนพร้อมกันด้วย"²

จากการศึกษามีข้อน่าสังเกตและสามารถวิเคราะห์ได้ว่า การที่หม่อมเจ้าปฤษฎางค์ (และคณะ) ซึ่งมีชันษาถึง 20 ปี ได้รับเลือกให้ออกไปเรียนที่สิงคโปร์และยุโรปนั้น น่าจะมีเหตุผลจากการปฏิบัติพระองค์ของหม่อมเจ้าปฤษฎางค์ดังที่ไต่ถามมาแล้วข้างต้นประการหนึ่ง ก็น่าจะเป็นการเลือกที่คล้อยตามพระบรมราโชบายของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะให้คนไทยมาใช้ในราชการโดยเร็วก็เป็นได้ หากจะเปรียบเทียบระหว่างหม่อมเจ้าปฤษฎางค์และอีก 2 ท่าน ที่ได้ไปเรียนยุโรป ซึ่งมีความรู้สูงกว่าเพื่อน กับหม่อมเจ้าเล็ก ๆ ที่ยังว่าเรียนไปไม่ได้มากเท่าใด การส่งหม่อมเจ้าปฤษฎางค์และคณะยอมเป็นการประหยัดเวลาและพระราชทรัพย์ พร้อมทั้งสนองความต้องการของบ้านเมืองได้มากกว่าอย่างแน่นอน

¹ หจข., ร.5 กต. (เอกสารเขียนเล่ม) จ.ศ. 1233 เล่ม 3/221 หนังสือเจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี ถึงหม่อมเจ้าปฤษฎางค์ ลงวัน 3 7 9 คำ ปีมะแมตรีศก ตรงกับวันที่ 8 ออเกิด ค.ศ. 1871.

² เรื่องเดียวกัน.

ประเด็นดังกล่าวนี้เป็นเพียงการวิเคราะห์จากเอกสารเท่าที่พบของผู้เขียน ทั้งนี้ เนื่องจากไม่ปรากฏหลักฐานเกี่ยวกับเรื่องนี้โดยตรง อย่างไรก็ตามการเล่าเรียนของพระองค์ เจ้าปฤษฎางค์ก็มีใ้ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนึกหวังแน่แท้แน่นอน และยังได้ประโยชน์จากความรู้และความสามารถของพระองค์เจ้าปฤษฎางค์ในเรื่องกิจการระหว่างประเทศในทศวรรษรัชกาลในขณะที่กำลังขาดแคลนกำลังคนอยู่ด้วย จึงอาจกล่าวได้ว่า ความรู้ที่หม่อมเจ้าปฤษฎางค์และคณะได้รับจากโรงเรียนในสิงคโปร์ เห็นจะพอเหมาะกับการเล่าเรียนในระยะเวลานั้น ๆ (ตั้งแต่เดือนมิถุนายน – ตุลาคม พ.ศ. 2414 รวมระยะเวลาประมาณ 5 เดือน) และเป็นพื้นฐานบางส่วนให้การเล่าเรียนในยุโรปดำเนินไปด้วยดียิ่งขึ้น

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่มา : หจข. ร.5 กค. (เอกสารเย็บเล่ม)

จ.ศ. 1233 เล่ม 3/197, 214, 281

รุ่นที่ 1 จำนวน 8 คน (ไปเมื่อเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2414)

1. หม่อมเจ้าปฤษฎางค์
2. " พิศวง
3. " เทวาทิราชหรือเทวะหนึ่ง
4. " ปาน
5. " เพิ่ม
6. " สวัสดิ์
7. " ชิค
8. " โนรี

รุ่นที่ 2 จำนวน 6 คน (ไปเมื่อเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2414)

1. หม่อมเจ้าเจียด
2. " ช่างงาม
3. " เชื้อชิต
4. " เจก
5. " ธิชกร
6. " ชายขาว

รุ่นที่ 3 จำนวน 6 คน (ไปเมื่อเดือนธันวาคม พ.ศ. 2414)

ไม่ปรากฏนามนักเรียน

ที่มา : กรมศิลปากร, (รวบรวม) จัดหมายเหตุเสด็จประพาสในรัชกาล

ที่ 5 เสด็จเมืองสิงคโปร์และเมืองเบตาเวียกรังกรและเสด็จประพาส

อินเดีย (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2509)

1. หม่อมเจ้าเปล่งในกรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์
 2. " รัศมีในกรมหลวงวงศาธิราชสนิท
 3. " เอนกในกรมขุนวรจักรธรานุภาพ
 4. " คำเกิงในกรมขุนวรจักรธรานุภาพ
 5. " โอภาสในกรมขุนวรจักรธรานุภาพ
 6. " ธิชกรในกรมหมื่นนอมเรนทรายุธิ์
 7. " จิตเชื้อในกรมหมื่นนอมเรนทรายุธิ์
 8. " ปานในกรมหมื่นภักดีภูมินทรภักดี
 9. " เพิ่มในกรมหมื่นภักดีภูมินทรภักดี
 10. " พิศวงในกรมหลวงบดินทรไพศาลโกศล
 11. " ภูงศหรือกรมหมื่นชินวรสิริวัฒน์ในกรมขุนเจริญผลพูลสวัสดิ์
 12. " กรรเจ็กในกรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส
 13. " ช่างงามในกรมหมื่นวิบูลญาณิลาสิน
 14. " ปิยภักดีนาคในกรมหมื่นวิบูลญาณิลาสิน
- มีปรากฏนามเพียง 14 คน.

ที่มา : สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช, ความทรงจำ, หน้า 260-261.

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ทรงเขียนไว้เพียง 5 คน คือ หม่อมเจ้าเพิ่ม ลดาวัลย์ หม่อมเจ้าภูงศ หม่อมเจ้าปฤษฎางค์ หม่อมเจ้าเทวะหนึ่ง สิริวงศ หม่อมเจ้าเจก

ข. การส่งนักเรียนออกไปศึกษาที่ยุโรป

หลังจากที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ส่งนักเรียนชุดแรกคือ หม่อมเจ้าปฤษฎางค์ หม่อมเจ้าเจ๊ก และหม่อมราชวงศ์เทวะหนึ่ง ออกไปศึกษาถึงยุโรปคือในประเทศอังกฤษเมื่อ พ.ศ. 2414 แล้ว ก็โปรดพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ส่งนักเรียนทยอยกันออกไปเรื่อย ๆ เป็นรายบุคคลและเป็นกลุ่ม ๆ ละ 2-3 คน จนถึงกลุ่มละ 10 คนก็มี และทรงมอบหมายให้หน้าที่ดูแลตลอดจนการส่งนักเรียนออกไปขึ้นอยู่กับกรมท่าซึ่งมีหน้าที่ทางค้าต่างประเทศอยู่แล้ว

ดังได้กล่าวมาข้างแล้วว่า การส่งนักเรียนออกไปเล่าเรียนนั้นเป็นเรื่องที่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานตามพระราชดำริของพระองค์เอง ทรงวางพระบรมราโชบายนับแต่แรกเริ่มเมื่อส่งนักเรียนออกไป และพระบรมราโชบายดังกล่าวก็จะสนองหรือคล้อยไปตามพระราชประสงค์ ในระยะแรกของการส่งนักเรียนออกไปศึกษา (ก่อน พ.ศ. 2435) ได้ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะให้นักเรียนเหล่านั้นนำความรู้กลับมามีทำประโยชน์แก่บ้านเมือง

ก็จะเห็นได้จากพระบรมราโชบายที่พระราชทานให้แก่หม่อมเจ้าปฤษฎางค์ราชทูตสยามประจำยุโรปว่า " . . . จะต้องให้เรียนวิชาที่จะเป็นคุณเป็นประโยชน์แก่บ้านเมืองด้วย อย่าให้ช่วยการพระราชทรัพย์เสียเปล่า . . . " ¹

สำหรับพระบรมราโชบายเกี่ยวกับการเล่าเรียนของนักเรียน อาจแยกศึกษาได้เป็นประเด็นดังต่อไปนี้คือ

1. เกี่ยวกับการเลือกวิชาเรียน

วิชาความรู้ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปรารถนาที่จะให้นักเรียนทั้งหลายได้เล่าเรียนเป็นอย่างยิ่ง ล้วนแต่เป็นสิ่งที่จำเป็นสำหรับบ้านเมืองในขณะนั้นทั้งสิ้น ดังจะเห็นได้จากพระบรมราโชบายที่พระราชทานแก่หม่อมเจ้าปฤษฎางค์ ว่า

¹ หจข., ร.5 รล.3/1 พระบรมราโชบายซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานให้แก่หม่อมเจ้าปฤษฎางค์ราชทูตวิเสศออกไปเมืองยุโรป . . . (ร.ศ. 100).

15. การที่จะให้เรียนวิชานั้น ต้องจำเป็นให้รู้ภาษาสำคัญ 3 ภาษา คือ ภาษาอังกฤษ ฝรั่งเศส เยอรมัน ถ้าไม่มีเวลาขอให้ได้ภาษาใดภาษาหนึ่งให้รู้ที่อ่านเขียนแต่งได้ อย่างหนึ่ง กับวิชาเลขอย่างค่าที่สุด เพียง บัณฑิตปริญญาหนึ่ง โหรง โลกทุกคน / ลากคนไหนเห็นว่า จะเรียนรู้อาชีพในทางงานที่วามานี้ไม่ได้แล้ว ก็ให้บอกมาให้ทราบ ควรจะผ่อนผันให้เป็นคนใช้เสนาในทีวีรามือ เป็นช่างอย่างรูดากด ๆ ถ้าวิชาใดเพียงใด ก็ให้ยกย้ายได้ อย่าให้เสียเงินเปล่าได้ / เมื่อผู้ใดมีวิชาเบื้องต้นรู้ได้ทีแล้ว ผู้นั้นเห็นทางจะถนัดทางวิชาทหาร, ปก } ทางราชการทูต ทางกฎหมายและวิชาหมอยา ภาววิชาอย่างไรที่จะเป็นประโยชน์แก่ราชการแผ่นดินได้ก็ให้ผู้นั้นออกสำหรัเรียนให้รู้ดี ให้รู้วิเศษในทางนั้นต่อไป.¹

นอกจากนั้นยังทรงปรารภว่าที่จะให้ได้เรียนวิชาอินยิเนียร์ทหารอีกด้วย²

จากหลักฐานที่ปรากฏดังนี้ จะเห็นได้ว่า ทรงวางพระบรมราโชบายได้ถูกต้องกับแบบแผนการเรียนของยุโรป ทั้งนี้เพราะในประเทศยุโรปขณะนั้นมีความนิยมในการเรียนภาษาอยู่แพร่หลาย ทั้งยังได้ใช้วิชาเลขเป็นพื้นฐานสำคัญของการศึกษาคด้วย ฉะนั้นไม่ว่าจะเรียนวิชาใดจะต้องใช้วิชาเลขทั้งสิ้น ดังปรากฏด้วยพระหัตถ์เลขาว่า " . . . คงต้องเรียนหนังสือและเรียนเลขเป็นเบื้องต้น ถ้าเป็นทหารต้องเรียนเลขหนักขึ้น . . ."³ อย่างไรก็ตาม พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็มีได้ทรงเกรงครัดในการกำหนดวิชาที่จะให้นักเรียนศึกษาในชั้นแรกแต่เพียงอย่างเดียว แต่ทรงคำนึงถึงความสามารถของผู้เรียนด้วย หากนักเรียนคนใดไม่สามารถเรียนวิชาเดิมได้ก็เปลี่ยนไปเรียนวิชาอย่างอื่นต่อไป ฉะนั้นวิชาที่นักเรียนทั้งหลายได้เล่าเรียนกันจึงมีทุกประเภทตั้งแต่การเรียนภาษาวิชาช่างชั้นต้น เช่น ช่างทอง จนถึงอินยิเนียร์ วิชากฎหมาย และวิชาทหาร การที่ต้อง

¹ เรื่องเดียวกัน.

² เรื่องเดียวกัน.

³ พระราชหัตถ์เลขาและหนังสือกราบบังคมทูลของ เจ้าพระยาพระเสถียรเทวราชธิบดี,

ทรงทำเช่นนี้เนื่องด้วยทรงมีพระราชประสงค์ในวิชาต่าง ๆ เป็นสำคัญ ทั้งยังไม่ต้องการที่จะเสียพระราชทรัพย์และไม่เสียเวลาที่ส่งออกไปศึกษาในต่างประเทศโดยเปล่าประโยชน์

การเลือกวิชาเรียนของนักเรียนดำเนินอยู่ในลักษณะนี้จนกระทั่งมีการส่งนักเรียนทุนออกไปเล่าเรียน จึงได้มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้น คือ นักเรียนที่จะออกไปจะถูกกำหนดตั้งแต่แรกว่า จะต้องออกไปศึกษาวิชาอะไร ดังนั้นจึงสามารถจัดการศึกษาเบื้องต้นให้เป็นพื้นฐานของการศึกษาชั้นสูงได้ตรงเป้าหมายมากขึ้นกว่าเดิม

2. เกี่ยวกับประเทศที่จะเลือกเป็นสถานบันให้การศึกษา

จากเอกสารพบว่านักเรียนไทยส่วนใหญ่ถูกส่งไปเรียนที่ประเทศอังกฤษ ฝรั่งเศส และเยอรมนี มีเหตุผลพออธิบายได้ว่า สืบเนื่องมาจากความคิดและความรู้สึกของประชาชนในแถบตะวันออก ซึ่งถือว่าอังกฤษและฝรั่งเศสเป็นประเทศมหาอำนาจของยุโรป ส่วนเยอรมนีเป็นประเทศมหาอำนาจชั้นรองลงมา สำหรับออสเตรียนั้นจัดเป็นประเทศที่อยู่ระดับเดียวกับฮอลันดาและเบลเยียมที่เป็นประเทศเล็ก คตินี้ตรงข้ามกับชาวยุโรป เพราะประเทศในยุโรปถือว่า ออสเตรียเป็นประเทศมหาอำนาจชาติหนึ่ง¹ การที่ชาวตะวันออกคิดเช่นนี้เนื่องมาจากประสบการณ์ของคนเป็นสำคัญ ชาวตะวันออกต้องเผชิญกับการขยายอำนาจและอิทธิพลทางการเมืองตามแบบจักรวรรดินิยมและถึงกับต้องตกเป็นอาณานิคมของอังกฤษ ฝรั่งเศส การไปศึกษาที่ประเทศเยอรมนีนั้น นอกจากจะทรงมีพระประสงค์ที่จะให้นักเรียนเรียนวิทยาศาสตร์และทหารช่าง (วิชาอินยิเนียรทหาร)² ในประเทศนี้แล้ว ก็คงเนื่องมาจากการที่

¹เคนเมนส์ ไวแลร์, "คนเยอรมันกับทางรถไฟสายแรก ๆ ในเมืองไทย," แปลโดย อรุณญา โรสเซ็นแบร์ก-พรหมนอก ใน เยอรมันของไทย, เกลาส เวงค์ และ เกลาส โรสเซ็นแบร์ก, ผู้รวบรวม (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เค็ดส์ไทย, 2520), หน้า 127.

²หจข., ร.5 รล:3/1 พระบรมราโชวาทซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานให้แก่หม่อมเจ้าปฤษฎางค์ราชทูตวิเสศออกไปเมืองยุโรป . . ., (ร.ศ.100)

เยอรมนีไม่ได้แสดงความประสงค์ที่จะรุกรานดินแดนแถบนี้เพื่อให้ได้ เป็นอาณานิคมอย่าง โจ่งแจ้ง
ประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งก็คงทรงเห็นว่าเยอรมนีมีกองทัพบกที่มีความสามารถสูงภายใต้
การนำของ บิสมาร์ค¹ จนน่าที่จะรับเป็นแบบอย่าง

สำหรับการส่งนักเรียนไปศึกษายังประเทศอเมริกัน ปรากฏหลักฐานว่าประมาณ
พ.ศ. 2418 ทรงมีพระบรมราชโองการให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์
จัดหาบุตรขุนนางเพื่อจัดส่งออกไปเล่าเรียน ณ อเมริกา เป็นจำนวน 10 คน และทรงวาง
พระบรมราโชบายไว้ว่าจะส่งนักเรียนออกไปเล่าเรียนจนครบ 3 ปี โดยไม่ได้ทรงกำหนด
จำนวนนักเรียนไว้ เป็นที่น่าเสียดายที่มีเหตุขัดข้องที่ไม่ได้ชี้แจงไว้ชัดเจน ทำให้การส่ง
นักเรียนไปอเมริกาครั้งนั้นต้องงกไป²

แหล่งวิชาที่สำคัญของนักเรียนไทยขณะนั้นคือ ประเทศอังกฤษ นอกจากนั้นก็ศึกษากัน
กันในเยอรมนี ออสเตรีย-ฮังการี เคนมาร์ก สำหรับประเทศฝรั่งเศสนั้น ในระยะแรก
ไม่ปรากฏว่ามีนักเรียนของรัฐบาล แต่หลังจากที่ทรงแต่งตั้งหม่อมเจ้าปฤษฎางค์เป็นราชทูต
ประจำยุโรปตั้งแต่ พ.ศ. 2424 แล้ว ก็ทรงมอบหน้าที่ให้หม่อมเจ้าปฤษฎางค์หารอื่กับกงสุล
สยามที่จาร์เดนาชออนูชาติคือรัฐบาลฝรั่งเศส ให้นักเรียนไทยได้เรียนกฎหมายและวิชาการ

¹แจ่มจันทร์ วงศ์วิเศษ, "การปรับปรุงกองทัพบกของไทยตามแบบตะวันตก . . .,"
หน้า 122.

²เจ้านาย 11 พระองค์, "แผนที่ 130 เรื่องจะส่งนักเรียนออกไปอเมริกา,"
ใน หนังสือ Court ข่าวราชการ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์
กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช โปรดฯ ให้พิมพ์ในงานฉลองพระชันษาเมื่อปีกุน พ.ศ. 2466,
(พระนคร : โรงพิมพ์ไท, 2466), 1 : 216. และ กระทรวงมหาดไทย, คำทรงราชานุสรณ์
เพื่อเฉลิมพระเกียรติพลเอกและมหาอำมาตย์เอกสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา
คำทรงราชานุภาพ เนื่องในการเสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพระรูปอนุสาวรีย์ ณ กระทรวง
มหาดไทย 1 เมษายน 2511, (พระนคร : โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น, 2511), หน้า 327-328.

ตำราวจ หิ้งนี้เพราะกฎหมายฝรั่งเส้นนี้ถือว่าดีกว่าประเทศอื่น ซึ่งจะเป็นการที่ต่อประเทศไทย
มาก¹

สำหรับพระบรมราชาไชยาค้านอื่น ๆ เช่น การกำหนดระยะเวลาเล่าเรียน การ
กำหนดระดับความรู้สูงสุดที่ตองการ หรือแม้แต่จำนวนนักเรียนที่จะทรงส่งออกไปนั้น มิได้มี
เอกสารหรือหลักฐานกล่าวถึงไว้ หิ้งนี้อาจเป็นเพราะการส่งนักเรียนไปศึกษาต่อต่างประเทศ
ในช่วงแรกนี้ เป็นการส่งไปเพื่อสนองความตองการของราชการในบางส่วนและดำเนินการ
ส่งโดยแรงควน จึงอาจจะกล่าวได้ว่าการส่งนักเรียนครั้งนั้นเป็นเพียงพระบรมราชาไชยาค้านที่
ทรงคิดและตัดสินใจพระทัยด้วยพระองค์เองโดยแท้ ในระยะหลังการส่งนักเรียนออกไปศึกษาต่อ
ต่างประเทศจึงได้เป็นเรื่องหรือโครงการจากความคิดของเสนาบดีแต่ละกระทรวง

จากการศึกษาอาจสรุปข้อที่น่าสนใจเกี่ยวกับพระบรมราชาไชยาค้านในการส่งนักเรียน
ออกไปศึกษาได้ 2 ประการคือ

1. เกี่ยวกับวิชาที่เรียน - แม้จะทรงมีพระราชประสงค์ที่จะให้นักเรียนเรียนวิชา
ต่าง ๆ ทั้งกฎหมาย การทูต หมอ ทหาร ฯลฯ แต่จากเอกสารที่พบปรากฏว่า นักเรียน
จำนวนไม่น้อยเลือกเรียนวิชาทหาร เพราะต่างก็เห็นว่า " . . . วิชาทหารเป็นวิชาสำคัญที่
จะได้เป็นเกียรติยศกับบ้านเมือง . . ." ² ทั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ก็ทรงมีพระราชประสงค์ในวิชาทหารมากกว่าวิชาอื่น หิ้งนี้หากพิจารณาในแง่ของความมั่นคง
แห่งชาติซึ่งขึ้นอยู่กับความเข้มแข็งและทันสมัยของกองทัพแล้ว ก็คงเป็นเพราะไทยได้เคยเสีย
ดินแดนให้แก่ฝรั่งเศษมาแล้วครั้งหนึ่งในปลายรัชกาลก่อน³ ส่วนเหตุผลอีกประการหนึ่งนั้น

¹ หจข., ร.5 รล.3/1 พระบรมราชาไชยาค้าน ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
พระราชทานให้แก่หม่อมเจ้าปฤษฎางค์ ราชทูตวิเสศส่งออกไปเมืองยุโรป . . . (ร.ศ. 100)

² หจข., ร.5 สมุดพิเศษ เล่ม 30/20 สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุ
รังษีสว่างวงศ์ กรมหลวงภาณุพันธุ์วงศ์วรเดช แจ้งความมายังพระองค์เจ้าปฤษฎางค์ ราชทูต
วิเสศประจำคอนติเนนตประเทศยุโรป ลงวัน 5 7 5 ค่ำ ปีวอก ศก 1246

³ เสียเขมรให้แก่ฝรั่งเศษเมื่อ พ.ศ. 2410.

สืบเนื่องจากพระบรมราโชบายหลักของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ ความ
คงอยู่ของเอกราชเป็นสำคัญ¹ จึงจำเป็นต้องมีการพัฒนาองทัพบก และกำลังทหารให้ทันสมัย
และเข้มแข็งยิ่งขึ้น เพื่อเป็นกำลังสำคัญในการป้องกันประเทศ

อย่างไรก็ตามปรากฏว่าวิชาต่าง ๆ ที่ทรงมีพระราชประสงค์ให้เล่าเรียนหาได้
สนองความต้องการของหน่วยงานใหม่ ๆ ซึ่งเพิ่งตั้งขึ้นครบถ้วนไม่ จึงต้องเป็นหน้าที่ของผู้
มีหน้าที่รับผิดชอบงานที่จะต้องขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตศึกษาราชทูตให้จัดการโยก
ย้ายหรือจัดให้นักเรียนเรียนวิชาที่ตนเองประสงค์ตามใจรอบไม่ได้ ดังเช่นในกรณีที่สมเด็จพระ
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ ผู้สำเร็จราชการกรมไปรษณีย์ขอให้พระองค์เจ้า
ปฤษฎางค์ราชทูตยุโรป " . . . ถัดเลือกเด็กที่เล่าเรียนอยู่แล้วนำไปฝากฝัง ออฟฟิศไปรษณีย์
ออฟฟิศโทรเลขบ้างให้เล่าเรียนตามธรรมเนียมแล้วใช้การให้ถูกต้องเพื่อเข้ามารับราชการ
ให้เป็นประโยชน์ . . ." ² โดยทรงอ้างว่าเพื่อทรงลดจำนวนฝรั่งซึ่งต้องเสียเงินจ้างไว้
ในราชการไปรษณีย์และโทรเลขปีละหลายร้อยชั่งและมีจำนวนถึง 9-10 คนแล้ว³ อันที่จริง
คำขอเรื่องเช่นนี้ก็มีไต่เป็นสิ่งที่ผิดไปจากพระบรมราโชบายของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวที่ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะให้ " . . . เด็กนั้นมีวิชาเข้ารับราชการในหน้าที่ราชการ
ต่าง ๆ . . ." ⁴ แต่ในทางปฏิบัตินั้นจำเป็นต้องมีพระบรมราชโองการออกไปจากกรุงเทพฯ⁵

¹ เคนเมนส์ ไวแลร์, "คนเยอรมันกับทางรถไฟสายแรก ๆ ในเมืองไทย,"
ใน เยอรมันมองไทย, หน้า 104.

² หจข., ร.5 สมุดพิเศษ เล่ม 30/20 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าภาณุ
รังษีสว่างวงศ์ กรมหลวงภาณุพันธุ์วงศ์วรเดช แจ้งความมายังพระองค์เจ้าปฤษฎางค์ (จ.ศ.1246)

³ เรื่องเดียวกัน.

⁴ เรื่องเดียวกัน.

⁵ หจข., ร.5 สมุดพิเศษ เล่ม 30/20 พระองค์เจ้าปฤษฎางค์กราบบังคมทูล
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมหลวงภาณุพันธุ์วงศ์วรเดช ลงวัน
6 ๗ ๘ ๙ ๑๐ ๑๑ ๑๒ ๑๓ ๑๔ ๑๕ ๑๖ ๑๗ ๑๘ ๑๙ ๒๐ ๒๑ ๒๒ ๒๓ ๒๔ ๒๕ ๒๖ ๒๗ ๒๘ ๒๙ ๓๐ ๓๑
6 ๗ ๘ ๙ ๑๐ ๑๑ ๑๒ ๑๓ ๑๔ ๑๕ ๑๖ ๑๗ ๑๘ ๑๙ ๒๐ ๒๑ ๒๒ ๒๓ ๒๔ ๒๕ ๒๖ ๒๗ ๒๘ ๒๙ ๓๐ ๓๑
6 ๗ ๘ ๙ ๑๐ ๑๑ ๑๒ ๑๓ ๑๔ ๑๕ ๑๖ ๑๗ ๑๘ ๑๙ ๒๐ ๒๑ ๒๒ ๒๓ ๒๔ ๒๕ ๒๖ ๒๗ ๒๘ ๒๙ ๓๐ ๓๑
6 ๗ ๘ ๙ ๑๐ ๑๑ ๑๒ ๑๓ ๑๔ ๑๕ ๑๖ ๑๗ ๑๘ ๑๙ ๒๐ ๒๑ ๒๒ ๒๓ ๒๔ ๒๕ ๒๖ ๒๗ ๒๘ ๒๙ ๓๐ ๓๑
6 ๗ ๘ ๙ ๑๐ ๑๑ ๑๒ ๑๓ ๑๔ ๑๕ ๑๖ ๑๗ ๑๘ ๑๙ ๒๐ ๒๑ ๒๒ ๒๓ ๒๔ ๒๕ ๒๖ ๒๗ ๒๘ ๒๙ ๓๐ ๓๑

2. สิ่งหนึ่งที่จะทำให้การเล่าเรียนของนักเรียนไม่สำเร็จหรือล่าช้าก็คือ การที่ผู้ดูแลและจัดการเล่าเรียนให้นักเรียนขณะนั้นคือกงสุลสยามซึ่งอยู่ภายใต้อำนาจของราชทูตสยามอีกชั้นหนึ่งไม่สามารถจัดการศึกษาหรือหาครู (เมื่อออกไปถึงยุโรปนั้นเนื่องจากความรู้จากเมืองไทยอยู่ในระดับต่ำและไม่เป็นมาตรฐานเดียวกับยุโรป จึงจำเป็นต้องจัดหาครูมาทำการสอนเป็นพื้นฐานก่อนเข้าโรงเรียนชั้นสูงต่อไป) รวมทั้งไม่มีความกระตือรือร้นที่จะกวักชวนในการเล่าเรียนให้แก่เด็กโดยเร็ว ทั้งนี้เพราะต้องการเงินค่าตอบแทนต่อไปเรื่อย ๆ ในกรณีนี้ปรากฏว่าราชทูตไทยต้องจัดการเปลี่ยนตัวครูหรือผู้ดูแลใหม่กับย้ายนักเรียนไปอีกประเทศหนึ่ง ดังเช่นกรณีที่เกิดขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2427 กับนักเรียนในประเทศเยอรมนีชื่อนายเชยซึ่งไม่มีความรู้แม้จะฝึกเลข ราชทูตจึงต้องมีหนังสือกราบทูลพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นเทวะวงศ์วโรปการให้นำความขึ้นกราบบังคมทูลขอพระบรมราชวินิจฉัยและพระบรมราชโองการ¹ แต่ไม่พบหลักฐานหนังสือตอบจากกรุงเทพฯ เข้าใจว่าจะเปลี่ยนตัวครูหรือย้ายนักเรียนไปประเทศอื่นตามที่ราชทูตกราบบังคมทูลความเห็น

ในกรณีดังกล่าวนี้ถ้าราชทูตไม่สามารถควบคุมดูแลหรือเชื่อถือคำรายงานของผู้ดูแลที่บอกว่า "การเล่าเรียนเจริญดี" แล้ว จะกลายเป็นปัญหาต่อการเล่าเรียนตลอดจนเป็นปัญหาหลังจากนักเรียนกลับมาแล้วอย่างแน่นอน สำหรับผู้ดูแลที่ขาดการเอาใจใส่ต่อนักเรียนเช่นนี้ ในระยะหลังเกิดขึ้นเสมอ และนักเรียนจะกลายเป็นผู้ร้องเรียนขึ้นมาเอง ซึ่งจะได้กล่าวเป็นลำดับต่อไป

3. การศึกษาของสตรี จากการศึกษาเอกสารชั้นต้นของทางราชการไม่ปรากฏหลักฐานว่าโปรดฯ ให้จัดการศึกษาให้แก่สตรีเหมือนเช่นบุรุษ การศึกษาของสตรีภายในบ้านเมืองยังไม่ได้รับการสนับสนุนเท่าที่ควร อย่างไรก็ตามได้มีการกล่าวถึงการส่งสตรีไทยออกไปศึกษาต่อต่างประเทศในเอกสารอื่น ๆ รวมทั้งเอกสารฝ่ายมิชชันนารีว่า สมเด็จพระบรมราชินีนาถในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ส่ง

¹ เรื่องเดียวกัน.

เด็กหญิง 4 คน อายุ 10-11 ปี ไปเรียนวิชาพยาบาลมณฑลนครราชสีมาที่อังกฤษระหว่างปี พ.ศ. 2426 - พ.ศ. 2437¹

นอกจากนั้นยังมีผู้เขียนไว้ว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้ พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าดิศกรกุมาร ตักเลือกเด็กหญิง 4 คน (โกนจุกแล้ว) ออกไปเรียนครูที่อังกฤษเพื่อแก้ปัญหาคาราคูหมื่นสำหรับสอนพระเจ้าลูกเธอซึ่งมักไม่ได้รับความสะดวกต่าง ๆ ในจำนวนนี้มีหม่อมจันทร์ เทวกุล ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการรวมอยู่ด้วย โดยออกเดินทางตามเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ซึ่งเสด็จออกไปรับตำแหน่งอัครราชทูตประจำราชสำนักอังกฤษเมื่อ พ.ศ. 2426 และจบการศึกษาจากคอนเวนต์กลับมาเมื่อ พ.ศ. 2436²

จากหลักฐานดังกล่าวนี้ไม่อาจสรุปได้ว่านักเรียนทั้งสองกลุ่มนี้เป็นนักเรียนชุดเดียวกันหรือไม่ เนื่องจากขาดหลักฐานยืนยัน แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าระยะเวลาที่ไปและกลับ กับจำนวนนักเรียนที่ไปนี้เท่าหรือใกล้เคียงกันมาก การศึกษาของสตรีในต่างประเทศเริ่มมีขึ้นอย่างแท้จริงในตอนปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อมีการส่งนักเรียนพยาบาลออกไปศึกษาต่อ

ผลและปัญหาของการส่งนักเรียนสามัญไปศึกษาต่อต่างประเทศตั้งแต่ พ.ศ. 2411-พ.ศ. 2435

ในการส่งนักเรียนไปศึกษาต่อต่างประเทศนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงหวังอย่างเต็มที่ที่จะให้นักเรียนเหล่านั้นกลับเข้ามาทำประโยชน์ให้แก่บ้านเมือง จึงทรงสนพระทัยและทรงสนับสนุนการศึกษาด้วยการใช้ "เงินรางวัล" เป็นสิ่งจูงใจให้

¹ George B. McFarland, (ed.) Historical of Protestant Mission in Siam 1828-1928 (Bangkok: Bangkok Time's Press, 1928), p. 288.

² เทพชู ทัฬหอง, "สยามเมื่อวันวาน คุณยายนักเรียนนอกพระราชทาน," ไทยรัฐ (3 ตุลาคม 2520) : 5, 11.

นักเรียนเหล่านั้นตั้งใจมีความเพียรพยายามศึกษาจนสำเร็จกลับมาโดยเร็ว จากหลักฐาน ทำให้เชื่อได้ว่า ทรงใช้วิธีให้เงินรางวัลแก่นักเรียนที่พยายามเล่าเรียนก็ตั้งแต่ส่งนักเรียนออกไปยุโรปตั้งแต่ระยะแรก ๆ¹ แต่ก็มิได้ทรงกำหนดเป็นกฎเกณฑ์ตายตัว จนถึงปี พ.ศ. 2432 จึงได้ทรงตรากฎหมายข้อบังคับสำหรับนักเรียนสยามที่เรียนอยู่ ณ ประเทศยุโรปขึ้น (ดูภาคผนวก)

กฎหมายข้อบังคับดังกล่าวได้ตั้ง เกณฑ์การรับรางวัลของนักเรียนโดยกรมนักเรียน ออกเป็น 3 ระดับหรือ 3 ชั้น คือ

1. นักเรียนที่ชั้นที่ 1 ได้แก่นักเรียนที่สามารถสอบไล่วิชาจนครบในระยะเวลา 3-4 ปี จะได้รับพระราชทานเงิน 50 ปอนด์ กับเงินค่าสมุทหนังสือตำราที่ได้เล่าเรียนมา อีกตามสมควรเป็นเงินไม่เกินกว่า 50 ปอนด์
2. นักเรียนที่ชั้นที่ 2 เป็นนักเรียนซึ่งสอบไล่ได้เหมือนข้อที่ 1 แต่ มีเวลาเรียน 5-6 ปี จะได้รับพระราชทานเงินรางวัล 25 ปอนด์กับเงินค่าสมุทหนังสืออีกไม่เกิน 25 ปอนด์
3. นักเรียนที่ชั้นที่ 3 เป็นนักเรียนสอบไล่ได้เช่นชั้นที่ 1 และชั้นที่ 2 แต่เรียนอยู่ 7-8 ปี หรือกว่านี้ขึ้นไป (ชื่อเส้นใต้โดยผู้เขียน) จะได้รับเงินรางวัลเป็นเงิน 10 ปอนด์ กับเงินค่าสมุทหนังสือไม่เกินกว่า 10 ปอนด์

จะเห็นได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้เงินรางวัลเป็น เครื่องเร้าหรือกระตุ้นนักเรียนเป็นอย่างมาก แม้ว่านักเรียนผู้นั้นจะอยู่เล่าเรียนมาแล้วถึง 7-8 ปี ก็ยังมีสิทธิได้รับพระราชทานเงินรางวัลหากเรียนได้สำเร็จ ทั้งนี้เพื่อประโยชน์ที่ บ้านเมืองจะได้รับโดยไม่เป็นการเสียพระราชทรัพย์ไปเปล่า ๆ แม้จะต้องใช้ระยะเวลา รอคอยความสำเร็จของนักเรียนนานนักก็จริง สำหรับนักเรียนที่เรียนสำเร็จกลับมาแล้ว บางคนยังได้รับตราคุณฐิติเป็นบำเหน็จความชอบอีกด้วย² ส่วนนักเรียนทหารนั้น เมื่อสอบไล่

¹ หจข., ร.5 รล.3/1 พระบรมราชโองการซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทาน ให้แก่หม่อมเจ้าปดุงภูงาคราชทูตวิเศษออกไปเมืองยุโรป . . . (ร.ศ. 100)

² หจข., ร.5 ค.49/5 (ร่าง) พระราชหัตถเลขาตอบกรมหลวงเทวะวงศวิโรฒการ เรื่องนายกลั่น ไม่ลงวันที่.

วิชาทหารได้ความหลักฐครของโรงเรียนแล้ว จะได้รับพระราชทานสัญญาบัตรเป็น นายร้อยตรี หรือ นายร้อยโท ตามลำดับของความรู้¹

อย่างไรก็ตามแม้ว่าจะทรงตั้งเงินรางวัลไว้สูงมากเช่นนี้ แต่จากการวิจัยพบว่า นักเรียนที่ส่งไปก่อน พ.ศ. 2435 นั้น แต่ละคนคงใช้เวลาเล่าเรียนคนละหลาย ๆ ปี เพราะไม่ปรากฏว่ามีนักเรียนได้รับเงินรางวัลชั้นที่ 1 จะมีก็แต่เพียงรางวัลชั้นที่ 3 เท่านั้น คือ นายปลื้ม ซึ่งสอบวิชากฎหมายได้ใน พ.ศ. 2434² ซึ่งเป็นระยะเวลาเพียง 2 ปี หลังจากทรงตรากฎหมายข้อบังคับดังกล่าวออกมา หลังจากนั้นปรากฏว่ามีนักเรียนได้รับรางวัลชั้นที่หนึ่งกันบ้าง การที่ในระยะแรกไม่มีนักเรียนได้รับรางวัลชั้นที่ 1 หรือชั้นที่ 2 นั้น อาจเป็นเพราะต้องประสบปัญหาต่าง ๆ ในระหว่างการเล่าเรียน ดังจะได้กล่าวต่อไป

ฉะนั้นเมื่อทรงตรากฎหมายข้อบังคับดังกล่าวขึ้น จึงได้ทรงกำหนดลักษณะของความประพฤติตลอดจนบทลงโทษไว้ด้วย ความประพฤติต่าง ๆ ของนักเรียนที่ทรงกำหนดไว้ นั้น มีตั้งแต่ความผิดต่อกฎหมายบ้านเมือง การกู้หนี้ยืมสินและแม่แต่การทำตัวซุกซนตาม วิสัยบุรุษเพศ โทษของนักเรียนมีทั้งการถูกส่งตัวกลับและการหักเงินค่าใช้จ่ายซึ่งนับว่ารุนแรง สำหรับนักเรียนทั้งสองกรณี สำหรับการหักค่าใช้จ่ายนั้น จะทำให้นักเรียนได้รับความลำบากมากขึ้น เนื่องจากนักเรียนส่วนใหญ่หรือเกือบทั้งหมดไม่สามารถหาเงินจ่ายได้ด้วยการทำงานพิเศษเช่นในปัจจุบัน เนื่องมาจากเหตุสองประการ ประการแรก นักเรียนทั้งหลายในสมัยนั้นล้วนแต่เป็นนักเรียนทุนพระราชทานทั้งสิ้นซึ่งนับว่าเป็นเกียรติยศแก่ตนเองและครอบครัวเป็นอย่างยิ่ง จึงจำเป็นต้องระวังรักษาเกียรติยศของพระมหากษัตริย์และประเทศชาติให้เป็นที่ยอมรับในหมู่ชนชาวยุโรป อีกทั้งต้องพยายามฝึกหัดการวางตนแบบ "ผู้ดียุโรปหรือผู้ดีอังกฤษ" ซึ่งถือกันว่าเป็นลักษณะซึ่งสูงค่าด้วยวัฒนธรรมอันดีงามแบบยุโรป อีกประการหนึ่ง

¹ หจข., ร.5 ก.13.4/1 หนังสือที่ 69/3 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมหลวงภาณุพันธุ์วงศ์วรเดช กราบบังคมทูล ลงวันที่ 6 ธันวาคม ร.ศ.108.

² หจข., ร.5 ค.49/5 หนังสือที่ 85/5035 กรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรประการ กราบบังคมทูล ลงวันที่ 6 กรกฎาคม ร.ศ. 110.

อาจใช้เหตุผลของปัจจุบันอธิบายได้ว่า ยุโรปขณะนั้นยังไม่มีความจำเป็นต้องใช้แรงงานของชาวต่างชาติเช่นสมัยนี้ เหตุผลทั้งสองประการนี้ เหตุผลแรกมีน้ำหนักและเหมาะสมกับแนวการวิเคราะห์เป็นอย่างยิ่ง ซึ่งการฝึกหัดวางแผนแบบชาวยุโรปนั้นก็น่าจะมีส่วนทำให้นักเรียนทั้งหลายหลงใหลเพลิดเพลินและพุ่งเข้าไปใ้แก่เช่นกัน ทั้งนี้ด้วยเหตุที่เป็นของใหม่ไม่มีอยู่ในบ้านเมืองของตนเอง

ส่วนประเด็นที่อาจจะโต้แย้งได้ว่า นักเรียนอาจจะได้รับเงินค่าใช้จ่ายจากผู้ปกครองนั้น ไม่มีน้ำหนักมากพอ เนื่องจากการได้รับพระราชทานทุนออกมามีได้ว่าเป็นวาสนาอย่างที่สุดประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งนั้นอัตราค่าครองชีพระหว่างไทยกับตะวันตกแตกต่างกันมาก ซึ่งปรากฏหลักฐานต่อมาตามคำกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ เสนาบดีกระทรวงธรรมการใน พ.ศ. 2437 ว่า การส่งนักเรียนไปเรียนยุโรปเพียง 4-5 ปี เพื่อการศึกษาวิชาสามัญนั้น จะต้องใช้เงินถึง 2,000 ปอนด์ หรือ 400 ชั่งเศษ และถ้าอยู่จบจนมหาวิทยาลัยซึ่งกินเวลา 8-10 ปีนั้น จะสูงเป็น 4,000 ปอนด์ หรือ 800 ชั่งเศษ ซึ่งนับว่าเป็นเงินจำนวนมาก¹ จากการศึกษาคิดว่าอัตราการใช้จ่ายเงินเพื่อการศึกษา ก่อน พ.ศ. 2435 ก็คงไม่ต่ำกว่านี้นัก

นอกจากการพระราชทานรางวัล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังได้ทรงกำหนดวิธีการลงโทษไว้ในกฎหมายข้อบังคับดังกล่าวอีกด้วย ทำให้เห็นได้ชัดว่าต้องทรงใช้พระอุทสาหะเป็นอย่างยิ่งที่จะทรงนำนักเรียนไปสู่ความสำเร็จ และจากกฎหมายข้อบังคับดังกล่าวนี้ก็ได้ชี้ให้เห็นว่าได้มีปัญหามากอย่างเกิดขึ้นในหมู่นักเรียนในต่างประเทศ

ปัญหาบางประการที่เกิดขึ้นซึ่งอาจมีผลทำให้การศึกษาเล่าเรียนของนักเรียนไม่ดำเนินไปตามเป้าหมายนั้น อาจแยกพิจารณาได้ดังนี้คือ

¹ หจข., ร.5 ต.49/9 พระราชกฤษฎีกาแลนักเรียนสามัญ (25 มีนาคม ร.ศ. 113 - 21 มีนาคม ร.ศ. 114).

ก. ปัญหาเกี่ยวกับความประพฤติของนักเรียน

ดังได้กล่าวไว้เล็กน้อยแล้วว่า กฎหมายข้อบังคับสำหรับนักเรียนสยามที่เรียนวิชา อยู่ ณ ประเทศยุโรปนั้น ได้กำหนดและแบ่งแยกนักเรียนตามลักษณะความประพฤติและการกระทำพร้อมทั้งกำหนดการลงโทษไว้ด้วยโดยเรียกว่า "นักเรียนชั่วชั้นที่ 1, 2 หรือ 3" ตามลำดับ ฉะนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า ความประพฤติของบรรดานักเรียนที่อยู่ในต่างประเทศ ก่อนหน้าที่จะทรงตรากฎหมายข้อบังคับนี้ขึ้น คงจะไม่เป็นที่พอพระราชหฤทัยและคงมีผลเสีย ต่อการเล่าเรียนไม่น้อย ดังปรากฏเช่น กรณีของนายเอื้อนนักเรียนทหารกรุงเวียนนา ประพฤติตัวไม่ดี ก็คบผู้หญิง ใช้เงินทองฟุ่มเฟือย ตลอดจนเกิดคดีใหญ่เรื่องชโมยแหวนของ หม่อมราชวงศ์กรบ เพื่อนนักเรียนไทยด้วยกัน เป็นเหตุให้โรงเรียนทหารไม่ยอมรับให้ศึกษา ต่อไป¹ ซึ่งพระองค์เจ้าปฤษฎางค์ได้กราบบังคมทูลความเห็นมายัง เสนาบดีว่าการค้างประเทศ ลงวันที่ 6 ๓ 5 คำ ปิวอก ยังเป็นเบญจตก ศักราช 1245-6 ว่า ถ้าจะทำโทษนายเอื้อน ให้เป็นการโต้งตั้ง จะทำให้นายเอื้อนเสียคน เสียวิชาความรู้ และเสียเงินของราชการ ควรจะให้โอกาสนายเอื้อนกลับตัวเล่าเรียนต่อไปเพื่อจะได้กลับมารับราชการเป็นการแก้ตัว หากจะไม่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ได้เล่าเรียนต่อไป ก็โปรดฯ ให้กลับมารับราชการ ก็ได้²

จะเห็นได้ว่าการหักเงินนับได้ว่าเป็นการลงโทษที่รุนแรงพอสมควร นอกจาก เหตุผลดังกล่าวมาแล้ว ยังปรากฏว่าโดยปกติแล้วนักเรียนได้รับค่าใช้สอยส่วนตัวไม่มากนัก ด้วย ปรากฏว่าหลังจากทรงตรากฎหมายข้อบังคับออกมาแล้ว มีนักเรียนถูกเรียกตัวกลับ ใน พ.ศ. 2433 อีก ในกรณีหม่อมราชวงศ์กรบ นักเรียนทหารเมืองเวียนนาซึ่งทำหนังสือ ไปถึง 356 ปอนด์ 14 ชลิ่ง 9 เบนี ตลอดจนระยะเวลาที่ออกไปศึกษาอยู่และโดยที่หม่อมเจ้า

¹ หจข., ร.5 สมุคพิเศษ เล่ม 30/18 พระองค์เจ้าปฤษฎางค์กราบบังคมทูล สมเด็จพระเจ้านั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมหลวงภาณุพันธุวงศ์วรเดช ลงวัน 6 ๓ 7 คำ ปิวอกตก ศักราช 1246.

² เรื่องเดียวกัน.

หนูโต ผู้บิดา ไม่สามารถไต่หนี้แทนได้ จึงขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เรียกหม่อมราชวงศ์กรมกับเข้ามาทำงานใช้หนี้ ทำให้ราษฎรต้องใช้จ่ายเงินส่วนราชการสถานทูตชำระหนี้แทนไปก่อนแล้วจึงส่งตัวกลับ กรมหลวงเทเวศร์วโรปการ เสนาบดีว่าการต่างประเทศต่างประเทศขณะนั้น ทรงกราบบังคมทูลถวายความเห็นว่าการจะลงโทษเพื่อมิให้เป็นเยี่ยงอย่างต่อไป ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีพระราชหัตถ์เลขาคือว่า ". . . ต้องจำควรหนักนออย่างไทย ๆ เป็นโทษหลวงต่างคอกักเบี้ยเสียชั้นหนึ่ง พันโทษแล้วจึงให้ทำการในกรมใด แบ่งเก็บเงินเดือนใช้ หากไม่จะเคยตัวกันนัก . . ." ¹

หากจะวิเคราะห์จากกรณีของหม่อมราชวงศ์กรมและนายอื่นแล้วพบว่า แม้จะเรียนไม่สำเร็จและมีความประพฤติเป็นที่เสื่อมเสียพระเกียรติยศรวมทั้งชื่อเสียงของประเทศและของบรรดานักเรียนอื่น ๆ ก็จริงอยู่ แต่ด้วยความซาดแกลนกำลังคนที่มีความสามารถในขณะนั้นซึ่งแม้แต่ผู้ที่มีความรู้ในวิชาหนังสือไทยก็ยังมึนน้อย ² ทำให้บุคคลทั้งสองมีโอกาสสามารถเข้ารับราชการได้เท่าที่ความรู้จะมีอยู่

ปัญหาเกี่ยวกับความประพฤตินี้คงถือได้ว่าเป็นปัญหาหนึ่งที่ทำให้การเล่าเรียนของนักเรียนไม่ได้ผลสมความมุ่งหมาย หากพิจารณาแล้ว มีเหตุผลหนึ่งมาจากการคัดเลือกที่

¹ หจข., ร.5 ค.49/5 พระราชกุ่มารแลนักเรียนสามัญที่ส่งออกไปเล่าเรียนเมืองต่างประเทศ เรื่องหม่อมราชวงศ์กรม (2 เมษายน ร.ศ. 109-14, ธันวาคม ร.ศ. 111).

² "กระแสพระราชดำริในการพระราชทานเงินรางวัลนักเรียนที่โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ ร.ศ. 109," ใน เอกสารเรื่องการจัดการศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คณะกรรมการจัดงานฉลองวันเฉลิมถวัลยราชสมบัติครบ 100 ปี ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รวบรวมจัดพิมพ์เนื่องในโอกาสครบ 100 ปี นับแต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสวยราชย์ 1 ตุลาคม 2511, (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2511), หน้า 111.

ยึดถือชาติตระกูลมากกว่าจะพิจารณาความรู้ความสามารถของคนอื่น ๆ เป็นเกณฑ์ร่วมด้วย

ข. ปัญหาจากวิธีการคัดเลือก

ดังได้กล่าวมาแล้วว่าวิธีการคัดเลือกนักเรียนออกไปเรียนในยุโรปนั้น จะต้องได้รับพระบรมราชานุญาตจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวตามเกณฑ์ที่ได้กล่าวมาแล้ว ทำให้เด็กที่บิดามีได้เป็นข้าราชการบริพารขาดโอกาสในการศึกษา และจะเห็นได้ว่าวิธีการทดลองจนหลักการขึ้นก่อนการคัดเลือกนั้นมีได้มุ่งที่ตัวเด็กมากกว่าชาติตระกูลของบิดา ทำให้ขาดความสนใจในตัวนักเรียนซึ่งจะเป็นผู้ออกไปเล่าเรียนอย่างน่าเสียดาย บรรดาเด็กเรียนที่มีโอกาสออกไปเล่าเรียน จึงมีได้ผ่าน "การกรองหรือร่อน" ตามมาตรฐานที่ควรจะเป็น เช่น การพิจารณาความสามารถ¹ พิจารณาความประพฤติและลักษณะนิสัยที่จะแสดงให้เห็นความขยันหมั่นเพียร

ในช่วงแรกยังไม่สามารถใช้ความรู้เป็นเกณฑ์การคัดเลือกได้ เนื่องมาจากการศึกษาภายในประเทศยังไม่ได้มาตรฐานเทียบเท่าตะวันตก อีกทั้งโรงเรียนที่สอนภาษาอังกฤษในขณะนั้นก็มีน้อยโรง คือ เฉพาะโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ โรงเรียนนันทอุทยาน โรงเรียนเซนต์ยอแซฟบ้าง โรงเรียน เช่น โรงเรียนของมิชชันนารี ส่วนการกำหนดความรู้วิชาภาษาอังกฤษซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นต่อการไปศึกษาต่อต่างประเทศให้มีมาตรฐานขึ้น ก็เพิ่งจะจัดให้มีขึ้นใน พ.ศ. 2434 นั่นคือได้มีพระราชบัญญัติการสอบวิชา ที่กำหนดให้มีการสอบวิชาภาษาอังกฤษโดยแบ่งเป็น 6 ชั้น ชั้นเป็นครั้งแรก อย่างไรก็ตาม ในทางปฏิบัติชั้นนี้จะมีถึง 4 ชั้นเท่านั้น ซึ่งมาตรฐานความรู้ในวิชาภาษาอังกฤษดังกล่าว ก็หาได้เป็นที่พอพระราชหฤทัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ ดังปรากฏกระแสพระราชดำรัสในการพระราชทานรางวัลนักเรียนที่โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ พ.ศ. 2433 ว่า

ได้ทราบจากครูมอวันต์ [ครูสอนภาษาอังกฤษสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ] ซึ่งเป็นผู้มาตรวจสอบความรู้ของนักเรียนซึ่งได้รับรางวัลยังเลวทรามนัก จะหาเพียงให้เสมอเช่นลูกชายโต พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งผู้ใดเรียนเล็กน้อยก็ยังไม่ได้ . . . แลขอตั้งเตือนนักเรียนทั้งปวงให้ทอดส่าหะเล่าเรียนภาษาอังกฤษให้มากขึ้น คงจะเป็นทั้งประโยชน์ตัวแลประโยชน์ในราชการต่อไปภายหน้ามากเป็นแท้ . . .

ของนักเรียนว่ามีมากน้อยเพียงใด ฯลฯ สิ่งทีกล่าวทั้งหมดนี้ เป็นเหตุให้การเล่าเรียนของนักเรียนไม่ประสบผลสำเร็จ ทั้งนี้เพราะถ้าวิธีการและหลักเกณฑ์การคัดเลือกบทพร้อมแล้ว ย่อมทำให้ขาดรากฐานที่ดีในการจัดการศึกษา ในกรณีนี้มีได้หมายเฉพาะการศึกษาจากต่างประเทศเท่านั้น หากหมายรวมถึงการศึกษาภายในประเทศด้วย

ผลของการเล่าเรียนของนักเรียนที่ล้มเหลวคงมีส่วนทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักถึงปัญหานี้เช่นกัน ดังจะเห็นได้จาก (สำเนา) พระราชหัตถเลขา ที่ 56/3614 พระราชทาน กรมหลวงเทวะวงศวโรปกการ ลงวันที่ 6 มีนาคม พ.ศ. 2437 ว่า

... แต่ก่อนส่งคนออกไปเรียนหนังสือไม่ได้เลือกพังก่อนว่า ที่ วิชา ใด อย่างไร จึงไปเรียนไมใคร ไ้การยากกว่าที่ใดการ ต้องเปลืองเงินเปล่าเสียมากนัก จึงได้จัดการแก้ไขขึ้นใหม่ เลือกกักเกณฑ์ที่เห็นว่าจะไ้การออกไปเล่าเรียน ในส่วนหม่อมเจ้าที่เป็นนักเรียนหลวงก็ไ้บางเสียบาง . . .¹

ค. ปัญหาพื้นความรู้ ของนักเรียน

พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ราชทูตไทยประจำอังกฤษ ได้กล่าวถึงการส่งนักเรียนไปศึกษาในต่างประเทศว่า

... ส่งโดยไม่เลือกถามความรู้ หรือคุณความสามารถเพียงใด สักแต่ว่า จับส่งมาเหมือนกับส่งทอนไม้มาตั้งคน . . . อย่างนี้เมื่อใดไกลนเขาแลวมาปะไม้ทอนใดเป็นตาเป็นโพรงพรุนใช้ไม้ใด ไม้ทอนนั้นก็อยู่ในเสียเวลาเสียแรงแลเสียเงินเปล่า . . . ต้องส่งกลับมาเสียเปล่า ๆ เป็นอันมาก . . .²

¹ หจข., ร.6 บ.4.7/1 เรื่องหม่อมเจ้าสุทธาธิโนทัยและหม่อมเจ้าจุลลิกศ เป็นนักเรียนหลวง (6 มีนาคม พ.ศ. 2437 - 5 มิถุนายน พ.ศ. 2462) (ชัดเจนได้โดยผู้เขียน)

² หจข., ร.5 ศ.2/4 สำเนาความเห็นในการที่จะจัดการเล่าเรียนของนักเรียนสยามซึ่งมาเล่าเรียนวิชาต่าง ๆ ณ ประเทศอังกฤษ (13 พฤษภาคม - 31 มิถุนายน ร.ศ.117).

จากความเห็นของพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ครั้งนี้ จะเห็นได้ว่าพื้นฐานความรู้ของนักเรียนที่จะส่งออกไปยุโรปนั้น นอกจากจะสร้างปัญหาแก่การศึกษาของนักเรียนแล้ว ยังนับได้ว่าเป็นปัญหาที่ชี้ให้เห็นความบกพร่องในระบบการศึกษาภายในบ้านเมืองและการขาดการวางแผนที่ดีในการส่งคนออกไปศึกษาเล่าเรียนในต่างประเทศ ทั้งนี้อาจจะยกให้เป็นความผิดของความเร่งด่วนหรือความขาดแคลนกำลังที่มีความสามารถก็อาจเป็นไปได้ ประกอบกับระยะเวลาก่อน พ.ศ. 2435 นี้ถือได้ว่าเป็นช่วงแรกของการส่งนักเรียนออกไป จึงขาดประสบการณ์ที่ดีเกี่ยวกับการจัดการศึกษาให้กับนักเรียน

คงได้กล่าวมาแล้วถึงมาตรฐานความรู้ในเมืองไทยที่ค่าอยู่สูงมาก ฉะนั้นความรู้พื้นฐานในวิชาสามัญที่นักเรียนได้รับคิดตัวไปมีเพียงแค่ประโยค 2¹ หรือประโยค 3 บ้างเป็นอย่างสูง ทั้งนี้เพราะนักเรียนจบประโยค 2 ก็สามารถออกมารับราชการได้ เป็นมาตรฐานตามแบบหนังสือไทย ส่วนความรู้ภาษาอังกฤษนั้นมิได้มีหลักฐานบ่งชี้ แต่ก็สามารถวิเคราะห์ได้ว่ามิใช่สิ่งสำคัญ เนื่องจากเมื่อออกไปถึงยุโรปแล้ว ก็ต้องเริ่มต้นเรียนภาษาและวิชาสามัญตามแบบประเทศนั้น ๆ เสียก่อน ฉะนั้นนักเรียนที่ส่งออกไปจึงอยู่ในสภาพที่ " . . . มีความรู้ในภาษาอังกฤษอันน้อย แลบางทีความรู้ในภาษาของตัวเองก็น้อย . . ." ² และสภาพของเมืองไทยขณะนั้น ผู้ที่เล่าเรียนภาษาอังกฤษก็น่าจะมีเฉพาะพระราชวงศ์และบุตรขุนนางชั้นสูงที่มีหัวก้าวหน้ายอมรับความเจริญแบบตะวันตกเท่านั้น ฉะนั้นระยะเวลาของการศึกษา

¹ หจข., ร.5 สมุคพิเศษ เล่ม 16/17 พระเจ้าลูกยาเธอทั้ง 4 พระองค์ เสด็จไปทรงศึกษาในยุโรป (จ.ศ. 1247). และสำหรับการศึกษาชั้นประโยค 3 นั้นเพิ่งจะมีขึ้นในปี พ.ศ. 2434.

² หจข., ร.5 ฝ.2/4 หนังสือที่ 38/2035 เจ้าพระยาภาสกรวงศ์กราบทูลพระเจ้าอนงยาเธอ กรมหมื่นสมมตอมรินทร์ ลงวันที่ 21 มิถุนายน ร.ศ. 117.

วิชาชั้นต้นของนักเรียนต่างประเทศจึงอยู่ในระหว่าง 2-5 ปี¹ ตามความสามารถและสติปัญญาของนักเรียนเป็นสำคัญ หลังจากนั้นยังจะต้องเรียนวิชาที่พหุภาษาพระราชประสงค์ที่ทรงส่งออกไปเล่าเรียนอีกด้วย ทำให้ต้องกินระยะเวลาานกว่าจะสำเร็จ

ฉะนั้นการที่ทรงใช้ระยะเวลาเป็นเครื่องกำหนดนักเรียนดีชั้นที่ 1, 2 หรือ 3 ตามกฎหมายและข้อบังคับนักเรียนสยาม ย่อมยากที่จะมีนักเรียนปฏิบัติตามได้ เพราะการศึกษาวิชาชั้นต้นก็กินเวลาเป็นอันมากแล้ว

การขาดความรู้พื้นฐานนั้น นอกจากจะทำให้เสียพระราชทรัพย์และเสียเวลา ตลอดจนทำให้นักเรียนขาดความกระตือรือร้นในการศึกษา ซึ่งเมื่อเรียนสำเร็จแล้วอาจทำให้นักเรียนอยู่ในลักษณะ "รู้ไม่จริง" ในวิชาที่เล่าเรียนมากก็ได้ และการที่นักเรียนใช้เวลาอยู่ในต่างประเทศเป็นเวลานานยังทำให้เกิดปัญหาเมื่อกลับมาแล้วอีก คือนักเรียนที่กลับมาไม่มีความรู้ในภาษาไทยและขาดความคุ้นเคยในการปฏิบัติราชการด้วย ดังเช่น นายปลั่ง นักเรียนกฎหมายที่ออกไปเรียนที่ฝรั่งเศสตั้งแต่ พ.ศ. 2428 - พ.ศ. 2440 รวมระยะเวลาที่ศึกษาอยู่ในต่างประเทศถึง 12 ปี เมื่อจบแล้วพระยาสุริยานุวัตร (เกิด บุญนาค) ราชทูตฝรั่งเศสประสงค์จะให้ไปเข้ารับราชการประจำสถานทูต แต่ก็ขัดข้องเพราะไม่รู้อักษรไทย อ่าน และเขียนไม่ได้ จึงต้องทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ " . . . ให้นำกลับมาเรียนแลให้รับราชการในกรมท่าเพื่อจะได้รับความรู้ทางราชการไปด้วย . . ." ²

¹ หจข., ร.5 กษ. 10/1 เรื่องไต่สวนความรู้ของนายเจริญในทางเพาะปลูก (29 มิถุนายน - 25 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 119) และ หจข., ร.6 บ.3.1/15 เรื่องพระชินวรวงษ์ (พระองค์เจ้าปฤษฎางค์) (20 พฤศจิกายน พ.ศ. 2453 - 26 พฤศจิกายน พ.ศ. 2468).

² หจข., ร.5 ต.49/18 พระราชกฤษฎีกาแลนักเรียนสามัญที่ส่งออกไปเล่าเรียนเมืองต่างประเทศ (2 ธันวาคม ร.ศ. 116 - 11 มิถุนายน ร.ศ. 117). และ หจข., ศธ.21.2/2 พระยาสุริยานุวัตรอัครราชทูตกรุงปารีสส่งนายปลั่งนักเรียนทุนหลวงกลับกรุงเทพฯ (20 พฤศจิกายน - 14 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2440).

กรณีของนายปลั่งนี้ แม้จะไม่ใช่ปัญหาใหญ่ แต่ก็ เป็นปัญหาที่ทำให้ราชการ เสียประโยชน์ ที่ควรจะได้รับจากนักเรียนทันทีที่สำเร็จการศึกษา ต้องล่าช้าเป็นนานออกไปอีก

อย่างไรก็ตามในช่วงแรกที่ส่งนักเรียนออกไปต่างประเทศอย่างรีบด่วนในขณะที่ การศึกษาภายในยังไม่ได้รับการพัฒนาอย่างเหมาะสมนั้น ผลสำเร็จในการศึกษาจึง ขึ้นอยู่กับ ตัวนักเรียนที่ต้องใช้ความสามารถและความอดสาหะของตน นักเรียนทั้งหลายต้องเริ่มศึกษา วิชาชั้นต้นเท่าเทียมกันทุกคน เนื่องจากมีความรู้จากเมืองไทยกันเพียงคนละเล็กละน้อย เท่านั้น ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนนที่สุดซึ่งเกิดขึ้นในสมัยต่อมาก็คือ การศึกษาเล่าเรียนของ หม่อมอนุวัตรวรพงษ์ (ม.ร.ว. จิตร สุทัศน์ ก่อมาได้เป็นพระยาศรวิรวรพงศ์) นักเรียนที่ ไปรุดเกล้าฯ ให้ตามเสด็จเมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราช ดำเนินประพาสยุโรปครั้งแรกใน พ.ศ. 2440 โดยออกไปตั้งแต่นั้นยังไม่มีความรู้ภาษาอังกฤษ แต่ได้รับความสำเร็จในการเล่าเรียนเป็นอย่างดี และดีกว่านักเรียนที่จบจากโรงเรียนภาษา อังกฤษในเมืองไทยไปแล้วเสียอีก

ง. ปัญหาเกี่ยวกับนักเรียนไม่มีความรู้เพียงพอที่จะทำงาน

การที่นักเรียนขาดความรู้และความสามารถที่จะรับราชการได้นั้น ในการส่ง นักเรียนออกไปศึกษาต่อต่างประเทศก่อน พ.ศ. 2435 สามารถแยกสาเหตุได้ 2 ประการ คือ ประการแรก เกี่ยวกับการที่ผู้ดูแลนักเรียนไม่สามารถจัดการศึกษาเล่าเรียนให้นักเรียน ได้ตามความประสงค์ นับตั้งแต่การศึกษาระดับต้นจนถึงการศึกษาระดับสูง ดังได้กล่าวมาแล้ว ประการที่สอง สืบเนื่องมาจากปัญหาต่าง ๆ ที่ได้กล่าวมาแล้วว่าจะจะเป็นความรู้พื้นฐาน หรือ วิธีการคัดเลือกตลอดจน "ตัวนักเรียน" เป็นสำคัญนั่นเอง ดังเช่นกรณีของนายเอื้อนและ หม่อมราชวงศ์ถริงซึ่งประพฤติกวามิชอบดังได้กล่าวมาแล้ว

ปัญหาเกี่ยวกับนักเรียนขาดความรู้ที่จะทำงานได้นี้ มีหลักฐานปรากฏชัดเจนใน กรณีของนายเจริญซึ่งไปศึกษาอยู่ในฝรั่งเศสเป็นเวลา 8 ปี สอบได้ประกาศนียบัตรชั้นต้น ในวิชาเพาะปลูก และเกิดเป็นปัญหาขึ้นใน พ.ศ. 2443 อาจแบ่งแยกออกได้เป็น 2 ประเด็น คือ

1. ความรู้ที่เรียนมาไม่ตรงกับความต้องการในเมืองไทย ด้วยเหตุที่ว่าในยุโรปนั้น การเพาะปลูกมุ่งที่จะออกไปจำหน่ายเลี้ยงชีพด้วยตนเอง จึงจำเป็นต้องศึกษาวิธีบำรุงพืชพรรณ และการบำรุงรักษาคืนให้อุดมสมบูรณ์ แต่ในเมืองไทยขณะนั้นพื้นดินอุดมสมบูรณ์อยู่แล้ว การเพาะปลูกต่าง ๆ ก็พอเลี้ยงชีพอยู่ได้ ฉะนั้นเมืองไทยจึงต้องการผู้ที่เรียนรู้เรื่องการเก็บสะสมพืชพรรณธัญญาหารไว้เป็นเสบียงมากกว่า พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์จึงกราบบังคมทูลความเห็น ว่า ควรให้นายเจริญเข้ารับราชการในส่วนที่จะจัดการบำรุงการเพาะปลูก ซึ่งควรตั้งต้นจัดขึ้นใหม่อีกแขนงหนึ่งทางหากโดยใช้ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ เข้าช่วย รวมทั้งให้นายเจริญเรียนการเพาะปลูกในเมืองไทยเสียก่อนและควรให้ได้รับตำแหน่งเป็นผู้ตรวจการเพาะปลูก¹ เรื่องของนายเจริญได้เข้าไปประชุมเสนาบดีเมื่อวันที่ 5 กันยายน ร.ศ. 120 และได้ตกลงตามข้อเสนอของสมเด็จพระเจ้าคำรงราชานุภาพที่จะให้นายเจริญได้ออกไปดูการทดลองพรรณไม้ที่ไซ่ง่อนเสียก่อน²

2. ตัวนักเรียนไม่มีความรู้ในวิชาที่เรียนอย่างแท้จริง ความเป็นผู้ไม่มีความรู้ในวิชาที่เรียนมาของนายเจริญนั้นปรากฏชัดเมื่อนายเจริญออกไปอยู่ไซ่ง่อนแล้ว กงสุลสยามที่เมืองไซ่ง่อนได้กราบบังคมทูลความเห็นต่อพระเจ้านั่งงยาเชอ กรมหลวงเทวะวงศวิโรปกการ

¹ หจข., ร.5 กษ.(ใหม่) 10/1 พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์กราบบังคมทูลถวายความเห็น วันที่ 29 มิถุนายน ร.ศ. 119. และ หจข., ร.5 ค.49/22 พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์กราบบังคมทูล ลงวันที่ 28 เมษายน ร.ศ. 118 อธิบายว่า

. . . การเพาะปลูกในประเทศสยามแต่ก่อนมา . . . ทางราชการที่จัดก็มักจะเป็นแต่จัดเป็นวิธีคั่งเป็นพื้นคือจัดการบำรุงฉางสะสมเสบียงอาหารไว้สำหรับการศึกสงครามและจัดการตรวจนับพื้นที่สวนนาเพื่อจะเก็บภาษีอากร . . . การส่วนการจัดการเรียกสวนไรนา โดยบำรุงที่จะให้การเพาะปลูกเป็นผลแลได้ประโยชน์สมควรแก่ความสมบูรณ์ของพื้นที่ . . . ยังไม่มีอันใดใดเป็นหลัก . . .

² หจข., ร.5 กษ.10/2 รายงานการเพาะปลูกต่าง ๆ (31 สิงหาคม ร.ศ. 120 - 28 พฤศจิกายน ร.ศ. 124).

ลงวันที่ 28 ธันวาคม พ.ศ. 2444 ว่า . . . แต่ในบรรดาเจ้าพนักงานเกณฑ์จะมีความรู้สึก
ทั่วไปว่า คุณเหมือนนายเจริญไม่มีความรู้ที่จะเป็นธุระในการใด เพราะเป็นความลำบากที่สุด
ที่จะทราบจากเขาว่า เขาจะต้องการทราบความประการใด . . .”¹

ในเรื่องนี้ ทรงมีพระราชดำรัสปรากฏตาม (ร่าง) พระราชหัตถเลขาที่ 30/1320
พระราชทานเจ้าพระยาเทเวศร์วงษ์วิวัฒน์ ว่า

. . . เรื่องนี้ร้ายมาก ได้นึกอยู่แต่แรกแล้ว ถ้ามอะไรไม่เห็นมันได้เรื่อง
ไปทางไหน แคครั้นจะพุดไปพูด เขามองว่ามันรู้ เราก็ดูไม่ได้ไปไล่เลียงได้
ความรู้เรามันก็ไม่พอจะไล่เรียงเอง ชายหน้าฝรั่งเห็นตรงกันที่จะกล่าววาท
กลืนไม่เข้าคายไม่ออก ขอให้ไปตามปัญหาข้อนี้ที่กรมหลวงดำรงจะทำ
อย่างไรดี²

กรณีนายเอื้อน นายเจริญ ที่กล่าวมานี้คงเป็นเพียงหนึ่งในจำนวนหลาย ๆ คนที่มี
ปัญหาเช่นนี้เกิดขึ้น เพียงแต่ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดเท่านั้น เพราะในเอกสารที่พบไม่ได้
บ่งไว้อย่างแน่ชัด และบางครั้งเมื่อถูกส่งตัวกลับก็มีได้ชี้แจงเหตุผลไว้ด้วยกัน นอกจากนี้
เมื่อเข้ามาทำงานในเมืองไทยแล้ว ก็ไม่สามารถติดตามผลได้เช่นกันว่า เข้ามารับตำแหน่งใด
จากการศึกษาโดยทั่วไปพอสังเกตได้ว่า นักเรียนที่เล่าเรียนได้ดึ้นนั้น มักมีความสามารถในการ
รับราชการได้ดีเสมอ แต่ก็อาจจะมีข้อยกเว้นบ้างโดยเฉพาะในช่วงเวลาที่ประเทศชาติ
กำลังขาดแคลนกำลังคนเช่นนี้ นักเรียนจากต่างประเทศเหล่านี้ ถึงแม้จะถูกส่งตัวกลับก็ยัง
มีโอกาสในการเลือกรับราชการมากกว่านักเรียนในประเทศ เพราะความรู้ภาษาต่างประเทศ
ที่ติดตัวกลับมานั้นเอง

สำหรับปัญหาเกี่ยวกับนักเรียนไม่มีความรู้เพียงพอที่จะทำงาน นับว่าเป็นปัญหาใหญ่
ที่ชี้ให้เห็น ความล้มเหลวของการศึกษา อย่างแท้จริงทั้งในส่วนตัวนักเรียนและนโยบายการ

¹ เรื่องเดียวกัน.

² เรื่องเดียวกัน.

จัดการศึกษาของรัฐบาล จะเห็นได้ว่าปัญหาดังกล่าวนี้มีได้เกิดขึ้นเฉพาะการศึกษาของนักเรียนในต่างประเทศเท่านั้น หากแต่เกิดขึ้นกับระบบการศึกษาภายในประเทศด้วย และกินระยะเวลายาวนานนับแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ทั้งนี้อาจเป็นเพราะค่านิยมของสังคมกำหนดให้ยกคุณค่าและเกียรติยศระดับความรู้ขึ้นสูง เช่นปริญญาสูงกว่าที่ควรจะเป็น และเหนือกว่าความสามารถและความรู้เฉพาะตัวเป็นสำคัญนั่นเอง

จ. ปัญหาเรื่องค่าใช้จ่าย

การกำหนดค่าใช้จ่ายของนักเรียนต่างประเทศระหว่างพระราชวงศ์ชั้นสูง เช่น พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ กับ นักเรียนชุดแรกคือ หม่อมเจ้าปฤษฎางค์ หม่อมเจ้าเจ๊ก หม่อมราชวงศ์เทวะหนึ่ง และพวกนักเรียนสามัญนั้น พระราชทานไว้ไม่เท่ากัน กลุ่มพระราชวงศ์ทรงได้รับพระราชทานปีละ 300 ปอนด์ พวกนักเรียนจะได้ปีละ 100 ปอนด์ ซึ่งรวมค่าเล่าเรียน ค่ากินอยู่ ใช้สอยต่าง ๆ ไว้ด้วย ยกเว้นค่าเดินทางท่องเที่ยวไปในที่ต่าง ๆ ในช่วงระยะเวลาปีภาคเรียนที่จะรวมอยู่ในบัญชีใช้สอยของผู้ดูแล (ในระยะเริ่มแรกนี้อาจหมายถึงผู้ดูแลที่จ้างไว้ หรือกงสุลสยามหรือราชทูตก็ได้)

เมื่อนักเรียนเรียนวิชาชั้นสูงขึ้นไป เป็นหน้าที่ของผู้มีหน้าที่ดูแลที่จะกราบบังคมทูลขอพระราชทานเงินเพิ่มขึ้นไปตามความจำเป็นแตกต่างกันไปแต่ละบุคคล ขึ้นอยู่กับวิชาที่เรียนเป็นสำคัญ การขอเพิ่มเงินค่าเรียนนี้ ในกรณีที่ผู้มีหน้าที่รับผิดชอบทางกรุงเทพฯ ไม่เห็นด้วยหรือมองไม่เห็นประโยชน์ของวิชาที่จะเล่าเรียนในชั้นสูงต่อไป นักเรียนผู้นั้นอาจจะถูกเรียกตัวกลับได้เช่น นายปลั่ง (ต่อมาย้ายไปเรียนวิชากฎหมายจนสำเร็จ) และนายคึกนักเรียนช่างในฝรั่งเศส เมื่อพระสยามรุกรานรักษผู้ดูแลนักเรียนที่ปารีส ขอเพิ่มเงินค่าใช้จ่ายอีกปีละ 25 ปอนด์ แต่พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นคังกรราชานุภาพไม่ทรงเห็นด้วย และ

¹ หจช., ร.5 รล.3/1 พระบรมราชโองการ ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานให้แก่หม่อมเจ้าปฤษฎางค์ ราชทูตวิเสศออกไปเมืองยุโรป . . . (ร.ศ. 100).

มีความเห็นว่า นักเรียนช่างในยุโรปนั้นเรียนไม่ได้ประโยชน์อะไรให้เรียกกลับ¹

อย่างไรก็ตามแม้ว่าในช่วงระยะเวลาปัญหานี้เกิดจากเงินค่าใช้สอยจะมีได้ เป็นปัญหาที่นักเรียนร้องเรียนว่าไม่ได้รับความยุติธรรมเช่นในสมัยหลังก็ตาม แต่ก็เป็นตัว กำหนดที่สำคัญประการหนึ่งที่ทำให้นักเรียนไม่สามารถเล่าเรียนในระดับสูง ๆ ได้ต่อไป ต่อมา ได้ทรงมีพระราชดำริเกี่ยวกับเรื่องนี้เมื่อ พ.ศ. 2435 ว่า

. . . เห็นว่าเงินที่ใช้ในการเล่าเรียนยังไม่ใครพอ บางคนที่เป็นผู้ใหญ่ และมีสติปัญญาสามารถจะเรียนสูงขึ้นไปได้ แต่เงินไม่พอก็ต้องเรียนแต่ชั้น คำ ๆ ไป แล [มีผู้เตอร์เวอนี่เลขานุการสถานทูตอังกฤษ] มีความปรารถนาอยากจะได้เห็นคนไทยที่ไปเรียนวิชาใดวิชาเป็นอย่างจริงจังแท้สัก สักห้าคน ยังคิดว่าที่จะต้องให้หลุดจากบิคมารคาไปในเมืองไกลใดวิชา ความรูมาเพียงชั้นแต่พอเป็นเสมียน ซึ่งจะเรียนที่ไหนที่ไหนก็ได้เหมือนกัน เพราะฉะนั้นนักเรียนที่จะส่งไปเรียนควรเลือกแต่ผู้ซึ่งหมายใจว่า จะเรียน ตีใดแต่เพียงน้อย ๆ คน ยอมให้ใช้เงินมาก ๆ ยังคิดว่าที่จะส่งคนออกไป มาก ๆ ให้เงินแต่น้อย . . .²

และทรงมีพระราชดำริว่าให้คัดนักเรียนที่ "โง่เขลาไม่เอาการ" กลับมาเสียบ้าง จำนวนเงินที่คัดลงได้ในจำนวนคนที่กลับนั้น ทรงยินยอมให้เอาไปใช้เพิ่มขึ้นในคนที่อยู่เรียน ต่อไปตามสมควร

ในสมัยต่อมาจึงปรากฏว่า นักเรียนรุ่นต่าง ๆ ที่ส่งออกไปจะได้รับพระราชทาน ค่าใช้สอยไม่เท่ากัน นักเรียนรุ่นเล็กได้รับน้อยกว่านักเรียนรุ่นผู้ใหญ่ และเมื่อเล่าเรียน สูง ๆ ขึ้นไปก็สามารถขอพระราชทานเงินเพิ่มได้ตามความเหมาะสมของแต่ละบุคคลด้วย

¹หจข., ร.5 ค.49/5 (สำเนา) หนังสือที่ 10/1525 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทเวศร์วงศวิโรปการ ทูลพระองค์เจ้าวัฒนาวงศ์ ลงวันที่ 21 เมษายน ร.ศ. 111.

²หจข., ร.5 รด.1.1/2 พระราชหัตถเลขา ร.ที่ 47/111 ค.ป. 9 พระราชทาน กรมหลวงเทเวศร์วงศวิโรปการ ลงวันที่ 22 เมษายน ร.ศ. 111.

หากจะวิเคราะห์ผลของการส่งนักเรียนออกไปศึกษาต่อต่างประเทศแล้ว อาจแยกวิเคราะห์เป็น 2 ประเด็นคือ ผลของการเล่าเรียน และการทำงาน ในประเด็นแรกนั้น ได้ปรากฏในพระราชหัตถเลขา ที่ 56/3614 พระราชทานกรมหลวงเทเวศร์วโรปการ ลงวันที่ 6 มีนาคม พ.ศ. 2437 ว่า " . . . ไปเรียนไม่มีใครได้การมากกว่าที่จะได้การ ต้องเปลืองเงินเปล่าเสียมากนัก . . ."¹ แต่ถ้าจะประเมินจากผลงานของนักเรียนที่เรียนได้ผลดี เช่น หม่อมเจ้าปฤษฎางค์ หม่อมราชวงศ์เทวะหนึ่ง หรือ พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ และแม่แก่นักเรียนสามัญ เช่น นายกลิ่น (หลวงศัลยแพทย์กรร) นายปลื้มและนายปลั่ง นักเรียนกฎหมาย และหม่อมราชวงศ์สะท้าน สนิทวงศ์ จะพบว่า นักเรียนเหล่านี้ได้เป็นกำลังสำคัญในการปรับปรุงประเทศด้านต่าง ๆ เป็นอย่างดี

อย่างไรก็ตามการประเมินผลการเล่าเรียน ไม่สามารถทำได้โดยสมบูรณ์เนื่อง จากขาดข้อมูลที่สำคัญเกี่ยวกับตัวนักเรียน ไม่ว่าจะเป็นระยะเวลา รายละเอียดในการศึกษา ผลการเรียน หรือประเทศที่เรียน แต่ก็มีเหตุผลเชื่อได้ว่าการศึกษาของนักเรียนคงจะล้ำค่า และล้มเหลวเป็นจำนวนไม่น้อย ทั้งนี้เพราะในปี พ.ศ. 2435 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวง เทเวศร์วโรปการ ทรงแจ้งพระบรมราชโองการไปยังราชทูตในยุโรปทั้งในอังกฤษ ฝรั่งเศส และเยอรมนี แจ้งว่า

ศูนย์วิทยพัทยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹หจข., ร.6 บ.4.7/1 เรื่องหม่อมเจ้าสุชาศิโนทัย และหม่อมเจ้าจุลทิศ เป็นนักเรียนหลวง (6 มีนาคม พ.ศ. 2437 - 5 มิถุนายน พ.ศ. 2462).

. . . ให้ [ชื่อราชทูต] ตรวจเลือกคณิกเรียนที่ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ออกมาเล่าเรียนวิชาต่าง ๆ อยู่ ณ ประเทศยุโรปในกรุงลอนดอน ทั้ง [] ได้เลือกคณิกเรียนคนใดที่พอจะให้เรียนอยู่ได้ดี แล้วจึงให้คง [] ใหม่นักเรียนต่อไป คนใดที่เห็นว่าถึงจะให้เรียนไปก็คงจะไม่เป็นประโยชน์แก่ราชการ เป็ลื่องพระราชทรัพย์ของหลวงปู่เล่า ให้ ชื่อราชทูต คึก อานส่งนักเรียนพวกนั้นกลับเสีย อย่าได้เห็นแก่หน้าบุคคลผู้ใด . . .¹

ปรากฏว่ามีนักเรียนถูกส่งกลับเป็นจำนวนไม่น้อย การที่ทรงมีพระบรมราชโองการนี้ คงมีเหตุ 2 ประการคือ

1. พระคำริของพระเจ้านั่งยาเซอ กรมหมื่นคำรงราชานุภาพ เสนาบดีมหาดไทย ที่ทรงแสดงความเห็นว่า บรรดานักเรียนช่างทั้งหลายในยุโรปไม่ได้ประโยชน์อันใด ขอให้เรียกกลับ กรมหลวงเทวะวงศวิโรปกการ เสนาบดีต่างประเทศ ซึ่งทรงมีหน้าที่โดยตรง เกี่ยวกับการศึกษาของนักเรียนในต่างประเทศตั้งแต่เริ่มต้น จึงทรงนำความขึ้นกราบบังคมทูลขอพระราชทานพระบรมราชวินิจฉัย ซึ่งทรงมีพระราชดำรัสว่า "ดีแล้ว"²

2. การที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ จัดระเบียบการปกครองแผ่นดินใหม่ โดยจัดตั้งกระทรวงขึ้นใน พ.ศ. 2435 เป็นเหตุให้ต้องระงับและทบทวนแนวการปฏิบัติราชการ ที่ผ่านมาของทุกกระทรวง เนื่องจากหน้าที่ครูแลนักเรียนเป็นงานของกระทรวงต่างประเทศ จึงต้องกราบบังคมทูลขอพระบรมราชวินิจฉัยดังกล่าวมาแล้ว

¹ หจข., ร.5 ก.49/5 หนังสือที่ 35/2566 พระเจ้าน้องยาเซอ กรมหลวงเทวะวงศวิโรปกการ ทูลพระเจ้านั่งยาเซอ กรมหมื่นสมมตอมรินทร์ ลงวันที่ 7 พฤษภาคม ร.ศ. 111 และ (สำเนา) หนังสือที่ 10/1525 พระเจ้าน้องยาเซอ กรมหลวงเทวะวงศวิโรปกการ ทูลพระเจ้านั่งยาเซอ พระองค์เจ้าวัฒนาวงษ์ ราชทูตวิเสศกรุงปารีส ลงวันที่ 21 เมษายน ร.ศ. 111.

² เรื่องเดียวกัน.

นอกจากนั้นอาจเป็นเพราะพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงได้รับคำแนะนำจากบรรดาครูฝรั่งในเมืองไทย เช่น ครูมอร์ริส หรือมิสเตอร์เวอน์ถึงได้กล่าวมาแล้วสำหรับเหตุผลที่แท้จริงนั้น ไม่สามารถสรุปได้ว่าเป็นเพราะเหตุใด เนื่องจากการขาดหลักฐานโดยสมบูรณ์ แต่ก็นับได้ว่าได้มีการ "ทบทวน" เรื่องนักเรียนต่างประเทศเป็นครั้งแรก ซึ่งแม้จะไม่มีผลเปลี่ยนแปลงวิธีการคัดเลือกหรือสามารถแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่กล่าวมาแล้วก็ตาม แต่อย่างน้อยก็ทำให้มีการตรวจสอบและส่งนักเรียนที่ "ขาดคุณภาพ" ตามความต้องการกลับเมืองไทยได้เป็นจำนวนไม่น้อย นับว่าเป็นการประหยัดพระราชทรัพย์ได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้ นักเรียนที่กลับมาก็สามารถสนองความต้องการขั้นพื้นฐานของสังคมขณะนั้นได้คือ เข้ามาทำหน้าที่เสมียนและอื่น ๆ ที่จำเป็นของราชการในส่วนราชการต่าง ๆ ที่ทรงจัดขึ้นใหม่ ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นประโยชน์ไม่น้อยแม้ว่าจะมีตรงเป้าหมายและไม่ได้ผลเต็มที่นักก็ตาม

สรุปได้ว่า การส่งนักเรียนสามัญชนไปศึกษาต่อในต่างประเทศก่อน พ.ศ. 2435 เป็นการส่งเพื่อสนองความต้องการของประเทศในขณะนั้นที่ขาดความพร้อมในเรื่องการวางแผนและการเตรียมพื้นฐานให้แก่เด็กนักเรียน อันเป็นเหตุสำคัญที่ทำให้การเล่าเรียนของนักเรียนไม่ได้ผล นอกจากนั้นวิธีการคัดเลือกก็กล่าวซึ่งเพิ่งเล็งที่ชาติตระกูล ยังผลให้คนได้รับ "โอกาส" ไม่เท่ากัน และเป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้การแก้ปัญหาในสมัยต่อ ๆ มาไม่ว่าจะเป็นด้านใดเป็นไปด้วยความยากลำบาก ทั้งนี้เพราะระบบอุปถัมภ์ได้ฝังลงในจิตใจของคนไทยส่วนใหญ่มาเป็นเวลายาวนานมาแล้ว

การศึกษาของพระราชโอรส¹

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงให้ความสำคัญแก่ "การศึกษา" เป็นอันมาก โดยเฉพาะการศึกษาแบบตะวันตก ทั้ง ๆ ที่พระองค์มิได้เคยเสด็จออกไปศึกษา

¹ วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ มิได้มุ่งศึกษาเรื่อง การศึกษาของพระราชโอรส เป็นพิเศษ ทั้งนี้เพราะมีผู้ศึกษาและวิจัยเกี่ยวกับเรื่องนี้โดยละเอียดแล้ว กุญานของ พาชัน สมคานัง, "ความสำคัญของการศึกษาของพระราชโอรส . . .".

ยังต่างประเทศเลย นอกจากศึกษาภาษาและวิทยาการแบบตะวันตกกับครูอาจารย์ในประเทศ
เท่านั้น อย่างไรก็ตามการขาดกำลังคนที่มีความสามารถซึ่งเปรียบเหมือน "แขนขา" ช่วย
ดำเนินงานปรับปรุงประเทศให้ดำเนินไปด้วยดี ดังนั้นมีผลทำให้บ้านเมืองเจริญขึ้น และ
ปลอดภัยจากการรุกรานของชาติอื่น ๆ นับเป็นปัญหาสำคัญ พระองค์จึงทรงวางพระบรม
ราโชบายเกี่ยวกับการศึกษาของพระราชโอรสไว้เป็นอย่างดี โดยทรงหวังให้พระราชโอรส
เหล่านี้ได้เป็นกำลังสำคัญแก่บ้านเมืองในอนาคต ดังเช่นบรรดาพระเจ้าอองยาเชอคอง ๆ
ที่ทรงมีส่วนในการช่วยเหลือด้วยดีในทอนคันรัชกาล

พระราชหฤทัยอันแน่วแน่ของพระองค์ที่จะส่งเสริม และพระราชทานการศึกษา
ในต่างประเทศแก่พระราชโอรสนั้น ปรากฏอยู่อย่างชัดเจน ในพระราชหัตถเลขา พระราช
พินัยกรรม ที่ทรงจัดสรรเงินพระคลังข้างที่ อันเป็นพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ให้แก่พระราช
โอรส 17 พระองค์ เพื่อให้ใช้เป็นทุนสำหรับการเล่าเรียนในยุโรป¹ ตามความสามารถ
และสติปัญญาของแต่ละคน² เหตุที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปรารถนา
ที่จะให้พระราชโอรสได้เล่าเรียนจากต่างประเทศ ก็ด้วยทรงตระหนักถึงพระราชภารกิจ
และการปฏิบัติพระองค์ของพระราชโอรสให้เป็นที่เคารพยกย่องสมกับเป็นเจ้า ฉะนั้นจึงจำเป็น
อย่างยิ่งที่จะต้องพากเพียรแสวงหากุณวุฒิให้สมกับเกิดมาเป็นเจ้า³

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงวางแผนการศึกษาให้แก่บรรดา
พระราชโอรสอย่างครบถ้วน และสนองความต้องการของบ้านเมืองได้ตรงตามเป้าหมาย

ศูนย์วิทยพัชยากร

¹ หจข., ร.5 บ.1.3/6 พระราชทานที่ดิน (ร.ก. 104) (ตุลาคมพว.)

² หจข., ร.5 ท.49/7 พระราชหัตถเลขาพระราชทาน พระเจ้าอองยาเชอ
พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ ลงวันที่ 27 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 113.

³ สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, พระประวัติจอมพลพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช (พระนคร : โรงพิมพ์กรมยุทธศึกษาทหารบก, 2516), หน้า 2-3.

เป็นอย่างที่ ทรงกำหนดไว้แน่นอนว่าจะส่งพระราชโอรสองค์ใดออกไปเมื่อใด¹ ซึ่งแม้จะคลาดเคลื่อนไปบ้าง แต่ก็ปรากฏว่ามีพระราชโอรสเสด็จออกไปศึกษาวิชาต่าง ๆ ถึง 19 พระองค์ และกลับมามีส่วนช่วยสมเด็จพระบรมชนกนาถในการปกครอง ตลอดจนทำหน้าที่บูรณบ้านเมืองให้เจริญขึ้นเป็นอันมากสมดังที่ทรงตั้งพระราชหฤทัยไว้²

พระบรมราชาธิบายในการจัดการศึกษาให้แก่พระราชโอรสนั้น บุคคลสำคัญที่มีส่วนร่วมในการถวายความเห็นเพื่อให้ทรงมีพระบรมราชวินิจฉัยอยู่ตลอดเวลาได้แก่ พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ (ม.ร.ว. เบี้ย มาลากุล) พระยาสุริยานุวัตร (เกิด บุญนาค) พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ มิสเตอร์เวเน่ (F.W. Verney) เลขาธิการสถานทูตไทยในกรุงลอนดอน มิสเตอร์โรแลง ยักนินส์ (Rolin Jacquemyns) รวมถึงบรรดาพระอาจารย์ชาวต่างประเทศที่ทำหน้าที่ถวายพระอักษรในยุโรป และบรรดาอัครราชทูตไทยที่ประจำอยู่ในประเทศต่าง ๆ ที่พระราชโอรสทรงศึกษาอยู่ในระยะเวลาต่าง ๆ กัน

ความเห็นต่าง ๆ ที่ทรงได้รับจากบุคคลเหล่านี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จะทรงมีพระบรมราชวินิจฉัยอย่างถี่ถ้วน และรอบคอบเสมอ ดังเช่น ความเห็นของมิสเตอร์เวเน่ ที่เสนอความคิดและความต้องการที่จะให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ เสด็จไปทรงศึกษาวิชาทหารในอังกฤษ ก็ค่อนข้างทำให้ทรงขัดเคืองพระราชหฤทัยไม่น้อย ดังที่ทรงมีพระราชหัตถเลขาถึง พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ ลงวันที่ 31 สิงหาคม พ.ศ. 2438 ว่า " . . . รวมใจความนั้นต่อไปภายหลังหน้า จะต้องเป็นม้าวอังกฤษ จะทำการอันใดก็จะต้องอังกฤษกำกับ . . . จึงเห็นว่าควรที่จะเรียนวิชาทหาร ควรจะให้เรียนในโรงเรียนทหารอังกฤษ คือ วูลิสตาเซนเฮิส . . ."³ จะเห็น

¹ หจข., ร.5 บ.1.3/6 พระราชหัตถเลขา พระราชทานนิยกรม (ร.ศ. 104).

² คู่มือลงบันทึกต่าง ๆ ของพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ใบ พานั่น สมก้านิ่ง, "ความสำคัญของการศึกษาของพระราชโอรส . . .", "

³ หจข., ร.5 รด.99/7 ระหว่างพระองค์เจ้าสวัสดิ์ ส่วนราชการ (14 ตุลาคม ร.ศ. 112 - 27 กันยายน ร.ศ. 114)

ได้ว่านอกจากทรงดำริถึงผลสำเร็จทางการศึกษาของพระราชโอรสแล้ว ยังทรงดำริถึง
ผลสะท้อนที่จะมีต่อประเทศชาติในอนาคตอีกด้วย เห็นได้ชัดในการวางพระบรมราโชบาย
เกี่ยวกับประเทศที่จะส่งพระราชโอรสไปทรงศึกษา และตั้งวิชาที่พระราชโอรสจะทรงศึกษา

พระบรมราโชบายเกี่ยวกับวิชาที่จะทรงศึกษานั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวทรงมุ่งไปยังวิชาที่สำคัญและเป็นพื้นฐานเบื้องต้นของการศึกษาก่อน ดังปรากฏใน
พระบรมราโชวาทพระราชทานพระเจ้าลูกยาเธอ 4 พระองค์¹ คือ

วิชาที่จะออกไปเรียนนั้น ก็คงต้องเรียนภาษาและหนังสือในสามภาษา
คือ อังกฤษ ฝรั่งเศส เยอรมัน ให้ได้แม่นยำลึกเจนตลอดจนถึงแต่งหนังสือ
ได้ 2 ภาษาเป็นอย่างน้อย . . . แต่บัดนี้จะขอตั้งเงื่อนไขบางอย่างก่อนว่า ซึ่ง
ให้ออกไปเรียนภาษาวิชาการในประเทศยุโรปนั้น วิชาที่จะต้องเอามาใช้
แก่เฉพาะภาษาฝรั่งเศสหรืออย่างฝรั่งเศสอย่างเดียว . . . ตราบแต่ภาษาต่างประเทศ
ไม่ว่า ญี่ปุ่น อาน แบล่ง เป็นภาษาไทยได้ก็ไม่ใช่ประโยชน์อันใด ถ้าอย่างนั้น
หาจำแต่ฝรั่งเศสมาใช้เท่าไร เท่าไร ก็ได้ . . .²

นอกจากจะทรงกำหนดให้เรียนภาษาแล้วยังทรงกำหนดให้เรียนเลขอีกด้วย
เนื่องจากทรงเห็นว่า " . . . ไม่ว่าจะเรียนเป็นทหารหรือพลเรือนก็ตามก็ต้องเรียน
หนังสือและเรียนเลขเป็นเบื้องต้น . . ."³ ส่วนการศึกษาขั้นสูงนั้น จะทรงพิจารณาจาก
พระอุปนิสัยของแต่ละพระองค์เป็นสำคัญ โดยดำริถึงว่าจะต้องเป็นวิชาที่จำเป็นต่อบ้านเมือง

¹พระเจ้าลูกยาเธอ 4 พระองค์ คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงปราจิณกิติบดี
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช เป็นพระโอรสรุ่นใหญ่ที่เสด็จออกไปทรง
ศึกษาในต่างประเทศเป็นครั้งแรกใน พ.ศ. 2428.

²พจน., ร.5 อด.3 พระบรมราโชวาท พระราชทานพระเจ้าลูกยาเธอ 4 พระองค์
(ร.ศ. 104).

³พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูลของ เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี,
2 : 62.

ขณะนั้นเป็นอย่างยิ่ง เช่น การคลัง การผูก การโยธา การทหาร โคมเฉาะอย่างยิ่งวิชา
กฎหมาย ทั้งจำเป็นสำหรับบ้านเมืองในขณะนั้น ทั้งนี้เนื่องมาจากความยุ่งยากที่ไทยได้รับ
ความเจือปนของสนธิสัญญาเบาริง เกี่ยวกับคนไทยไปบังคับกับต่างประเทศซึ่งทวีสูงขึ้นในรัชสมัยนี้²

สำหรับวิชาทหารนั้น ในครั้งแรกพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรง
พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหลวงนครไชยศรีสุริเยศ ทรงเข้าศึกษา
วิชาทหารในประเทศเคนมาร์ก ตามคำชักชวนของพระเจ้าคริสเตียนที่ 4 แห่งเคนมาร์กซึ่ง
เป็นพระสหายสนิทของพระองค์ ทรงเห็นว่าประเทศเคนมาร์กใช้ลักษณะการเกณฑ์ทหารแบบไทย
คือ ชายทุกคนต้องเป็นทหาร พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญแก่
วิชาทหารเป็นอย่างมาก ทรงกำหนดไว้ว่า พระราชโอรสที่เป็นเจ้าฟ้าทุกพระองค์จะต้อง
เป็นทหาร³ ทรงมีเหตุผลเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า ". . . เพราะเหตุว่าที่จะประมาณว่าเมืองไทย
ในภายหน้าจะไม่มีเวลาเป็นคอนสติกูชันแนลไม่ได้ ถ้าหากว่าจะเลิกเจ้านายรับราชการในหน้าที่
พลเรือน เมื่อใดเจ้าฟ้าแต่ละองค์จะหลุดไปก่อนไม่มีอะไรทำ ถ้าหากว่าเป็นทหารคงจะได้เป็นทหาร
อย่างเจ้านายฝรั่ง . . ." ⁴ และ ". . . เขาเห็นกันไปว่า หากการพลเรือนเสียเกียรติยศ

ในแกมสุข นุ่มนนท์, "การเจรจาทางการทูตระหว่างไทยกับอังกฤษ ค.ศ. 1900 -
1909," ใน วรรณไวทยากร ประวัติดิศาสตร์และวัฒนธรรม (กรุงเทพมหานคร : โครงการ
ตำราตั้งคณศาสตร์และมนุษยศาสตร์ สมาคมสังคมนศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2514), หน้า 2.

²พระราชหัตถเลขา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และลายพระหัตถ์
สมเด็จพระปิตุจฉาเจ้า สุขุมวาลมารศรี พระอรรคราชเทวี พิมพ์ในงานพระเมรุ จอมพลสมเด็จพระ
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต วันที่ 10 เมษายน
2493, (พระนคร : ห้างหุ้นส่วนแก้วพร, 2493), หน้า 25.

³เรื่องเดียวกัน.

ที่ค่อนข้างดูละเอียดกระเทือนต่าง ๆ ซึ่งที่เมืองเวราก็มีบ้าง แต่เวลานี้น้อย แต่ถ้าเป็นปาสิเมนต์
อื่นเมื่อโดยแล้ว เจ้าชายเป็นเจ้าในหน้าที่ราชการพลเรือนไม่ได้เพราะทนแรงตบแตกไม่ไหว . . .
นอกจากนี้ยังทรงเห็นว่าความประพฤติปฏิบัติตลอดจนการฝึกหัดอยู่ในบังคับบัญชาและเป็นผู้บังคับ
บัญชาคนตามแบบทหารนั้นดีกว่าพลเรือน²

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปลี่ยนแปลงวิธีการจัดการศึกษา
และเน้นหนักในวิชาทหารมากขึ้น เมื่อเกิดเหตุการณ์ ร.ศ. 112 ที่ไทยต้องเสียดินแดนให้
แก่ฝรั่งเศส ซึ่งในครั้งนั้นไทยได้ตระหนักถึงความจำเป็นที่จะต้องจัดการทหารให้เข้มแข็งยิ่งขึ้น
อย่างไรก็ตามพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงเห็นความสำคัญของวิชาพลเรือน
อยู่ โดยมีพระยาวิเศษสุริยศักดิ์ เป็นบุคคลสำคัญที่กราบบังคมทูลความเห็นและ "เร้า" ให้
พระองค์ทรงจัดการศึกษาให้แก่พระราชโอรสกระจายกันไปในสาขาวิชาการต่าง ๆ ตามความ
ต้องการของประเทศชาติและเหมาะสมกับนิสัยของแต่ละพระองค์ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับพระบรมราช
วินิจฉัยเป็นสำคัญ ดังคำกราบบังคมทูลความเห็นว่า

การพลเรือนย่อมเป็นการใหญ่และสำคัญมากมาหลายประการ . . .
ยอมเป็นกำลังของทหาร . . . เป็นหน้าที่สำหรับหะนุบำรุงบ้านเมือง การ
ทหารเป็นฝ่ายที่จะป้องกันความย่ำยีของราชภัคภายนอก การพลเรือนเป็น
ทางราชการอันพึงกระทำอยู่เสมอ ไม่มีเวลาสิ้นสุดหยุดเว้น . . .³

พระยาวิเศษสุริยศักดิ์ โกรธาบบังคมทูลเสนอความเห็นเกี่ยวกับการศึกษาของ
พระเจ้าลูกยาเธอหลายพระองค์ที่เหมาะสมกับการศึกษาวิชาต่าง ๆ ที่มีใช้ทหาร เช่น
การทูต การคลัง การโยธา เพื่อกลับเข้ามารับราชการในกระทรวงต่าง ๆ ถึงกระนั้น

พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี,

2 : 68.

²เรื่องเดียวกัน, 2 : 63.

³เรื่องเดียวกัน, 2 : 45-46.

แนวโน้มของควาณนิยมวิชาทหารในกลุ่มพระราชโอรสก็ยังคงสูงเช่นเดิม ถึงแม้จะเกิดไ้ว่า ในจำนวนพระราชโอรสที่ได้ออกไปทรงศึกษาในต่างประเทศ 19 พระองค์ นั้น เป็นทหารถึง 10 พระองค์ ก็อ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ (ชั้นเจ้าฟ้า) ในจำนวน 7 พระองค์เป็นทหารเสีย 6 พระองค์ พระเจ้าลูกยาเธอ (ชั้นพระองค์เจ้า) 12 พระองค์ เป็นทหารเสีย 4 พระองค์¹

การที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชนิยมโน้มเอียงในวิชาทหารมากนั้น สามารถวิเคราะห์พระบรมราโชบายได้ว่า มีสาเหตุอยู่ 2 ประการ คือ ทรงคำนึงถึงเหตุการณ์ปัจจุบัน คือการรุกรานของจักรวรรดินิยม จึงทรงเร่งทำนุบำรุงกิจการทหารเป็นการใหญ่ โดยทรงสนับสนุนให้พระราชโอรสทรงศึกษาวิชานี้เพื่อกลับมาปรับปรุงการทหารให้เจริญขึ้น และทรงกำชับถึงเหตุการณ์และการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นในอนาคต "เมื่อเป็นปาลีเมนต์" ฉะนั้นการที่พระราชโอรสทรงศึกษาวิชาทหาร ย่อมจะเป็นการดี

¹แจ่มจันทร์ วงศ์วิเศษ, "การปรับปรุงกองทัพของไทยตามแบบตะวันตก,"

หน้า 139.

พระราชโอรสที่ทรงศึกษาวิชาทหาร ได้แก่

<u>สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ</u>		<u>พระเจ้าลูกยาเธอ</u>	
<u>จากอังกฤษ</u>		<u>จากอังกฤษ</u>	
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว	- ทหารบก	กรมพระกำแพงเพชร	- ทหารช่าง
พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว	- ทหารบก	กรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร	- ทหารเรือ
สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงนครราชสีมา	- ทหารบก	กรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์	- ทหารเรือ
<u>จากเยอรมนี</u>		<u>จากเดนมาร์ก</u>	
สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระนครสวรรค์วรพินิต	- ทหารบก	กรมหลวงนครไชยศรี	- ทหารบก
สมเด็จพระมหิตลาธิเบศรฯ พระบรมชนกนาถ	- ทหารเรือ		
<u>จากรัสเซีย</u>			
สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ	- ทหารบก		

สำหรับผู้เรียนในอนาคต อย่างไรก็ตามจะเห็นได้ว่าบรรดาพระราชโอรสที่สำเร็จการศึกษาไม่ว่าจะเป็นวิชาใดมาจากต่างประเทศ ต่างก็ได้นำความรู้กลับมาเป็นประโยชน์ต่อบ้านเมืองทั้งสิ้น

ส่วนพระบรมราโชบายในการเลือกประเทศให้เป็นสถานศึกษาของพระราชโอรสนั้น จะชี้ให้เห็นพระปรีชาสามารถของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เป็นอย่างดี พระองค์มิได้เพียงแหว่งพระบรมราโชบายเพื่อให้พระราชโอรสเสด็จไปทรงศึกษา เพื่อถ่ายวิชาที่ดีที่สุดของแต่ละประเทศ รวมทั้งเรียนรู้ความกึกของฝรั่ง¹ เพื่อประโยชน์แก่บ้านเมืองเท่านั้น แต่ยังทรงใช้การส่งพระราชโอรสไปศึกษายังประเทศต่าง ๆ ไปยุโรปเป็น "หมากการเมือง" ที่จะเป็นหนทางผ่อนคลายความตึงเครียดของสถานการณ์อันเกิดจากการคุกคามของจักรวรรดินิยมในขณะนั้น เพื่อความอยู่รอดของประเทศชาติได้อย่างดี ไม่ว่าจะส่งพระราชโอรสไปยังอังกฤษ² รัสเซีย³ เยอรมัน⁴ หรือเคนมาร์ก

นอกจากนั้นยังทรงระแวงระวังในเรื่องของการรับแนวความคิดทางกัการเมืองเป็นอย่างดี ดังจะเห็นได้จากการที่ทรงมีพระราชหัตถเลขาว่าห้ามเป็นพิเศษตั้งแต่แรกส่ง

¹ หจช., ร.5 ค.49/13 พระราชหัตถเลขาพระราชทาน พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ ไม่ลงวันทั้ง

² ทรายละเอียดยกใน พารชัน สมกำนัง "ความสำคัญของการศึกษาของพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว . . .," หน้า 103-106.

³ ทรายละเอียดยกใน ฉลอง สุนทรวาณิชย์, "ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศรัสเซียและประเทศไทยตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2516).

⁴ ทรายละเอียดยกใน ราตรี วาณิชลักษณ์, "ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับเยอรมัน ตั้งแต่ พ.ศ. 2405 - 2460," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519).

พระราชโอรสรุ่นใหญ่ 4 พระองค์ ออกไปเป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2423 เพราะทรงเห็นว่า

เรื่องโปลิติกส์ ที่ในเมืองอังกฤษนั้น คนที่ไปอยู่ใกล้ไต่ยืมไต่ยืมมาก มักจะโน้มใจไปเป็นความคิดพวกใดพวกหนึ่ง ถึงว่าจะไม่ทำอะไรได้ในประเทศ อังกฤษ แต่มักจะเอามาใช้ในบ้านเมืองของตัวซึ่งประเพณีบ้านเมืองทางราชการ แปรลกกันกับเมืองอังกฤษ ก็ยิ่งเป็นการร้ายหนักไปทำให้ความคิดฟุ้งซ่านไปได้ ทาง ๆ ถ้าไปมีความเห็นเป็นอย่างที่เรียกว่า แรดิกส์ ตามที่ได้ยืมไต่ยืมมาแล้ว จะมาเป็นคนที่ถกขวางในเมืองไทยมาก ยิ่งเป็นเจ้านายนี้ จะเป็นการดีความสนา ของตัวเด็กนั้นที่เคียว ฉันไม่อยากจะให้ถูกปล่อยใจตามไป . . .¹

เนื่องจากในระยะที่ทรงส่งพระราชโอรสออกไปศึกษานั้น รัชกาลที่ 5 ทรงเห็นว่า บ้านเมืองยังไม่พร้อมที่จะมีการปกครองแบบรัฐสภา² จึงทรงหลีกเลี่ยงปัญหา² โดยทรง คำขวัญให้ราชทูตตลอดจนพระอภิบาลดูแลเอาใจใส่ในเรื่องนี้เป็นพิเศษ

กล่าวโดยสรุปได้ว่า พระบรมราโชบายเกี่ยวกับการจัดการศึกษาให้แก่พระราชโอรส ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเพ่งเล็งถึงประโยชน์ของบ้านเมือง เป็น สำคัญ ทรงตระหนักถึงความสำคัญของการศึกษาที่จะนำไปสู่ความสำเร็จในการปรับปรุง บ้านเมืองให้เจริญทัดเทียมอารยประเทศ การศึกษาของพระราชโอรสส่วนใหญ่ใช้เวลา ตั้งแต่ 8-10 ปีขึ้นไป โดยไม่ก่อให้เกิดปัญหาต่อฐานะการเงินของประเทศแต่อย่างใด เพราะ ทรงใช้จ่ายเงินส่วนพระองค์เป็นค่าเล่าเรียนของพระราชโอรส ซึ่งนับว่าเป็นการลงทุนส่วน พระองค์อย่างแท้จริง แต่ผลประโยชน์ที่ได้รับนั้นมิได้จำกัดอยู่เฉพาะพระองค์ หากครอบคลุม ไปถึงอาณาประชาราษฎร์ทั้งหลายอีกด้วย

การส่งพระราชโอรสและนักเรียนสามัญออกไปศึกษาต่อต่างประเทศในคอนตัน รัชกาลนี้ แม้ว่าพระบรมราโชบายที่จะตอบสนองความต้องการของบ้านเมือง เพื่อปรับปรุง

¹ หจข. ; ร.5 รล. 1/3 (สำเนา) พระราชหัตถ์เลขาร ที่ $\frac{357}{47}$ พระราชทาน กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ ลงวัน 3¹² 4 คำ ปีรกาสิปตศก ศักราช 1247.

² เรื่องเดียวกัน.

ประเทศให้เจริญก้าวหน้าทัดเทียมอารยประเทศเหมือนกัน เหตุผลของการศึกษาของพระราชโอรสและนักเรียนสามัญแตกต่างกันมาก จะเห็นได้ว่า พระราชโอรสทรงประสบความสำเร็จในการศึกษาเป็นอย่างดี และทรงนำประโยชน์แก่ราชการบ้านเมืองอย่างเต็มที่ นักเรียนสามัญส่วนใหญ่จะประสบปัญหาต่าง ๆ ดังกล่าวมาแล้ว เป็นเหตุให้การเล่าเรียนล่าช้าและไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร อาจสรุปความแตกต่างของนักเรียนสองกลุ่มนี้ได้ว่ามีผลมาจาก

1. พระบรมราชาไชยบาลในการจัดการศึกษา เนื่องด้วยทรงหวังที่จะให้พระราชโอรสกลับมาเป็นกำลังของพระองค์ในการปกครองบ้านเมือง ซึ่งอยู่ในภาวะขาดแคลนแม่กระทั่งตัวเสนาบดี¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงวางพระบรมราชาไชยบาลอย่างแน่นอนเป็นลำดับขั้น ที่จะให้พระราชโอรสทรงได้รับการศึกษาตั้งแต่ระดับต้นจนถึงระดับสูง อีกทั้งทรงเอาใจใส่อย่างใกล้ชิด ส่วนนักเรียนสามัญนั้น เนื่องจากทรงส่งออกไปศึกษาเล่าเรียนเป็นจำนวนมาก จึงทรงมอบหมายให้มีผู้ดูแลจัดการให้นักเรียนได้รับการศึกษาตามความสามารถของแต่ละคน ฉะนั้นความสำเร็จในการศึกษาของนักเรียนสามัญส่วนหนึ่งมาจากการวางแผนและเอาใจใส่ของผู้ดูแลที่จะจัดการศึกษาให้แก่ นักเรียน แต่ก็มักจะมีปัญหาต่าง ๆ ดังกล่าวมาแล้ว การศึกษาของนักเรียนสามัญจึงไม่ประสบความสำเร็จอย่างเต็มที่

2. สำหรับนักเรียนสามัญนั้น มีสาเหตุที่ทำให้การศึกษาไม่ได้รับความสำเร็จเพิ่มขึ้นมาอีกประการหนึ่ง คือ หลักเกณฑ์และวิธีการคัดเลือกนักเรียนดังกล่าวมาแล้วนั้น มิได้คำนึงถึงความรู้ และความสามารถของนักเรียนซึ่งจำเป็นต่อการศึกษา ฉะนั้นนักเรียนที่ถูกส่งออกไปศึกษาต่อต่างประเทศนั้น จึงมีเขื่อนักเรียนที่มีสติปัญญา "ชั้นยอด" จนสามารถศึกษาเล่าเรียนได้จนจบหลักสูตร จึงพบว่านักเรียนต้องถูกส่งตัวกลับหรือต้องเปลี่ยนวิชาเรียนใหม่อยู่เสมอ

¹พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี,

อย่างไรก็ตามแม้ว่านักเรียนสามัญบางคนจะไม่สำเร็จการศึกษาก็จริงอยู่ แต่เมื่อกลับมาแล้วแต่ละคนก็จะได้รับโอกาสในการทำงานตามความสามารถเท่าที่มีอยู่ เช่น เป็นเสมียนฝรั่ง หรือล่าม ทั้งนี้เพราะบ้านเมืองกำลังขาดแคลนคนที่มีความสามารถระดับต่าง ๆ อยู่นั่นเอง

ความสูญเสียไปจากทางการศึกษาของบรรดานักเรียนสามัญเหล่านี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นอย่างชัดแจ้ง จึงทรงมีแนวพระราชดำริที่จะจัดการแก้ไขให้ดีขึ้น ซึ่งจะได้อีกว่าโดยละเอียดในบทต่อไป ส่วนการศึกษาของพระราชโอรสนั้น เนื่องจากว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงมีพระราชโอรส ฉะนั้นวิทยานิพนธ์ฉบับนี้จึงจะกล่าวเฉพาะการศึกษาของพระราชโอรส⁴ ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเท่านั้น ส่วนการศึกษาของพระเจ้าอนงยาเชอในรัชกาลต่าง ๆ ก็คงดำเนินการตามพระบรมราชโบายในรัชกาลที่ 5 คงได้กล่าวมาแล้ว.

⁴พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เสด็จไปทรงศึกษาในต่างประเทศ

1. พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้ากิติยากร (วรลักษณ) (กรมพระจันทบุรีนฤนาถ) เสด็จไปเมื่อ พ.ศ. 2420
2. พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าระพีพัฒนศักดิ์ (กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์) เสด็จไปเมื่อ พ.ศ. 2428
3. พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าประวิตรวชิโนคม (กรมหลวงปราจิณกิติบดี) เสด็จไปเมื่อ พ.ศ. 2428
4. พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าจิระประวดีวรเดช (กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช) เสด็จไปเมื่อ พ.ศ. 2428
5. พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าอาภากรเกียรติวงศ์ (กรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์) เสด็จไปเมื่อ พ.ศ. 2436
6. สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว) เสด็จไปเมื่อ พ.ศ. 2436

7. สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ (สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต) เสด็จไปเมื่อ พ.ศ. 2437
8. พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าบุรฉัตรไชยากร (กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน) เสด็จไปเมื่อ พ.ศ. 2438
9. พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าเพ็ญพัฒนพงศ์ (กรมหมื่นพิไชยมหินทโรดม) เสด็จไปเมื่อ พ.ศ. 2439
10. สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ (สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ) เสด็จไปเมื่อ พ.ศ. 2439
11. พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้ายุคลทิฆัมพร (สมเด็จพระเจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์) เสด็จไปเมื่อ พ.ศ. 2440
12. พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าวชิไชยเฉลิมลาภ (กรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร) เสด็จไปเมื่อ พ.ศ. 2440
13. พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้ากนิษฐาธิราช (กรมหมื่นสวัสดิวดีนราธิราช) เสด็จไปเมื่อ พ.ศ. 2440
14. พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าสุริยงประยุรพันธ์ (กรมหมื่นไชยาตรีสุริโยภาส) เสด็จไปเมื่อ 2441
15. พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้ารังสิตประยูรศักดิ์ (กรมพระยาไชยนาทนเรนทร) เสด็จไปเมื่อ พ.ศ. 2442
16. สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก (สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย) เสด็จไปเมื่อ พ.ศ. 2444
17. สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ามหิตลดาภิเษก (สมเด็จพระมหิตลาธิเบศร์อภัยคุณ) เสด็จไปเมื่อ พ.ศ. 2448
18. สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าอัญญาองค์เลขาวิมล (สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงนครราชสีมา) เสด็จไปเมื่อ พ.ศ. 2448
19. สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าประชาธิปกคัคคิเดชน (พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว) เสด็จไปเมื่อ พ.ศ. 2449